

BLYTTIA

NORSK BOTANISK FORENINGS TIDSSKRIFT
JOURNAL OF THE NORWEGIAN BOTANICAL SOCIETY

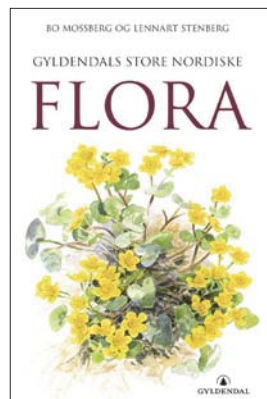
2/2007 ÅRGANG 65 ISSN 0006-5269

<http://www.nhm.uio.no/botanisk/nbf/blyttia/>

*Endelig er den her igjen i ny revidert utgave
- den fantastiske illustrerte ettbindsfloraen for Norden*

Gyldendals store nordiske flora

Nordens vakreste flora omfatter 3250 urter, busker og trær, med underarter og varieteter. De enkelte arter er representert ved svært nøyaktige malte akvareller som bygger på skisser fra plantenes naturlige voksesteder.

Leseren får opplysninger om plantenes blomstringstid, frekvens, økologi, typiske voksesteder, viktige kjennetegn og variasjoner i utseende når det gjelder, stengler, blader, blomster og frukter. Kartene viser aktuelle utbredelsesområder. Boken er den mest faktafylte og komplette nordiske floraen som noen gang er utgitt - og uten tvil den vakreste. Hvert oppslag er en skjønnhetsopplevelse.

- ★ Reviderte forbedrede utbredelseskart
- ★ Nå også med Svalbard og Spitsbergen
- ★ Betydelig utvidet og grundig revidert
- ★ 3250 arter av disse over 800 nye
- ★ Ny og lett tilgjengelig typografi
- ★ De nye norske plantenavnene
- ★ 928 sider - større format
- ★ Grundig revidert tekst

Floraen er illustrert av Bo Mossberg. Teksten er skrevet av Lennart Stenberg i samarbeid med vår tids ledende botanikere og oversatt av Steinar Moen.

Gyldendals store nordiske flora er et uunnværlig standardverk for alle planteinteresserte enten de er nybegynnere, amatører, lærere, studenter, fagbotanikere, naturvernere eller økologer.

Nå på lager - Pris kr 899 - fraktfritt tilsendt

I boka beskrives samtlige gamle og de fleste nyere innførte planter fra Sverige, Danmark, Norge, Finland, Færøyene, Island, Svalbard og Spitsbergen i naturtro bilder og utførlig tekst.

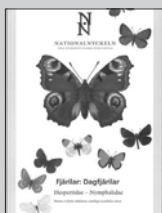
I vår butikk Natur og Fritid AS (før Norsk Naturbokhandel) satser vi målrettet for å kunne tilby folk med spesiell interesse for dyr og planter godt feltutstyr og et stort utvalg av de beste hånd- og oppslagsbøker. Vi har det siste året utvidet utvalget innen botanisk litteratur betydelig. (Bokfrakt maks. kr 49 uansett antall bøker.) Samtidig har vi annet solid feltutstyr som vi også tror kan passe mange naturinteresserte botanikere: Kikkerter, teleskoper, luper, foto-sekker, insektsutstyr, kamuflasje, naturfoto, GPS, kart og feltutstyr. Vi har stor nettbutikk for bøker på www.naturbokhandelen.no og andre varer på naturogfrid.no og kikkert.no.

Nationalnyckeln

Fantastisk oppslagsverk

over Nordens biologiske mangfold. Nationalnyckeln til Sveriges flora og fauna vil over tid presentere alle Nordens forekommende flercellede organismer, ca 50 000 arter! Praktbøker i hard perm A4-format med detaljert tekst, fargebilder og kart.

Hittil fire bind i serien - Pris kr349 pr bind: Dagsommerfugler, Spinnere (nattsommerfugler), tusenben (mångfotingar) og Bladmossor I av 3.

Opticron Foldelupe

Praktisk foldelupe med metallinnfatning i klassisk design. Høy optisk kvalitet med glass linser. Solide og populære til feltbruk for botanikere og entomologers nærstudier.

Opticron 6x18 Doublet	Kr 257
Opticron 10x18 Doublet	Kr 257
Opticron 20x18 Doublet	Kr 312
Opticron 6x23 Doublet	Kr 282
Opticron 10x23 Doublet	Kr 282

Våre mest aktuelle plante- og soppbøker

Sopp i Norden og Europa

Nylén. Artsmessig den mest komplette soppboka for norske forhold med sine mer enn 1400 beskrevne arter og 1500 fargefotos. Samtlige sopper er fotografert i sitt rette miljø. I tillegg til artsbeskrivelse, inneholder boka bestemmelsesskjema til de ulike gruppene. Utgitt 2001, 702 sider. Boka har nå sluttalag og kommer trolig ikke igjen i flg forlaget.

Før Kr 681 - Nå TILBUD Kr 298

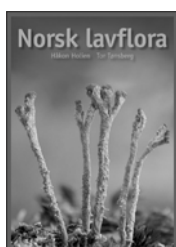

Botanikkens Historie i Norge - NY!

Jørgensen, Per M. (red), Botanikkens historie i Norge er den første boken som beskriver utviklingen av faget botanikk her i landet. Den bygger på mange års granskning av kilder som skriver seg helt fra de første spor som våre forfedre risset inn i stein og frem til 1964, 150 år etter at vi fikk vårt første professorat i faget i Norge. Boken er illustrert med mye originalmateriale, funnet i arkiver og herbarier. 2007. 396s. Fagbokforlaget. **Kr428**

Norsk flora, 7. utg

Lid, Lid og Elven. Den klassiske bestemmelsesnøkkel for høyere norske planter i rev. utgave (2005), oppdatert på navn og systematikk, utbredelse og nye planter i Norge. Dekker alle høgare plantar med 1500 nye strektegn. og forenklede nøkler. 1014s, 2800 sv/hv strektegn, Hard perm. Samlaget. **Kr598**

Norsk lavflora i farger

Holien & Tønsberg. Boka har fargebilder og korte beskrivelser av mer enn 300 arter. Særlig vekt er lagt på lav i skog og kulturlandskap, og på arter som er spesielt viktige i forvaltningssammenheng. Boka er for alle interesserte i norsk natur og miljø, og vil være nyttig i undervisning og forvaltning. Ny 2006, Innb., 304s Tapir Forlag. **Kr395**

Trær i Norge og Europa

More, Den solide boka omtaler praktisk talt alle tresorter som vokser i Europa, både de som naturlig hører til i våre områder, og arter som innført fra andre deler av verden. Praktverket består i sin helhet av fargetegninger. 2005, 800s, Hard perm, Damm forlag. **Kr 599**

Orchids of Europe N-Africa & the M-East

Delforge, Guide til 520 arter og mange varieteter av orkideer fra Europa, Nord-Afrika, Israel, Libanon, Syria og Tyrkia. Med detaljert tekst og fargefotos. Delforges tidligere utgaver vært standard referansen for Europas orkideer i felt. Ny 2006, 1270 fargefotos, 640s, Hardback, Helm. **Kr399**

Wild Flowers of the Mediterranean

Blamey & Grey Wilson, Boka er den mest aktuelle enkle feltflora for blomsterplanter, trær, gress og bregner som man kan finne i land som omkranser Middelhavet. Over 2.500 arter er tegnet. 1500 farge + 1200 sv-hvit, 560s, PB, Helm. **Kr239**

BLYTTIA

NORSK
BOTANISK
FORENINGS
TIDSSKRIFT

Redaktør: Jan Wesenberg. **I redaksjonen:** Trond Grøstad, Klaus Høiland, Maria Ladstein, Tor H. Melseth, Mats G Nettelblatt, Finn Wischmann

Engelskspråklig konsulent: Paul Shimmings

Postadresse: Blyttia, Naturhistorisk museum, postboks 1172 Blindern, 0318 Oslo

Telefon: 22 85 17 01; 90 88 86 83

Faks: 22 85 18 35; merk førstesida «BLYTTIA»

E-mail: blyttia@nhm.uio.no

Hjemmeside: <http://www.nhm.uio.no/botanisk/nbf/blyttia/>

Blyttia er grunnlagt i 1943, og har sitt navn etter to sentrale norske botanikere på 1800-tallet, Mathias Numsen Blytt (1789–1862) og Axel Blytt (1843–1898).

© Norsk Botanisk Forening. ISSN 0006-5269. Sats: Blyttia-redaksjonen. Trykk og ferdiggjøring: Princo Porsgrunn, Jernbanegata 7, 3916 Porsgrunn.

Ettertrykk fra Blyttia er tillatt såfremt kilde oppgis. Ved ettertrykk av enkeltbilder og tegninger må det innhentes tillatelse fra fotograf/tegner på forhånd.

Norsk Botanisk Forening

Adresser/telefon: som Blyttia, se ovenfor.

Org.nummer: 879 582 342.

Kontonummer: 0531 0373852.

Medlemskap: NBF har medlemskap med Blyttia (A-medlemskap) eller uten Blyttia (B-medlem). Innmelding skjer til den grunnorganisasjonen en søker til, eller til NBF sentralt. Nærmere opplysninger om medlemskap og kontingent finnes på NBFs nettsider, eller kan fås hos grunnorganisasjonen.

Grunnorganisasjonenes adresser:

Nordnorsk Botanisk Forening: Postboks 1179, 9262

Tromsø. **NBF – Trøndelagsavdelingen:** Vitenskapsmuseet, seksjon for naturhistorie, 7491 Trondheim. **NBF – Vestlandsavdelingen:** v/sekretæren, Botanisk institutt, Allégt. 41, 5007 Bergen.

Sunnhordland Botaniske Forening: v/ Anders Haug, Høgskolen Stord/Haugesund, 5414 Stord. **NBF – Rogalandsavdelingen:** Styrk Lote, Vinkelvn. 1, 4340 Bryne. **Agder Botaniske Forening:** Agder naturmuseum og botaniske hage, Postboks 1887

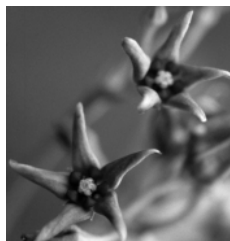
Gimlemoen, 4686 Kristiansand. **Telemark Botaniske Forening:** Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. **Larvik Botaniske Forening:** v/Trond Grøstad, Eikelundvn. 8, 3290 Stavern. **Buskerud Botaniske Forening:** v/ Bård Engelstad, Gomsrud terrasse 19, 3610 Kongsberg.

Innlandet Botaniske Forening: v/ Janicke Haug, Rise-svingen 16 B, 2608 Lillehammer. **NBF – Østlandsavdelingen:** Naturhistorisk museum, postboks 1172 Blindern, 0318 Oslo. **Østfold Botaniske Forening:** v/Jan Ingar Båtvik, Tomb, 1640 Råde.

Blyttias stofftilgang øker, og Blyttia øker dermed også.

Vi har nå vedtatt 76 siders hefter én eller flere ganger i året, mot 68 sider som er standard i dag. Her er et slikt utvidet hefte. Fra for noen år siden å ha hatt en standard på 200 sider i året, nærmer vi oss nå raskt 300 sider. Vi hilser denne utviklingen velkommen. Blyttia ønsker å være et talerør for alle i botanikkmiljøet som vil meddele seg. Slik blir det mer spennende for alle!

Noen arter går fra å være spennende sjeldenheter til å bli plagsomme invasionsarter. Russesvalerot er en slik art. Kristina Bjureke gjør på s. 76 rede for artens historie, utfordringene den byr på og erfaringer med bekjempelse.

Kamfer er neste art ut i Torbjørn Alms oversikt over tradisjonell bruk av eksotiske planter i Norge. Se side 91.

Landøyda – en innført art? Dette diskuterer Eli Fremstad på s. 114. Arten er i fortsatt ekspansjon, og må ha kommet hit seinest rundt 1700.

Sinkurot er et gammelt plantenavn som brukes på kranskonvall og andre *Polygonatum*-arter, og som antakelig betyr «rot mot senestrekk», skriver Roger Halvorsen på s. 122.

Hovedstyret i NBF

Leder: Mats G Nettelblatt, Diakonveien 41, 8074 Bodø; mndt@online.no; tlf. 41638037. **Nestleder:** Gunnar Engan, Gneisvn. 18, 1555 Son; gunnar.engan@skogoglandskap.no; tlf. 64 95 36 82. **Kasserer:** Solveig Vatne Gustavsen, Odins v. 18 C, 1811 Askim; pgustav@online.no. **Sekretær:** Rolf Ergon, Steinringen 47, 3931 Porsgrunn; Rolf.Ergon@hit.no. **Styremedlemmer:** Anne Bjune, Øvre Kirkebirkeland 4, 5227 Nesttun; anne.bjune@bot.uib.no, og Per Fadnes, Hadlabrekko 75, 5417 Stord; per.fadnes@hsh.no; tlf. 53413282. **Varamedlemmer:** Roger Halvorsen, Hanevoldvn. 15, 3090 Hof; rogghalv@start.no; tlf. 33 05 86 00 og Arne Sigurd Odland, Kirkegata. 13 B, 7014 Trondheim; arnesigo@online.no.

Leder

Denne gangen har jeg tenkt å dvele ved 31. mai og utgivelsen av Svartelista for invasjon arter. Jeg har tidligere vært innom dette temaet, og vil nå si at det er svært tilfredsstillende at Artsdatabanken og DN

tar fatt på dette store problemet.

For å sitere innledningen: «Norsk svarteliste 2007 er utarbeidet av Artsdatabanken i samarbeid med eksperter fra relevante vitenskapelige institusjoner. Til grunn for risikovurderingene er det lagt et kriteriesett utviklet for å kunne foreta en standardisert vurdering av økologiske konsekvenser av fremmede arter.»

Det er betryggende et man endelig ta fatt på dette enorme problemet, særlig med planter som har vært helt klart neglisjert i forhold til dyr. Import av dyr er strengt regulert gjennom bår CITES- og Bernkonvensjonene, mens fremmede planter er nærmest helt fritt å importere for gartnerier, uten noen som helst testing av spredningsfare.

Det siste groteske eksemplet er Statsbyggs hårreisende «revegetering» av rullebaneområdene på Fornebu. Disse utgjør arealer som er bestemt å skulle være buffersoner mot de to naturreservata

i området, Koksa og Storøykilen, og som DN bestemte skulle tilbakeføres til stedegen vegetasjon. Likevel har Statsbygg her plantet ut 100 000 busker og trær av eksotiske arter. Mange av disse er kjent for å kunne spre seg uhemma, bl.a. rynkerose *Rosa rugosa*.

Svært ille er det også at den naturlige berggrunnen og jordsmonnet i dette området ble dekket til med tykke lag av flis og godt gjødsla moldjord før utplantinga! Det betyr at den stedegne kambrosilurfloraen aldri vil ha noen mulighet til å komme tilbake på disse arealene. Dette er et klart brudd på forutsetningene, og utgjør en direkte trussel mot de to reservata!

NBF var representert på Dagsrevyen 26. mai, der denne saka ble grundig lagt fram. Statsbygg forsvarer seg med at det ble «for dyrt» å bruke norske planter... Både NBF, NOF, Naturvernforbundet og flere velforeninger forventer nå at DN setter ned foten og krever hele tiltaket gjort om. De eksotiske artene må bort, og de kunstige massene må skrapes av. Selve revegeteringa kan deretter utmerket godt skje ved naturlig suksesjon, assistert ved tilførsel av frø av lokale ville arter og ved bekjempelse av «lokale» invasjonarter som kanadagullris *Solidago canadensis*. Dersom intet blir gjort, blir slik florakriminalitet som dette legitimert og hele Svartelisteprosjektet blir et slag i lufta!

Mats G Nettelbladt
styreleder

BØKER

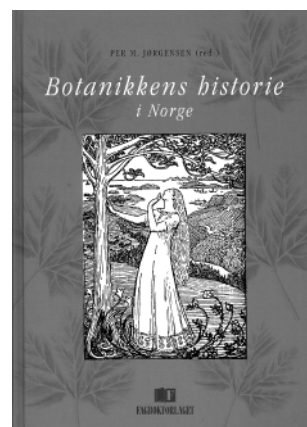
Nyttig og lesverdig verk om botanikkens historie

Torbjørn Alm

Tromsø museum, Universitetet i Tromsø, NO-9037 Tromsø.
torbjorn.alm@tmu.uit.no

«Botanikkens historie i Norge» er en bredt anlagt og lettest fremstilling av plantekunnskapen og fagets utvikling i Norge fra forhistorisk tid og frem til 1964. Det meste av teksten er ført i pennen (eller PC'en) av Per Magnus Jørgensen, men han har fått støtte og bidrag til ulike delemner av Liv Borgen, Eli Fremstad, Gro Gulden, Ola M. Heide, Klaus Høiland, Thore Lie, Svein B. Manum, Kjell M. Paulsen, Jan Rueness, Per Sunding og Halvor Aarnes. I tillegg har Finn-Egil Eckblads materialsamlinger til en påtenkt verk av samme slag

Jørgensen, P. M. (red.)
2007. Botanikkens historie i Norge. 396 s. Fagbokforlaget. ISBN 978-82-450-0499-1. Pris: kr. 428 (forlagets nettbutikk).

vært en viktig kilde for forfatterene. Til sammen byr de på et vell av kunnskaper. Boken dekker nær sagt alle aspekter av fagets innhold og historie, og lives

opp av tallrike illustrasjoner – alt fra plantebilder og botanikerportretter til tittelsider og omslag fra utvalgte verk. Bare hovedteksten inneholder mer enn 400 illustrasjoner, dels i farger; i tillegg kommer en rekke portretter i en avsluttende samling med biografier.

Oppsettet er i hovedsak kronologisk, i fire store bolker – førvitenskapelig tid (til 1500), perioden fra reformasjonen til utgivelsen av Linnés «Species plantarum» i 1753, (den tidlige) blomstringstiden fra 1753 til 1905, og den moderne botanikkens utvikling fra 1905 til 1964. At verket avsluttes (stort sett) med 1964, begrunnes i hovedsak med at Peter Kleppas «Norsk botanisk bibliografi 1814–1964» går like langt. Det er knapt noen god begrunnelse sett fra leserens synspunkt; jeg og mange andre blir nok sittende med en følelse av at dette virker kunstig. I noen tilfeller går teksten også et stykke videre frem i tid, mens den i andre tilfeller stopper brått i 1964. Det virker kanskje særlig meningsløst i det lange (og verdifulle) avsnittet om utforskningen av de enkelte landsdelene, «Lokale floristiske undersøkelser» (s. 131–177), som blir etterfulgt av 27 sider om norske undersøkelser utlandet – hvor også Svalbard av litt uforklarlige grunner er plassert. Her er rikelig med opplysninger om eldre botaniske undersøkelser, med omtale av utvalgte funn og publikasjoner – men noen linjer om utviklingen etter 1964 ville gjort bruksverdien for folk flest atskillig større. Fagbotanikerne vet saktens hvor de skal finne nyere data.

Her er vi på sett og vis ved et kjernepunkt i min største innvending mot verket. Teksten er skrevet på et godt og lett tilgjengelig språk, og kan leses med stort utbytte av enhver som har interesse for planteliv og botanikk i Norge. Om leserne ønsker å fordype seg videre i stoffet, vil de imidlertid raskt støte på problemer – siden litteraturhenvisningene kan være mer enn rimelig vanskelige å komme til bunns i. Av plasshensyn er alle referanser som forekommer i Kleppas botaniske bibliografi for perioden 1814 til 1964 (Kleppa 1973) og et senere tillegg for årene 1965–1975 (Kleppa 1979) utelatt. Etter mitt syn er det ingen god løsning. For det første er det trolig bare et lite mindretall av leserne, i hvert fall utenfor fagbotanikernes tross alt snevre krets, som har tilgang på disse bibliografiene, privat eller i institusjonssammenheng. Dernest vet enhver som har brukt den første av disse (Kleppa 1973) at den kan være en prøvelse å finne frem i, siden referansene er ordnet etter tema, og ikke etter forfatter og år. Om du ikke allerede kjenner kildene, er det liten trøst i at «Botanikkens historie

i Norge» henviser for eksempel til Nordhagen (1964) og Kleppas oversikt. En titt i registeret der viser at Nordhagens arbeider er fordelt over 90 sider i bibliografien – og det kan ta sin tid å finne den rette. Det foreliggende verket hadde vært noen gode hakk mer brukervennlig om man kunne slå opp referansene direkte i den litteraturlisten som tross alt er med. Den inneholder nå i prinsippet bare noen eldre referanser som mangler i Kleppa, og verk skrevet etter 1975. Denne plassbesparende, men litt lettvinde løsningen har imidlertid i noen grad virket som en felle for forfatterne, for flere referanser mangler både i Kleppas oversikter og her. Det gjelder for eksempel henvisningene til Storm (1881) på s. 20 og Macior (1974) s. 310. Det samme gjelder Fjeld (2005), Granmo (1985), Kollandsrud (1984) og Vaage (1985) i tabellen på side 75, Moe et al. (1994) på s. 157, og Baadsnes (1980) på s. 342.

I andre tilfeller er man henvist til å gjette om årstallene er feil, eller referansen mangler – f. eks. svarer henvisningen til Woelkering (1984) på s. 223 trolig til Woelkering (1993) i litteraturfortegnelsen, og når det på s. 243 henvises til Eckblad (1996), finner ikke årstallet noe samsvar i litteraturlisten. Tall har i det hele lett for å bli feil, siden de i motsetning til feilstavete ord gjerne ser «rette» ut uansett. Jonas Ramus nevner nok ingen planter fra Sogn i 1635 (s. 151) – det aktuelle verket har 1735 på tittelbladet, selv om det i realiteten var ferdigstilt i 1715; det siste årstallet er brukt under omtalen av mykologien på s. 243 (og i det nasjonale bibliotekssystemet BIBSYS). Munthes verk om Christen Smith tidfestet til 2004 på s. 352 og til 2005 i litteraturlisten.

Ove Arbo Høegs «Planter og tradisjon» oppgis i avsnittet om etnobotanikk (s. 119) å være utgitt i 1975, men verket kom i 1974, med nye opplag i 1975 og 1976. I den biografiske omtalen av Høeg er årstallet korrekt angitt som 1974 (s. 335); det samme er tilfelle på s. 17. En tredje tidfesting, til 1970 (på s. 272), er feil uansett hvilket av de tre opplagene man har for hånden.

Et par andre referanser er unødvendig kryptiske; det skal litt fantasi til for å gjette at NBL2 i litteraturlisten (Berg 2003, Walløe 2004 – hvor årstallet forøvrig har fått en ekstra 0) er Norsk biografisk leksikon, 2. utgave, selv om disse forkortelsene gjenfinnes på alfabetisk sted i litteraturlisten. I referansen til Lundebye (1982) ser kildeangivelsen «Særtrykk 7 sider fra?» mest ut som en huskelapp; kilden er Maal og minne 1982: 33–40. Litteraturlisten er i tillegg litt inkonsekvent. På verk med to eller flere forfattere er det nokså tilfeldig om medforfatterne

er ført opp med initialene før eller etter etternavnet, og i en norsk bok finnes det ingen fornuftig grunn til å binde sammen forfatternavnene med det engelske and – som tilfellet er flere steder, selv om og dominerer stort.

Henvisningen til Alm & Engelskjøn (2003) når det gjelder sammenhengen mellom meldroye og hekseprosessene i Finnmark (s. 42) er misvisende (det finnes ingen omtale der, selv om meldroye er omtalt); Alm (2003) ville være en bedre referanse.

I noen tilfeller kunne det nok vært på sin plass med utfyllende referanser. I det innledende kapitelet om Botanikkens røtter, er von Hofsten (1957) en naturlig henvisning når det gjelder plantekunnskap i den eldre Edda, og den omfangsrike oversikten over norrøne/vestnordiske plantenavn hos Heizmann (1993) kunne fortjent en henvisning. Sivert Grubbes tidligere nokså tungt tilgjengelige opptegnelser fra reisen opp langs norskekysten i 1599 (s. 35) er nylig kommet i en moderne, kommentert utgave ved Hagen & Sparboe (1998). Når det gjelder når Hans Strøms botaniske interesser (s. 27), kunne hans nylig publiserte originalopptegnelser fra årene 1756-1758/59 (Standal et al. 1997) ha vært nevnt – de inneholder rikelig med botaniske notater.

Hist og her har det sneket seg inn feil i det botaniske navneverket – som for karplantenes del stort sett synes å følge den siste utgaven av Lids flora. Småvandelrot *Valeriana dioica* er omdøpt til *V. excelsa* (s. 136), og stivstarr *Carex bigelowii* har fått tilbake det gamle navnet *Carex rigida* (s. 174). På s. 201 omtales rublad-slekten *Draba*, men rublommene trives nok bedre i korsblomstfamilien. Av mindre betydning er det at *Draba cacuminum* på samme side kalles både tinderblom og tinderublomst, men konsekvent er det ikke. Likeens kalles tindved *Hippophaë rhamnoides* både tinved og tinnved (s. 290), men pussig nok ikke tindved. *Euphrasia hyperborea* har skiftet norsk navn fra tromsøyentrøst til tromsøyentrøst (s. 197), men det skal vi kanskje skrive på trykkfeilenes konto. Det samme gjelder utvilsomt *Chrysosplenium tertandrum* for dvergmaigull *C. tetrandum* på s. 170, og *Demarestia* for *Desmarestia* på s. 214. På s. 138 er omtalen av «rødflangre (*Epipactis rubra*)» – som i så fall burde ha hett *E. atrorubens* – ganske sikkert ment å gjelde rød skogfrue *Cephalanthera rubra*, sml. bildet på s. 137. Av rødflangre forelå det utvilsomt mer enn ett norsk funn pr. 1861.

Blant botanikerne veksler fornavnet på N. Lund mellom Nicolay (s. 244) og Nikolay (s. 133, 170 og i registret) – men akkurat den detaljen går igjen også i eldre litteratur.

Trykkfeilene forøvrig skal vi i hovedsak la ligge. De er et nærmest uunngåelig innslag i enhver større trykksak. Noen, f. eks. rene stavefeil i ord (som resistens s. 115, aktiviteter s. 172, eksursjon s. 177, videstre s. 203), burde uansett ha vært lette å luke ut med datamaskinenes stavekontroll – men det kan det godt være at slike nærmest ordblinde IT-hjelpemidler ville ha godkjent «insektetgruppen» på s. 309. På s. 171 er Skoaddovarre (i moderne rettskrivning: Skoaddóvárri) i Alta blitt til Soaddovarre. Uansett er trykkfeilene ikke plagsomt mange, og de som finnes, vil nok ergre forfatterne mer enn meg.

Noen bibliografiske anmerkninger og litt annet småpirk til tross: «Botanikkens historie i Norge» er blitt et velskrevet, velbalansert (etter mitt syn), nyttig og høyst lesverdig verk. Det er ganske enkelt godt lesestoff for enhver med interesse for norsk planteliv og botanikk, enten man pløyer boken fra perm til perm eller nøyer seg med utvalgte avsnitt. Til tross for 396 sider, slukte jeg alt på kort tid – og satt igjen med et klart ønske om mer. Avslutningen rundt 1964 er rent i tidligste laget (det begynner å bli en god stund siden), selv om det opplagt byr på problemer å føre fremstillingen helt frem til våre dager. Dels tar det litt tid før man er i stand til å se de historiske linjene, og dels er det problematisk at man ender opp med å måtte omtale seg selv. I dagens fragmenterte botanikk, med en lang rekke spesialdisipliner og spesialister som knapt aner hva andre driver med, ville uansett en oversikt av samme slag som vi her får for perioden opp til 1964, ha stor verdi. Det gjelder både for fagfolk og den botanisk interesserte allmenhet. Og at leseren etter nær 400 sider ønsker seg mer, er aldri noe dårlig tegn for en bok.

Tilleggsreferanser

- Alm, T. 2003: The witch trials of Finnmark, northern Norway during the 17th century: evidence for ergotism as a contributing factor. *Economic Botany* 57 (3): 403-416.
- Hagen, R. & Sparboe, P.E. (red.) 1998: Hans H. Lilienskiold. Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark. *Ravnetrykk* 18: 1-312.
- Heizmann, W. 1993: Wörterbuch der Pflanzennamen im Altwest-nordischen. (Reallexikon der germanischen Altertumskunde, Ergänzungsbände, Band 7). Walter de Gruyter, Berlin - New York. XLIV + 337 s.
- Hofsten, N. von 1957: Eddadikternas djur och växter. *Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien* 30. 112 s.
- Standal, R., Aalberg, K. & Aarset, T. 1997: Hans Strøm: Annotations Boog over de Merkværdigheder som udi Syndmørs Fogderie forefindes indrette[t] Anno 1756. *Skrifter fra Hørm kulturhistoriske lag* 41: XXXI + 1-311.

Russesvalerot *Vincetoxicum rossicum* på øyene i Indre Oslofjord – fra rødliste-status til pest-status

Kristina Bjureke

Bjureke, K. 2007. Russesvalerot *Vincetoxicum rossicum* på øyene i Indre Oslofjord – fra rødliste-status til pest-status. Blyttia 65: 76-85.

Vincetoxicum rossicum on the islands of the Inner Oslo fjord: transferred from a red-listed species to a pest species

Pale swallow-wort, *Vincetoxicum rossicum*, is a perennial herb that was first introduced into Norway some 150 years ago. It is native to Ukraine and neighbouring parts of Eastern Europe. As is the case with other invasives, *V. rossicum* was present for years before it began to expand its range. The species should now be afforded pest status. *Vincetoxicum rossicum* suppresses natural vegetation in fields, shores and forests. The plant reduces the biodiversity in nationally important habitats. It must be considered as a threat to the indigenous vegetation on calcareous ground around Oslo, and especially on the islands in the inner Oslo fjord. This area around Norway's capital is already threatened by urbanisation, and large efforts are made to save the remaining natural habitats. During the past three years measures have been taken to reduce the occurrence (and thereby halt the spread) of the species on islands in the inner Oslo fjord. This article documents the history and spreading of the species in SE Norway, and describes the efforts in 2004 to 2006 to eliminate it.

Kristina Bjureke, Naturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, PB 1172 Blindern, NO-0318 Oslo
k.e.bjureke@nhm.uio.no

Forekomstene av russesvalerot *Vincetoxicum rossicum* (Kleopow) Barbar. rundt indre Oslofjord har opptatt norske botanikere. Fra den først ble observert i 1865 og frem til slutten av 1900-tallet er den blitt registrert, samlet inn og betegnet som en kuriositet. De seneste ti årene har denne introduserte arten ekspandert, og pr. i dag fremstår den som en trussel mot den naturlige vegetasjonen på kalkrike områder i indre Oslofjord. Denne artikkel tar for seg artens biologi, historikk i Norge, og plantens ekspansjon under de senere årene. Videre er det en dokumentasjon på den bekjempelse som er blitt foretatt de tre seneste årene.

Om arten

Russesvalerot tilhører svalerotfamilien Asclepiadaceae, en overveiende subtropisk og tropisk familie som omfatter rundt 2000 arter. Den vokser i Norge kun rundt indre Oslofjord og i Drammen, og er den eneste art i Asclepiadaceae som er representert i Norge. Det opprinnelige utbredelsesområdet er Ukraina og europeisk Russland. Dokumentasjon av

introduksjon og spredning av arten finnes fra andre deler av verden, som nordøstre USA og Canada (Cappuccino 2004, Weston et al. 2005). I herbariet på Botanisk museum, NHM, finnes belegg av svalerot *V. hirundinaria* fra 1800-tallet, men da den ikke har vært observert de siste hundre år regnes den i dag som utdødd (Lid 2005).

Kronen til russesvalerot er brunfarget, flat, regelmessig og dypt 5-delt (figur 3). Frukten er en belgkapsel, og frøene utvikler frøull (figur 4). Frøene, som er tilpasset vindspredning, spres ett og ett, og blir derved ikke bare spredt romlig, men også over tid. I følge St. Denis & Cappuccino (2004) spres ikke frøene langt vekk fra morplanten. I følge samme forfattere er arten selvkompatibel, dvs. den kan pollinere seg selv, en fordel ved invasiv spredning.

Russesvalerot vokser på kalkrik grunn her i Oslo-området. Stenglene til individer som vokser i solåpne miljøer med tynt jorddekke blir omtrent 80–100 cm, mens individer i mer skyggefulle miljøer blir ordentlige slyngplanter, og oppnår en lengde på

over 2 m. Russesvalerot har et effektivt rotsystem og læraktige blader, og tåler derfor tørke ganske godt. Planten har ikke jordstengel. Den vokser i hovedsak på lysåpne plasser, i ustabile skråninger, i kantkratt og på steinete områder (eksempelvis utfyllingen mellom Gressholmen og Rambergøya/Heggholmen). Men den kan også vokse inne i tett edelløvskog (som på Hovedøya, side om side med arter som trollbær) og til og med på fukteng (som på Lindøya, side om side med mjødurt).

Når introduserte arter blir problematiske

Mange hundre arter har blitt introdusert til Norge, og majoriteten av dem sameksisterer uten problemer med vår hjemlige flora. Men introduserte arter kan i visse tilfeller utvikle seg til å bli invasive og problematiske og bli en alvorlig trussel mot biologisk mangfold. Her i Skandinavia har oppmerksomhet blitt rettet mot problematiske arter som kjempebjørnekjeks *Heracleum mantegazzianum* (Friluftsetatens hjemmesider), parkslirekne *Fallopia japonica* (Fremstad & Elven 1997), kjempespringfrø *Impatiens glandulifera* (Larson & Martinsson 1998) og platanlønn *Acer pseudoplatanus* (Fremstad & Elven 1996).

Russesvalerot invaderer naturlig og seminaturlig vegetasjon. Tette populasjoner dekker nå betydelige arealer av kalktørreng på noen av øyene i indre Oslofjord, som Lindøya, Rambergøya, Hovedøya og Heggholmen. På Bygdøy har den naturalisert seg i strandsoner, i kantkratt og på smale restarealer av åpen mark. Arealene med kalktørreng og kantkratt er allerede kraftig desimert i området indre Oslofjord. Russesvalerot er konkurransesterk, og spredningen av den må sees på som en alvorlig trussel mot det biologiske mangfoldet, både av karplanter og insekter, i disse truede naturtyper.

Det er ikke kun her i Norge som spredningen av russesvalerot har blitt registrert. I nordøstre USA regnes den som en trussel, ikke bare mot naturlig forekommende vegetasjon, men også mot dyrka mais og soyabønner, og til og med juletreplanteringer (!) (Weston et al. 2005). Fra botanisk synsvinkel ser de det som et stort problem at den begynt å invadere unike alvar-samfunn i østre Ontario (Canada) og New York State (USA). De siste årene har de undersøkt ulike metoder for å redusere utbredelsen, både manuelt og med herbicider.

Historie i Norge

Det er uvisst når, hvordan og hvorfor russesvalerot

har kommet til området indre Oslofjord, men vi kan fra data i karplantedatabasen ved NHM gjette oss til svarene. Om vi studerer herbariefunn i kronologisk rekkefølge, finner vi at det første daterte belegget er fra Ekebergskråningen (herbarieark fra N. Moe) i 1865. Det var mange hager på Ekebergsområdet på 1800-tallet, og skråningen huser ennå i dag en rekke arter som antagelig er hagereliker. Riktignok ble planten samlet inn under navnet *V. hirundinaria*, men senere revisjon av Emmy Gram, bekreftet av Reidar Elven i 2004, har vist at det var *V. rossicum*. Kort tid etter dette første daterte belegg, i 1872, ble russesvalerot samlet inn fra Bygdøy. I karplanteherbariet ligger to kollekter uten datering fra området Linderud-Grefsen-Disen. De er samlet inn av N. Moe, slik at de bør være fra omtrent 1860–70, men dessverre er stedsangivelsen mangelfull og dato mangler helt. Det finnes ytterligere to kollekter av russesvalerot, samlet av Gleditsch og Nøvik, med den upresise stedsangivelsen Christiania og uten dato, slik at de dessverre ikke gir oss noen informasjon.

I Norges Flora (1874) beskriver Axel Blytt den hvitblomstrende arten svalerot *V. hirundinaria* og varieteten *fuscum*, den som nå heter russesvalerot *Vincetoxicum rossicum*: «Meget sjelden i tørre Krat. Rimeligvis fra først af forvildede fra den botaniske Have». Selv om man skal være forsiktig med å sette seg opp mot en autoritet som Blytt, så mener jeg at de første herbariebeleggene, som er fra Ekeberg og Bygdøy, tilsier at arten må være forvillet fra hager der – og ikke fra Botanisk hage.

I den seneste utgaven av Lids flora (2005) står «Innført (truleg som prydpilante), naturalisert i småskog, kratt og på grus på baserik grunn».

Naturligvis gjenspeiler ikke datoen for første belegg i herbariene det eksakte innvandringstidspunktet når arten ble innført eller forvillet seg ut fra hageanlegg. Botanikere har ikke vært tilstede overalt alltid. Men to steder har vært meget ivrig besøkt siden begynnelsen av 1800-tallet: Hovedøya og Bygdøy. Russesvalerot er høyvokst og umulig å overse for en planteinteressert vandrer. Om det midlertidige vernet på Hovedøya fra 1935 skulle ha forhindret botanikere fra å samle arten fra denne øya, så skulle den i hvert fall ha vært ført opp i ekskursjonsrapporter. Det er den ikke før i Rustans rapport fra Hovedøya fra 1981. Vi har t.o.m. en negativ rapport fra Hovedøya som er meget viktig og informativ. Lagerberg, Holmboe & Nordhagen skrev i 1956 at svalerot *ikke* er funnet på Hovedøya.

Det stedet vi har flest dokumenterte funn av russesvalerot i Norge, er Bygdøy. De tidligste

daterte herbariekollektene er fra 1872 (Andersen, A. & Langberg, H). På disse etikettene står kun Ladegaardsøen. Det finnes en muligens eldre kollekt fra Landmark (uten årstall) med nærmere stedsangivelse: Fredriksborg, Bygdø. Pr. 2006 må russesvalerot regnes som ganske vanlig på Bygdøy, spesielt i den sørøstlige delen.

Usikkerhet på artsavgrensning og autøkologi rundt arten var bakgrunnen for at Emmy Gram ved Botanisk museum, UiO, skrev en hovedfagsoppgave om arten. Det norske materialet har tidligere blitt ført til *V. hirundinaria* (Blytt 1874, Nordhagen 1940, Lid 1985), men som *V. cf. hirundinaria* i Lid & Lid 1994. Det norske materialet avviker morfologisk fra annet nordisk og europeisk materiale av *V. hirundinaria*. Etter Grams undersøkelser er den brunblomstrende arten vi har i området indre Oslofjord nå erklært som russesvalerot *V. rossicum* (Lid 2005). Gram kunne i sin hovedfagsoppgave (1995) ikke påvise noen allozymatisk variasjon i Oslo-materialet av russesvalerot. Hun konkluderte med at russesvalerot i Norge er etablert som følge av én eller noen ganske få introduksjoner. Gram sammenfatter videre at det er mest sannsynlig at arten har etablert seg etter spredning av kultivert materiale.

Kjente forekomster av russesvalerot pr. 2005

Russesvalerot vokser i dag på flere øyer i indre Oslofjord, men det er også gjort noen få funn på fastlandet inntil fjorden. For å anskueliggjøre introduksjonen og ekspansjonen av arten er forekomstene markert på kart ved fire ulike tidspunkter: 1890, 1930, 1970 og 2005. Den nordligste forekomsten pr. i dag er nord for Tøyenbadet, og den sørligste ved Digerud i Frogn kommune (se figur 1).

Kjente lokaliteter er listet opp i tabell 1. I tillegg til lokalitetene rundt indre Oslofjord finnes det en liten, godt etablert populasjon ved Løkkebergveien i Drammen. Den er dokumentert siden 1934. Den er ikke tatt med i figur 1.

Hovedøya

Russesvalerot har hatt en rask, nærmest eksplosiv, økning på Hovedøya. Første registrering på øya er fra 1980 (Rustan 81), to lokaliteter på NØ-delen av øya. Gram (1995) skriver i sin hovedfagsoppgave: «Hele Hovedøya er undersøkt med hensyn på tilstedeværelse av *Vincetoxicum*, men det ble bare funnet to lokaliteter» (kart 2). Den ene er mer eller mindre samme storpopulasjon som Rustan

beskriver på NØ øya, den andre er ved Kommandantboligen. Utbredelsen har økt betraktelig på 10 år. Forekomsten av frøplanter var i tillegg meget stor i 2004, 2005 og 2006.

Lindøya

Eldste belegg fra Lindøya er fra 1955. Bestanden av russesvalerot langs skråningen fra naturreservatet ned mot det flate midtpartiet har vært kjent for botanikere i en årrekke. Gram presenterer et detaljert kart over utbredelsen i sin hovedfagsoppgave fra 1995. Hvis dette kartet sammenlignes med forholdet i 2005 ser man at arten har spredt seg til flere nye områder på øya, og økt betydelig i mengde de siste ti årene. De nye forekomstene ligger spesielt langs kysten og skråningen på nordøstsiden, men arten har også spredt seg til små, verdifulle restarealer av kalktørreng som ligger inne mellom hyttene. Videre bør det noteres at det innenfor naturreservatet har vært en betydelig økning av antallet individer.

Fra rødliste-status til pest-status

Russesvalerot er ført opp i vedlegg 4 (Innførte karplantearter som er innkommet til landet før middelalder og som siden har hatt stabile forekomster) i Nasjonal rødliste (DN 1999). Den har fått status R. Det må anses som en feil at arten har blitt ført opp i Rødlista, og det finnes ingen som helst bevis på at arten har vokst her i landet siden før middelalder. Den nye Rødlista baserer seg på andre kriterier, og russesvalerot er ikke med der.

Den nære slektningen svalerot *Vincetoxicum hirundinaria* har sikkert vært plantet i hager eller urtehager, da den er en gammel legeplante. Den har spredd seg utenfor hager og er dokumentert flere ganger på 1800-tallet (herbariedatabasen, NHM). Den har ikke blitt observert de siste hundre år.

I likhet med flere andre invasive plantearter har russesvalerot vokst her i landet i en periode før den nå har begynt å ekspandere til rene monokulturer på noen lokaliteter. Den bør nå få «pest-status». Invasjon av introduserte arter oppviser ofte en første periode med langsom spredning, for å seinere akselerere (Veit & Lewis 1996). En av flere ulike mekanismer som er blitt foreslått for å forklare dette spredningsmønsteret er den såkalte Allee-effekten. Den innebærer at økningen skjer saktere i små populasjoner sammenlignet med i større populasjoner. Cappucino (2004) har gjennom dyrkningsforsøk vist at russesvalerot produserer flere frø pr. individ hvis den gror i tette bestand.

Om mindre og nyere satelittpopulasjoner har redusert fitness grunnet denne Allee-effekten, så innebærer det i følge Cappuccino (2004) at disse mindre og perifere populasjoner krever mindre umiddelbar oppmerksomhet ved bekjempelse enn større sentrale populasjoner. På den annen side vil tidlig bekjempelse trolig innebære at arten forsvinner raskere, da det ennå ikke har blitt etablert en frøbank. Tidlig bekjempelse kan gjøre at man sparer store ressurser i fremtidig bekjempelse.

Ekspansjonsmønster og forhold her rundt indre Oslofjord samsvarer med forholdene for arten i USA og Canada. Der som her er tilstedeværelse av russesvalerot forbundet med kalkrik berggrunn (Weston et al. 2005).

Bekjempelse av russesvalerot i 2005

Grunnet den eksplosive økningen på øyer i indre Oslofjord ble det i 2004 satt i gang forsøk med å bekjempe arten på Hovedøya, og så på Hovedøya, Lindøya og Heggholmen i 2005. Bekjempelsen ble finansiert av Friluftsetaten, Oslo kommune, Fylkesmannen i Oslo og Akershus og Statsbygg Øst. Jeg ble ansvarlig for gjennomføringen på Hovedøya og Lindøya, og Norsk Naturarv for Heggholmen.

I 2004 ble russesvalerot fjernet fra tre lokaliteter på Hovedøya: På østre siden av stien mellom Friluftsetatens driftsbygninger og Midtryggen, på nordsiden av Kommandantboligen og ved den store, tette bestanden nær steinbruddet på nordøstre delen av øya. De to sistnevnte var de lokaliteter som Rustan og Gram dokumenterte. Forekomsten langs stien nordvest for Friluftsetatens driftsbygninger må ha blitt etablert etter 1995. Den dekket et areal på ca 2 x 30 meter.

Målsettingen i 2005 var å fjerne alle blomstrende stengler av russesvalerot før fruktene ble modne. Dels ble biomasse fjernet for å svekke den flerårige planten, dels skulle frøspredning forhindres. I tillegg ble mange stengler uten blomster fjernet. Stenglene ble rykket opp, med røtter i større eller mindre grad. På tørre dager i juli kom lite røtter med, i fuktige dager var det lett å få mye røtter med opp. Plantematerialet ble samlet opp i sekker, som ble tatt om hånd av Friluftsetaten og fraktet videre til Klemetsrud forbrenningsanlegg.

Det er lett å reagere med utslett ved mye kontakt med russesvalerot. De første dagene med bekjempelse ble det brukt hansker (figur 6). Men fordi det ble varmt og ubehagelig, ble hansker ikke brukt utover sommeren.

Bekjempelse på Hovedøya ble utført på følgende steder i 2005:

- Langs stien mellom Friluftsetatens driftsbygninger og Midtryggen.
- I edelløvskogen på Midtryggen, et område med halvskygge.
- I skråningen nedenfor kanonene ved Vestre bastion.
- I det nordøstre hjørnet av østre Hovedøya. Meget store populasjoner både nord og især sør for det store steinbruddet. Arten vokser hele veien fra skogkanten på ca 20 m o h ned til ruinene av Lasarettet/karantene-stasjonen, 3 m o h.
- Spredte individer langs nordvestre stranden, spesielt i nærheten av restene av gammel brygge.
- Langs nordveggen av Kommandantboligen.
- Enkeltindivider på den sørøstlige odden.

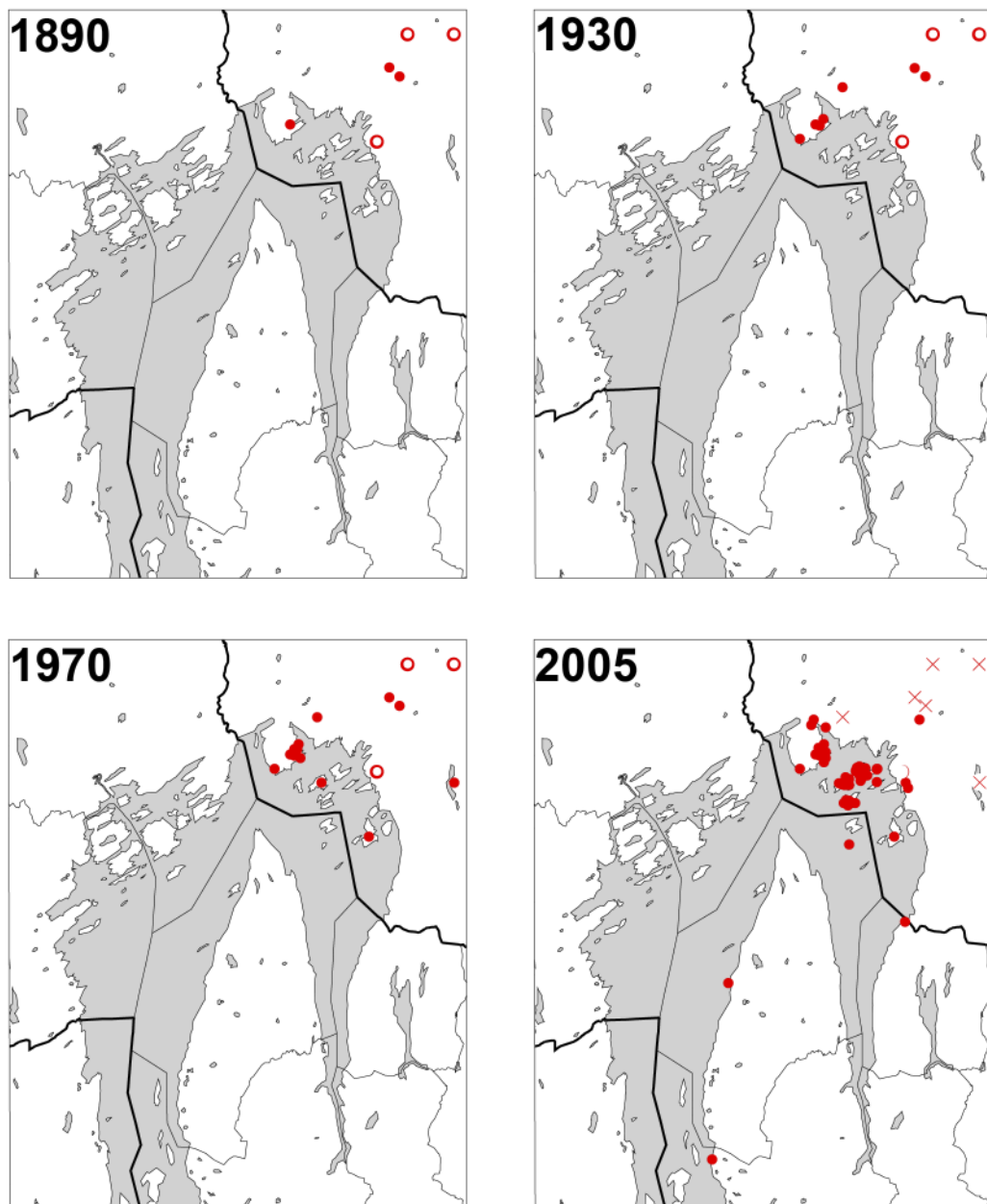
Flertallet av ovenstående lokaliteter ligger innenfor grensene til de områder som er vernet som naturreservat. I utkast til forvaltningsplan og skjøtselplan for Hovedøya står det nedfelt at russesvalerot skal bekjempes.

Populasjonen sør for det store gamle steinbruddet lengst i nordøst er den desidert største på øya. Her var det både i 2004 og 2005 svært mange stengler og utrolig mange frøplanter. Dette er den populasjon Rustan dokumenterte i 1981 og Gram i 1995.

Det var rikelig med russesvalerot i 2005 på de lokaliteter hvor plantet ble fjernet i 2004. I det store området ved steinbruddet i nordøst virket det som om den øvre delen av bestanden hadde minket (der hvor alle stengler hadde blitt fjernet i 2004), men det burde vært bedre dokumentasjon og fotografering i 2004.

Bekjempelse på Lindøya ble utført på følgende steder i 2005:

- Langs grusveien som går tvers over øya fra brygge til brygge.
- På tørrbakke med smal sti ca 50 m øst for butikken.
- På flaten ca 130 m øst for butikken, mest på sørsiden av stien, stor tett populasjon.
- Liten bestand rett vest for butikken, ved et tre.
- Mindre bestand inne i hyttehage 20 m vest for bestanden ved treet ved butikken.
- Middels stor bestand sør for fergekaia på vestsiden. På begge siden av stien.
- Langs hele nordvestre stranden og opp i skråningen, dvs inne i reservatet.
- På små kalktørrenger spredt inne i hytteområdet.
- Ved gjerdet inn mot småbåthavna, 2 mindre bestand.
- Langs stien inne i reservatet, som begynner øst for dammen og går forbi tre hytter frem til nordsiden. Spesielt nær de to nordligste hyttene vokste det mye russesvalerot på østre side av stien og nedover skråningen.

Figur 1. Dokumenterte lokaliteter for russesvalerot *Vincetoxicum rossicum* rundt Indre Oslofjord ved fire ulike tidspunkter: 1890, 1930, 1970 og 2005. Ring: unøyaktig stedsangivelse, punkt: eksakt sted, kryss: populasjonen antas å ha gått ut (kun avmerket på kartet for 2005). Målestokk 1:350 000.

Documented localities for *Vincetoxicum rossicum* around the Inner Oslo fjord during four time periods: 1890, 1930, 1970 and 2005. Circle: approximate locality, dot: precise locality, cross: the population is extinct. Scale 1:350 000.

Det er meget sannsynlig at det finnes en del forekomster på øya som ikke er oppdaget ennå. Det ble ikke satt inn tiltak for å fjerne arten i skråningen bak butikken og komposteringsanlegget og nordover. Skråningen er bratt og med letterodert jord/skiferdekke. Innsatsen for å bekjempe arten her skulle være betydelig større enn hva prosjektet kunne dekke i 2005. For bekjempelse av arten på Lindøya er det negativt at russesvalerot ikke ble fjernet fra skråningen, da denne store populasjonen med sikkerhet sprer mye frø. Dette arealet ligger innenfor reservatet og bør få høy prioritet.

Bekjempelse på Heggholmen i 2005

Norsk Naturarv gjennomførte bekjempelse av store bestander av russesvalerot på Heggholmen. De begynte i juni med å slå med ljå, men dette gikk langsomt. Derfor brukte de ryddesag i august. Plantematerialet ble raket sammen og lagt i hauger nede ved vannkanten. I september ble haugene brent. Tiltakene mot russesvalerot ble gjort i forbindelse med andre skjøtseltiltak på Heggholmen. Bekjempelse ble ikke utført på Gressholmen og Rambergøya.

Figur 2. Masseforekomst av russesvalerot på en lysåpen steinfylling mellom Gressholmen og Rambergøya.

*In a disturbed, stony, fully-exposed area between the islands of Gressholmen and Rambergøya, *V. rossicum* forms a dense monoculture.*

Bekjempelse i 2006

Bekjempelsen av russesvalerot fortsatte i 2006. Nye områder for fjerning av planter var Skinnarbukta på Malmøya, Frognerkilen, Rambergøya og Gressholmen. Tiltakene på Hovedøya og Lindøya var de samme som i 2005.

Sammen med Emmy Gram Lauvanger prøvde jeg å gjenfinne de ruter hun hadde lagt ut i 1992–94 (Gram 1995). Alle forsøk, selv med metalldetektor, ble dessverre mislykket. Det eneste sted som var mulig å utføre en sammenligning på var et veldefinert område mellom kroa og stranden på Gressholmen (figur 7). Antallet stengler i dette området hadde økt fra 30 i 1992 til 4045 i 2006 (tabell 2).

Tanker for oppfølging

Hensikten med bekjempelse av russesvalerot bør være å redusere forekomstene og ideelt fjerne arten helt i løpet av en årrekke.

Tabell 1. Kjente forekomster av russesvalerot i Norge.
Known localities for Vincetoxicum rossicum in Norway.

Lokalitet	Årstall for første herbariebelegg eller år for dokumentasjon i parentes	Status
Øyer i Indre Oslofjord		
Lindøya	1955	Meget tette bestand, ren monokultur i skråningen SØ for naturreservatet.
Malmøya, Skinnerbukta	1965	Stort bestand
Gressholmen/Rambergøya	1974	Flere meget store og tette bestand.
Hovedøya	(Rustan 1981)	Mange bestand, to av dem meget store og tette.
Heggholmen	(Rustan & Brochmann 1982)	Meget store og tette bestand, på kalktørreng, skråninger og nede ved stranden.
Store Herbern	(Ofien 1990, Bjureke 2002)	Spredte individer
Jakteskjær	(Gram 1995, Bjureke 2002)	Spredte individer
Nesodden kommune: Nordre Skjærholmen	(Bjureke 2002)	Få individer
Bleikøya	2005 (Rødberg, T. muntl.)	Få individer ved den nordligste brygga
Forekomster på Bygdøy (som var øy ved første funn, men nå må regnes som halvøy)		
Fredriksborg	1888	Meget stor og tett bestand i 2004
Langviksbukta	1894	Spredt langs veien helt ned til strandkanten i 2004
Herberveien, ved brygga til Lille herbern	1949	Spredte individer i 2004.
I strandsonen på private tomter øst for Herberveien	(Gram 1995)	Spredte individer mange steder i 2004
Langs Huk aveny	1994	Langs hekker i 2004
Langs Bygdøynesveien	(Gram 1995)	Langs hekk og på restareal i 2004
i krysset Admiral Børresens vei/Bygdøynesveien	(Gram 1995)	Mindre bestand i skråningen ovenfor bussholdeplassen
Dronningberget mot Dronning Blancas vei	1971	Rikkelig med individer på private tomter.
Nord for p-plassen til Kon Tiki-museet	2004 (Bjureke, Berg, T. muntl.)	Spredte individer ved tre hus i 2004.
Løchenveien	(Gram 1995)	Få individer
Ved kalktørreng, Huk	2004 (Berg, T. muntl.)	En del individer inne på ikke besøkte private tomter.
Private tomter		
Forekomster på fastlandet		
Ekebergskråningen	1865, (Wesenberg et al. 1990, Gram 1995)	Sør for Kafé Utsikten og ved Sportsplassen. Ikke funnet i 2006.
Østensjøvannet, østsiden	1960 og 1962	Søkt etter på 1990-tallet, ikke gjenfunnet. Må regnes som utgått.
Ovenfor Tøyenbadet	Stabbetorp muntl. 1992, 1994	Få individer fortsatt
Ved Bestemorstranda, Oppegård kommune	1996	Ett individ i 1996, ikke oppsøkt senere
Ved fotgjengerbrua over E6 fra Skarpsnoparken til lengst inn i Frognerkilen	(Gram 1992, Veilesen 2005)	I steinfyllingen langs stranden. Antall individer hadde økt betraktelig ved befaring i 2006. Alle ble fjernet.
Ved Ommen, Nesodden kommune	1998 (Hansen, K-T. muntl. 2003)	
I strandkanten ved Digerud brygge, Frogn kommune	2000	Få individer

- Videre spredning til nye arealer må forhindres.
- Fjerning av arten på lokaliteter med små forekomster bør prioriteres. Skjer dette raskt kan vi unngå problemer av den art som nå finnes på Hovedøya og Heggholmen, med store monokulturer av russesvalerot.
- De lokaliteter som har blitt ryddet, må følges opp, slik at vi kan evaluere effekten av tiltakene. Metoden med å rykke opp plantene med rot og legge dem i poser versus slå med ljå/ryddesag og brenne må sammenlignes. Her må tidsforbruk og resultat av innsatsen vurderes.
- Populasjoner av russesvalerot bør fjernes totalt innenfor reservatgrensene på Hovedøya og Lindøya. Den bratte skråningen langs sørvestsiden av reservatet på Lindøya blir en stor utfordring.
- Alternative metoder for å bekjempe russesvalerot må diskuteres. I USA og Canada er flere metoder blitt testet: dekkning med plast, fjerning av frukter før frøspredning, slått og beite, oppgraving av røtter og bruk av herbicider. Ved bruk av herbicider på russesvalerot var det nødvendig med to applikasjoner av glyfosat (i midten av juni og tidlig i august) for å oppnå mer en 90% reduksjon av plantene. Kun en applikasjon ga ingen tilfredsstillende resultat (DiTommaso et al. 2005). I sammenligninger mellom forskjellige metoder i Canada viste det seg at slått medførte at stenglene til russesvalerot ble lavere, men det hadde ingen effekt på dekningsgrad. Videre viste det seg at beite og trakk kunne stimulere skuddtilvekst. Den mest effektive bekjempningsmetoden var å grave opp hele plantene og dernest bruk av herbicider. Å fjerne frukter var et tillegg til bruk av herbicider, eller det eneste som var mulig på noen steder som alvar-mark og reservat (DiTommaso et al. 2005).
- Vi må etablere en mer systematisk undersøkelse av faste flater for å gjøre en bestandsestimering og bedre evaluering av de norske tiltakene.
- Miljøforvaltningen bør lage en strategi for bekjempelse av russesvalerot, der man bl.a. tar stilling til om arten bør fjernes fra Norges flora. Om dette skal gjennomføres må nok bruk av herbicider tillates.

Diskusjon

Fra å ha vært en uvanlig og eksotisk plante med usikkert opphav må vi nå konkludere at russesvalerot er en invasiv problematisk art. Den bør få pest-status. Populasjonene av arten har økt i antall og størrelse de siste ti årene. Stenglene er høye, og arten blir meget dominerende på de lokaliteter der den etablerer seg godt. Den fortrenger og skygger ut hjemlig vegetasjon på naturtyper av nasjonal verdi. Ettersom russesvalerot gjerne etablerer seg i de allerede få og truede kalktørrengene vi har på øyene, så må den sees som en trussel mot biologisk mangfold og arter vi har et spesielt ansvar for å bevare.

Tidligere har det ikke blitt registrert den mengde

frøplanter som ble registrert i 2004–2006. Vi bør i diskusjonen om russesvalerotens ekspansjon inkludere en debatt om klimaforandring/flere varme år kan ha hatt en gunstig effekt på arten.

Naturforvaltningsmyndigheter flere steder i verden er bevisst på problemet med økning av russesvalerot. I følge flere amerikanske nettsider er utrydding av arten vanskelig, da den danner store rotsystemer. De anbefaler at innsatsene i hovedsak settes inn mot individer på solåpne plasser, siden disse produserer mest frø (DiTommaso et al. 2005). Erfaringene med spredning av russesvalerot i Canada og USA er viktige å ta i betraktning i arbeidet med bekjempelse av russevalerot i området indre Oslofjord. Med denne bakgrunnen bør forvaltningsmyndighetene på alle nivåer forstå hvor alvorlig trussel russesvalerot kan bli for biologisk mangfold når arten nå har kommet inn i «ekspansjonsfase». Enten man bruker mekaniske, tidkrevende, men «miljøvennlige» metoder eller kjemiske metoder, må vi regne med store arbeidsinnsatser gjennom flere år.

Takk til

Oddvar Pedersen for data fra Herbariedatabasen, Odd Stabbetorp for layout av kart og Reidar Elven og Bård Bredeisen for gjennomlesning og kommentarer.

Litteratur

- Bjoreke, K. 2002. Registrering av botanisk mangfold på øyene i indre Oslofjord. Nesodden og Oslo kommuner. Rapport nr. 1 - 2002. Fylkesmannen i Oslo og Akershus.
- Blytt, A. 1874. Norges flora. A.W.Brøgger, Christiania.
- Cappuccino, N. 2004. Allee effect in an invasive alien plant, pale swallow-wort *Vincetoxicum rossicum* (Asclepiadaceae). *Oikos* 106: 3-8.
- Direktoratet for Naturforvaltning. 1999. Nasjonal rødliste for truede arter i Norge 1998.
- DiTommaso, A., Lawlor, F.M. & Darbyshire, S.J. 2005. The Biology of Invasive Alien Plants in Canada.2. *Cynanchum rossicum* (Kleopow) Borhidi (= *Vincetoxicum rossicum* (Kleopow) Barbar.) and *Cynanchum louiseae* (L.) Kartesz & Gandhi (= *Vincetoxicum nigrum* (L.) Moench). *Can. J. Plant. Sci.* 85:243-263.
- Fremstad, E. & Elven, R. 1996. Fremmede planter i Norge. *Platanlønn* (*Acer pseudoplatanus* L.). *Blyttia* 54: 61-78.
- Fremstad, E. & Elven, R. 1997. Fremmede planter i Norge. De store *Fallopia*-artene. *Blyttia* 55: 3-14.
- Gram, E. 1995. *Vincetoxicum* i Norge. Undersøkelser av utbredelse, reproduksjonsbiologi og systematikk. Cand.scient.-oppgave i botanikk ved Det Matematisk-Naturvitenskapelige Fakultet, Universitetet i Oslo.
- Lagerberg, T., Holmboe, J. & Nordhagen, R. 1956. Våre ville planter, bind 5. s.226. Johan Grundt Tanum, Oslo.
- Larsson, C. & Martinsson, K. 1998. Jättebalsamin *Impatiens glan-*

Figur 3. Kronen hos russesvalerot er brun til brunfiolett, mens den er gulhvit hos vanlig svalerot.

The corolla of V. rossicum is reddish-brown, while it is white in V. hirsutaria.

Figur 4. Fruktene (belgkapsler) inneholder frø med frøull, som gjør at frøene lett spres med vinden.

The fruits (follicles) contain seeds with tufts of hairs, which are easily dispersed by wind.

Figur 5. Det var lettere å få med seg røttene under lukingen av russesvalerota når arbeidet ble gjort på fuktige dager. Alle planter med frukt eller blomst ble samlet i søppelsekker, som ble fraktet til forbrenningsanlegg for å unngå frøspredning.

It was easier to up-root V. rossicum on humid days. All follicle-bearing plants were put into bags that were transported to a destruction center to avoid seed dispersal.

dulifera i Sverige – invasionsart eller harmløs trädgårdsflyktig. Svensk Bot. Tidskr. 92: 329-345.

Lid, J. 1985. Norsk, svensk, finsk flora (ved O. Gjærevoll). Det Norske Samlaget, Oslo

Lid, J. & Lid, D.T. 1994. Norsk flora (ved R. Elven). Det Norske Samlaget, Oslo.

Lid, J. 2005. Norsk flora (ved R. Elven). Det Norske Samlaget, Oslo.

Figur 6. Helt fra Tromsø museum kom Vibekke Vange for å spandere en feriedag på fjerning av russesvalerot på Hovedøya. Legg merke til bruken av hansker – det er lett å reagere på plantesaften.

Removal of Vincetoxicum on Hovedøya. Oslo city in the background. The job requires rubber gloves, as skin reactions may result.

Milberg, P. 1998. Aggressive invasionsarter. Svensk Bot. Tidskr. 92: 313-321.

Nordhagen, R. 1940. Norsk flora. Aschehoug, Oslo.

Often, A. 1990. I: Stabbetorp et al. 1990. Lokallflora for Oslo og Akershus. Foreløpig utgave. Norsk Botanisk Forening, Oslo.

Rustan, Ø.H. 1981. Botanisk undersøkelse av Hovedøya. Oslo helse- råd, kontoret for natur- og miljøvernaker, Oslo.

Rustan, Ø.H. & Brochmann, C. 1982. Botanisk undersøkelse av Gressholmen, Heggholmen og Rambergøya. Oslo Helseråd, kontoret for miljøvernaker, Oslo.

St. Denis, M. & Cappuccino, N. 2004. Reproductive biology of *Vincetoxicum rossicum* (Kleoe.) Barb. (Asclepiadaceae), an invasive alien in Ontario. J. Torrey Bot. Soc. 131:8-15.

Veit, R.R. & Lewis, M.A. 1996. Dispersal, population growth, and the Allee effect: dynamics of the House Finch invasion of eastern North America. Am. Nat. 148:255-274.

Vetlesen, V. 2005. Osloflora – med åtte botaniske gatevandringer. Damm.

Wesenberg, J., Often, A. & Stabbetorp, O.E. 1990. Oslos riviera: Ekebergskrånina. Norsk Botanisk Forening, Østlandsavdelingen.

Weston, L.A., Barney, J.N. & Di Tommaso, A. 2005. A review of the biology and ecology of three invasive perennials in New York State: Japanese knotweed (*Polygonum cuspidatum*), Mugwort (*Artemisia vulgaris*) and Pale Swallow-wort (*Vincetoxicum rossicum*). Plant and Soil 277:1-2: 53-69.

http://www.friluftsetaten.oslo.kommune.no/biologisk_mangfold/trusler/article49748-16245.html

Eksempel på amerikanske nettsider:

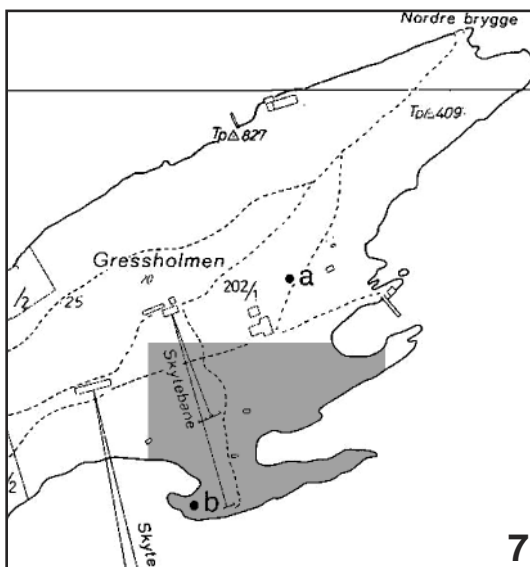
<http://www.invasive.org/eastern/biocontrol/16SwallowWorts.html>

<http://http-server.carleton.ca/~ncappucc/>

Tabell 2. Antall stengler av russesvalerot innenfor et veldefinert område (se figur 7) på Gressholmen:

The number of stems of V. rossicum within a well-defined area on the island of Gressholmen (Fig. 7).

1974	1994	2006
Første herbariebelegg fra Gressholmen, av J. Kaasa	24 fertile 6 sterile (Gram 1995)	2325 fertile 1720 sterile (Bjøreke)

Figur 7. Utsnitt av kart over Gressholmen (fra Gram 1995), hvor det innen det markerte området ble laget en sammenligning mellom antallet stengler 1994 og 2006 (tabell 2).

Map of a part of the island Gressholmen where a comparison between the number of stems in 1994 and 2006 was performed within the marked area (Tab. 2).

En omvendt viking – *Senecio pseudoarnica* (strandsvineblom) ny for Norge og Europa

Andy B. Sortland, Søren Thamdrup og Reidar Elven

Sortland, A.B., Thamdrup, S. & Elven, R. 2007. En omvendt viking – *Senecio pseudoarnica* (strandsvineblom) ny for Norge og Europa. Blyttia 65: 86-90.
Senecio pseudoarnica new to Norway and Europe.

The seashore plant *Senecio pseudoarnica* was found as a new species for Norway and Europe in July 2006 on an outlying island (Sandøya) in Tromsø, Troms province, Northern Norway. The species occurs along North Atlantic coasts from Nova Scotia north to Labrador and along North Pacific coasts from British Columbia and Japan north to the Bering Strait regions. The ecology of the site in Northern Norway is almost exactly the same as in the North Pacific: *Leymus*—forb driftwalls on sandy substrates. The Norwegian occurrence is unlikely to be due to an introduction as the site is an isolated island with only two residents. Trans-Atlantic dispersal by ocean currents is assumed. At present only three shoots, probably from one rhizome, are known, but two of the shoots were reproducing abundantly in 2006. The species is hardy, and the Tromsø site is well within the climatic zone where it is expected to thrive.

Andy B. Sortland, Høgskolen i Tromsø, No-9293 Tromsø, andy.sortland@hito.no

Søren Thamdrup, No-9141 Mjølvik, Thamdrup@c2i.net

Reidar Elven, Nasjonalt senter for biosystematikk, Naturhistorisk museum, postboks 1071 Blindern, No-0318 Oslo, reidar.elven@nhm.uio.no

En av de flotteste plantene som man finner på havstrender i nordlige strøk i østlige Nord-Amerika og ved Beringstredet er, av alle ting, en svineblom – *Senecio pseudoarnica* Less. Det vitenskapelige navnet har den fått fordi Linnaeus (1753) først beskrev den som *Arnica maritima* L. med «Habitat in Kamtschatka et America septentrionali», dvs. Kamtsjatka i Øst-Asia og Nord-Amerika. Artsnavnet *maritimus* kunne ikke følge med da arten ble ført over til svineblomslekta, fordi det allerede var opptatt av en annen art – *Senecio maritimus* L.f. 1781. Derfor *pseudoarnica*.

Arten er flerårig med en forgrenet vertikal jordstengel slik at det kommer opp mange overjordskudd nokså tett sammen. Stengelen er kraftig, saftfull (sukkulent), opp til 1 meter høy, og er kvitlodden av filthår. Bladene er opptil 20–25 cm lange med stengelomfattende grunn, omvendt eggformete til omvendt lansettformete, helrandete til grovt tannete, saftfulle, lysende grønne på oversida, og mer eller mindre tett kvitt filthårete under. I toppen av stengelen er det en eller noen få, kortskaftete koger. Korgdekket har oftest fem korte støtteblad ytterst, som er karakteristiske for slekta *Senecio* i

egentlig betydning, og ca 21 opp til 1,5 cm lange og jamnlange grønne korgdekkblad, ofte med rødlig kant, mer eller mindre dekket med filthår. Korgene er påfallende store, opp til 6–8 cm breie, og virkelig flotte. Tungekronene er 1–2 cm lange, og feltet med rørformete midtblomster er opptil 4 cm breitt.

Den kjente utbredelsen har hittil vært to-delt. Den ene delen er stor og strekker seg langs kystene av Stillehavet, Beringhavet og Tsjuktsjerhavet fra nordligste Japan og Nord-Korea, og fra Vancouver Island i sørligste British Columbia, nord til nord for Beringstredet i Alaska og Tsjukotka. Den andre delen er mindre og strekker seg langs kysten av Atlanterhavet fra Nova Scotia nord til Newfoundland og sørligste Labrador og innover langs St. Lawrence-bukta, og med isolerte forekomster i James Bay som er den sørligste tarmen av Hudson Bay (Hultén 1968, Scoggan 1979). Denne typen utbredelse er kjent fra noen få andre havstrandplanter, særlig en meget spesiell, grov rapp *Poa (Arctopoa) eminens*. Enten må den skyldes langdistansespredning (med fugl) eller at artene i mildere klimaperioder har hatt en forbindelse langs det som nå er tilfrosne ishavskyster i Nord-Canada. Det er verdt å merke seg at

både *Poa eminens* og *Senecio pseudoarnica* er systematisk isolerte og antatt gamle representanter i sine slekter. Utbredelsesmønsteret kan dermed gå tilbake til sentertiær tid (1–3 millioner år) eller til en tidlig og mildere mellomistid.

Økologisk er *Senecio pseudoarnica* en spesialist på grove sandstrender med tangrester, åpne tangvoller på sand, og sanddyner av strandrug-type (både i Asia og Nord-Amerika med strandrugen *Leymus mollis*, strandarve *Honckenya peploides* og *Poa eminens*). Noe mindre vanlig er den på grusstrand. Fruktenes spres tydeligvis mest med havstrømmer. Det finnes ingen opplysning om at den er spredt med mennesker noe sted.

Funn i Norge

Det er plantegeografisk nokså sensasjonelt at *Senecio pseudoarnica*, som vi herved nokså banalt døper til strandsvineblom på norsk, nå er dukket opp i Europa og Norge. Den ble første gang observert 21. juli 2006 av en av de fastboende, Søren Thamdrup, da den høyeste stengelen dukket frem i den nokså tette gras- og urtevegetasjonen i tangvollen den vokser i. Den første korga var da i ferd med å åpne seg på dette skuddet. Den 23. august ble plantene og voksestedet undersøkt nærmere, og innsamling ble tatt da plantene var omtrent avblomstret 4. september: Troms: Tromsø: Sandøya: Mjølvika: Bassøysanden, UTM-koordinater DC 076,721 (kartblad 1435 II), 1 moh, i en flerårig gras-urte-tangvoll av *Leymus arenarius*-type (figur 1–2). Tre skudd ble funnet innen 1 m², med følgende artssammensetning i en analyserute på 1 m²: strandsvineblom *Senecio pseudoarnica* 30%, kveke *Elytrigia repens* 30%, strandrug *Leymus arenarius* 20%, høymol *Rumex longifolius* 20%, tangmelde *Atriplex prostrata* subsp. *prostrata* 20%, strandarve *Honckenya peploides* subsp. *diffusa* 3%, saftstjerneblom *Stellaria crassifolia* 2%, klengemaure *Galium aparine* 1%, og åpen sand 95%. Det er lite tang, men mye sand i denne vollen. Denne tangvollen er tredje og innerste tangvoll. Vollen eller beltet foran er også flerårig og domineres av strandrug, mens den første (ytterste) vollen domineres av flerårig strandarve (med djupt jordstengelsystem) og ettårige tangmelde-arter og ishavsreddik *Cakile maritima* subsp. *islandica*. Utenfor tangvollene er det forstrand med strandarve og tangmelder. Dette voksestedet tilsvarer omtrent eksakt de mest typiske voksestedene ved Beringstredet, hvor arten finnes sammen med *Leymus mollis*, *Poa eminens*, *Honckenya peploides* og *Atriplex gmelinii* (Elven pers. observ.).

De tre skuddene kommer sannsynligvis fra samme jordstengel, men av opplagte grunner har man ikke gravd den opp. Det ene skuddet var 101 cm høgt med ni korger (dette er omtrent det dobbelte av de høyeste plantene vi har sett ved Beringstredet), det andre 67 cm høgt med ei korg, og det siste 61 cm høgt uten korg. Dette tyder sterkt på at det foreløpig er bare ett individ, men at det har stått på plassen i minst 5–10 år (planten blomstrer først flere år etter spiring) og at det trives godt der. Høsten 2006 satte den mengder med frukter. Vi får håpe at den ikke krever krysspollinering fra et annet genetisk individ og at noen av fruktene spirer. Korgdekket på Troms-planten var opptil 29 mm i diameter, med vinrød kant på korgdekkbladene, og korgene var opptil 7,5 cm i diameter, med opptil 3 cm lange tungekroner. Sammenliknet med normale planter ved Beringstredet var dette dermed en riktig kraftig plante.

Spredningsvei

Sandøya er en av de ytterste øyene i denne delen av Troms. Den ligger ca. 45 km nord for Tromsø by. Forbindelsen med omverdenen for de to fastboende på øya opprettholdes av en ferge som går noen dager i uka fra Lyfjorden (Belvik) på Kvaløya, 30 km lenger inn i øyriket.

En hypotese om at strandsvineblom skal ha kommet til Sandøya ved innførsel med folk er ikke sannsynlig. Den eneste muligheten for det er at en eller annen med overlegg har skaffet seg frø fra Øst-Asia eller Nord-Amerika og målbevisst kastet dem ut på stranda. Selv om denne hypotesen etter vår vurdering ikke er sannsynlig, er dessverre en slik handling langt lettere å gjennomføre i dag enn for bare få år tilbake. Søk på internett viser at frø av *S. pseudoarnica* kan kjøpes fra kommersielle aktører både i USA og Russland, og de kommer rett hjem i postkassa for en mindre sum og ingen anstrengelse forøvrig. De russiske frøene som annonseres er innsamlet fra Magadan-området og selges for beskjedne tre og en halv euro pakningen.

Den mest sannsynlige hypotesen er at det dreier seg om en nylig, spontan transatlantisk spredning, mest trolig med havstrømmer. Hvorvidt *S. pseudoarnica* nå har frøproduserende populasjoner inntil Atlanterhavet nærmere enn de østligste Canada er ikke dokumentert. Imidlertid opplyses det av Guðjónsson & Egilson (2004) at arten, som på islandsk kalles tröllakrossgras, har vært dyrket i Náttúrufræðistofu Kópavogs i Reykjavík. Kanskje finnes den fortsatt i denne botaniske hagen.

Figur 1. Sandøya, en av de ytterste øyene i Tromsøs skjærgård.

Sandøya, one of the outermost islands in the archipelago of Tromsø. Alle foto/all photos: A.B. Sortland.

Figur 2. Strandrug-tangvoll med strandsvineblom på Bassøysanden på Sandøya.

Leymus arenarius driftwall with Senecio pseudoarnica at Bassøysanden, Sandøya.

Figur 3–5. Strandvineblom *Senecio pseudoarnica* på Sandøya, habitus (4) og korg fra siden (3) og ovenfra (5).
Senecio pseudoarnica at Sandøya, habit (4) and capitula from the side (3) and from above (5).

Framtida til den norske planten

Framtida til strandsvineblom på Sandøya er foreløpig uvisst. Klimatisk er det ikke noe problem. Både på Labrador og ved Beringstredet finnes planten i områder som er klimatisk tøffere enn på Sandøya. Økologisk har den det også bra. Den står tydeligvis ganske trygt der den står, på et økologisk helt riktig voksested, og den kan etablere seg godt vegetativt ved ytterligere forgrening av jordstengelen. 1. juni i år var alle tre skuddene kommet opp av bakken og i god vekst. Men for at den skal etablere en populasjon må den begynne å sette spiredyktige frukter. I fjor høst produserte planten en mengde frukter som så er blitt spredt på naturlig måte. De neste årene vil vise resultatet av denne produksjonen. Vi kjenner ikke til noe om reproduksjonssystemet, og vi håper at noen kan følge opp planten i årene som kommer. I alle fall er det en spennende tilvekst til norsk og europeisk flora, og et mulig eksempel på nåtidig langdistansepredning og etablering der vi kan følge prosessen nesten helt fra starten.

Strandsvineblom oppgis av myndigheter og fagfolk i USA og Canada som «not invasive», jf. Klinkenberg (2006). Samtidig blir den anbefalt som en plante som egner seg til å gjenskape vegetasjon etter naturinngrep i nordlige områder som f.eks. Alaska. Den står på listen til U.S. Department of Transportation (Federal Highway Administration, Alaska, 1998) som en art som egner seg til slikt bruk på veikanter. Det blir også produsert store mengder frukter av arten til slike kommersielle formål ved Alaska Plant Materials Center i Palmer, Alaska. Den anbefales herfra til «revegetation throughout Coastal Alaska» og som hardfør overfor saltpåvirkning og

tolerant overfor hydrokarboner som råolje. Til dette senteret i Palmer ble plantemateriale innsamlet på Adak Island i Aleutene i 1993 (Wright 2005).

Den foreløpige konklusjonen av dette er at det er sannsynlig at strandsvineblom *Senecio pseudo-arnica* kan etablere seg som en ny art på havstrand i Troms, men at det ikke synes å være noen stor risiko for at den skal opptre som invasjonspolante i andre vegetasjonstyper.

Materiale av planten er deponert ved herbariene i Tromsø (TROM) og Oslo (O) og kan beskues der. Det er ikke noe behov for ytterligere innsamling på noen år.

Litteratur

- Hultén, E. 1968. Flora of Alaska and Neighboring Territories. A Manual of the Vascular Plants. Stanford University Press, Stanford, California.
- Guðjónsson, G. & Egilson, K. 2004. Gróður i Borgarholti, Kópavogi. Náttúrufræðistofnun Íslands.
- Klinkenberg, B. (utg.) 2006. E-Flora BC: Electronic Atlas of the Plants of British Columbia [www.eflora.bc.ca]. Lab. for Advanced Spatial Analysis, Dept. of Geography, University of British Columbia, Vancouver.
- Linnaeus, C. 1753. Species plantarum. Holmiae.
- Scoggan, H.J. 1979. The Flora of Canada. 4. Dicotyledoneae (Loasaceae to Compositae). National Museum of Natural Sciences, National Museums of Canada, Ottawa.
- U.S. Department of Transportation. Federal Highway Administration, Alaska. 1998. Roadside use of native plants. Revised guidance for the native wildflower planting requirement. <http://www.fhwa.dot.gov/environment/rdsuse>.
- Wright, S. 2005. Clam Lagoon Germplasm Beach Fleabane. Alaska Dept. of Natural Resources, Div. of Agriculture, Plant Materials Center, Palmer, Alaska.

Forfatterinstruks for Blyttia:

http://www.nhm.uio.no/botanisk/nbf/blyttia/Blyttia_forfatterinstruks.pdf

I «gamle dager» var det trykket en forfatterinstruks på innsiden av omslaget av Blyttia. Denne ble tatt bort fordi plassen var for verdifull til ikke å brukes til artikkelstoff. Det kan likevel være nyttig å ha en veiledning i hva en bør tenke på når en skriver for Blyttia – både når det gjelder skrivemåte, stil, teknisk utforming og tekstformatering. En utførlig tekst om dette er nå lagt ut på nettet.

Kamfer *Cinnamomum camphora* i folketradisjonen i Norge

Torbjørn Alm

Alm, T. 2007. Kamfer *Cinnamomum camphora* i folketradisjonen i Norge. Blyttia 65: 91-105.
Camphor *Cinnamomom camphora* in Norwegian folk tradition.

Camphor *Cinnamomum camphora* has been much used in folk tradition in Norway, especially in folk medicine. Predominant uses are for cold and related diseases, and for rheumatism and «pains» in general, including tooth-ache. Numerous other uses are on record, both medicinal, e.g. for stomach trouble, various infections, ear and eye troubles, sores etc., in folk veterinary medicine, and application on baits, allegedly ensuring a good yield of fish.

Torbjørn Alm, Tromsø museum, Universitetet i Tromsø, NO-9037 Tromsø. Torbjorn.Alm@tmu.uit.no

Kamfer er et stoff de fleste som er født og oppvokst i Norge har et forhold til – med et mulig unntak for de yngste. Kamferdrops er fortsatt en velkjent kioskvare (som riktignok ikke inneholder kamfer), og bruk av kamfer som botemiddel mot sykdom, fremfor alt forkjølelse, er noe svært mange kjenner til. Opphavsplanten – eller opphavsplantene – er det derimot de færreste som har hørt om. I denne artikkelen skal vi først se litt på kamfer generelt, før vi tar for oss bruken i Norge.

Opphav, handel og historie

Borneokamfer, den eldste og mest verdifulle formen for kamfer, stammer fra kjempetrær i slekten *Dryobalanops* (i familien Dipterocarpaceae); de kan bli opptil 65 meter høye. Slekten omfatter syv arter, alle innskrenket til sørøst-Asia (Mabberley 1997:243; Donkin 1999:51), i hovedsak Indonesia (Sumatra), deler av Malaysia (både på fastlandet og Borneo), og området rundt Brunei (likens på Borneo). Tradisjonelt har *Dryobalanops aromatica* (syn. *D. sumatrensis*) vært regnet som den viktigste kilden for borneokamfer (Mabberley 1997:243), men antakelig har også *D. lanceolata* (fra Borneo) spilt en viktig rolle (Donkin 1999:51). Den siste arten er nå rødlistet som truet av IUCN.

Dryobalanops aromatica spilte en viktig rolle i folketroen tilatak-folket på Sumatra (Schoff 1922); det var hellig, og ble regnet som selve himmeltreet. Bladene bar opptegnelser over alle menneskers

skjebne. Helt opp til nyere tid var innsamlingen av kamfer omgitt av kompliserte ritualer, og navnet på treet var absolutt tabu – det måtte aldri nevnes. Både på Sumatra og blant innfødte folk på Borneo utviklet det seg egne, hemmelige språk som ble brukt under ekspedisjoner for å samle kamfer (Donkin 1999:176-177).

Da arabiske sjøfarere kom i kontakt medatak-folket på 500-tallet, innså de raskt at kamfer kunne bli en viktig handelsvare. De drev allerede omfattende handel med andre velluktende stoffer, som røkelse (fra *Boswellia sacra*) og myrra (fra *Commiphora*-arter).

Forventningene ble innfridd, og «ekte» kamfer fra *Dryobalanops*-artene ble snart en etterspurt og meget verdifull vare. De fineste kvalitetene innbrakte høye priser; ti til hundre ganger så høye som for de andre kamfer-typene – som vi straks skal se på. Prisen var til tider på linje med rent gull (Donkin 1999:171). I tillegg til utmerket kvalitet, var kilden i dette tilfellet ideell for å oppnå en høy pris: sterkt begrenset hva mengden angikk, avsides, og også på annet vis vanskelig tilgjengelig. Batak-folket var hodejegere, og pyntet gjerne *Dryobalanops*-trærne med avhugde hoder parfymert med kamfer. I så måte var det neppe særlig fristende å lete etter kildetrærne på egen hånd. Araberne, som for flere andre vareslag formidlet historier om hvor vanskelig tilgjengelig kildene var, hevdet at kamfer stammet fra trær som bar syngende hoder (Schoff 1922:356)

– og i dette tilfellet var de kanskje ikke så langt unna sannheten. Også Borneo var rikt utstyrt med hodejegere.

Ordet kamfer er av omstridt opphav, men har helst røtter tilbake tilதாக-batak-folket og malaysiske språk. Hos batakene het selve treet *gambū-barus*, og en avledet form *gambūr*, med varianter som *hambūr*, *hampūr*, *kampūr*, «det som deles ut», ligger ikke langt unna navneformene i hindi og arabisk (Schoff 1922:362-363), eller vårt *kamfer* for den

saks skyld. En alternativ avledning er fra dravidiske språk i India (Donkin 1999:80).

Dryobalanops-kamfer fikk etter hvert en godt innarbeidet posisjon hos flere folkeslag – i første omgang særlig i Kina, India og blant araberne. Kamfer var etterspurt til flere formål, både som røkelse, parfyme og medisin; dels også som krydder i mat. Kina var et stort marked. Her gikk borneokamfer under navnet *lung-nao-hsiang*, «dragens hjerneparfyme» (Donkin 1999:85, 209).

Figur 1 (motstående side). Opphavsplanten til den vanligste (og billigste) kilden for kamfer til medisinsk bruk er det vanlige kamfertreet eller japankamfer *Cinnamomum camphora*, i samme slekt som kanel og kassia. Plansje fra Köhler's Medizinal-Pflanzen (Pabst 1886–1898).

(Opposite page) The plant which represents the most common (and cheapest) source of camphor for medicinal use is the common camphor tree, or Japanese camphor tree *Cinnamomum camphora*, which belongs to the same genus as cinnamon and cassia. Illustration from Köhler's Medizinal-Pflanzen (Pabst 1886–1898).

Figur 2. Kamfer er bare en av mange apotekvarer som har vært flittig brukt av lokale helbredere. Denne samlingen av medisinfasker har tilhørt en lokal samisk helbreder i Kokelv i Kvalsund, Finnmark. Fra Kokelv sjøsamiske museum. Foto: Unni R. Bjerke Gamst 2006.

Camphor is but one of many pharmaceutical drugs which have been extensively used by local healers. This collection of medicinal flasks belonged to a local sámi healer from Kokelv in Kvalsund, Finnmark county. From the Sea Sámi Museum in Kokelv.

En høy status hos araberne fremgår av at kamfer er nevnt i Koranen, hvor kamferduften fremheves som en av gledene i paradiset. Der skal kamfer velte ut av en kilde som Allahs tjenere kan drikke av (Schoff 1922:360).

Kamfer var ikke kjent for antikkens grekere eller romere. De første omtalene i vestens litteratur dukker opp på 500-tallet (Donkin 1999:143). Både bruk av og tilgangen på kamfer i Europa synes å ha økt rundt år 1000, omtrent samtidig med at den viktige medisinske skolen i Salerno kom i gang. Opprinnelig ble kamfer bare brukt som medisin, parfyme og røkelse. Kamfer fra *Dryobalanops*-artene var for kostbart til andre formål (Donkin 1999:160).

Tilgangen på kamfer ble langt enklere da kineserne oppfant en metode for å utvinne kamfer fra sitt hjemlige kamfertré, *Cinnamomum camphora* (i laurbærfamilien, Lauraceae). Slikt kamfer (vanlig kamfer, japankamfer) oppnådde aldri så høy status eller pris som borneokamfer, men var til gjengjeld tilgjengelig i langt større mengder. Både blad, treverk og røtter kan brukes som utgangspunkt for produksjonen.

C. camphora er et eviggrønt løvtre, og finnes viltvoksende i subtropiske og varmtempererte strøk i Kina (inkludert Taiwan) og Japan (Mabberley 1997:159; Donkin 1999:58ff). I Kina er det ofte plantet ved templer, på gravplasser og ved bosetninger (Donkin 1999:65). Slekten inneholder også andre viktige nytteplanter. Både kanel *Cinnamomum verum* (syn. *C. zeylanicum*) og kassia *C. aromaticum* (syn. *C. cassia*) er velkjente hos oss; den siste riktignok bare under dekknavn – siden en god del av det billige kanelet som selges hos oss nok i realiteten er kassia. For krydderets del er det barken som er opphavet. I India har man også utvunnet kamfer av røttene på kaneltreet (Donkin 1999:197).

At *Cinnamomum camphora* inneholdt kamfer, var kjent allerede før vår tidsregning. Det velduftende treverket var høyt skattet både i Kina og Japan. Det er usikkert når slikt kamfer første gang ble renfremstilt fra destillering; det kan ha skjedd på 700-tallet (Donkin 1999:218). Produktet var med sikkerhet kjent før Marco Polos reiser på 1200-tallet (Donkin 1999:73). Kineserne regnet det imidlertid som en mindreverdig vare. Det ble eksportert i stort omfang allerede på 1400- og 1500-tallet (Donkin 1999:219), og de viltvoksende bestandene av *Cinnamomum camphora* på det kinesiske fastlandet var sterkt redusert på 1700-tallet. Forekomstene på Taiwan kom etter hvert til å stå for en god del av eksporten (Donkin 1999:230). I dag dyrkes arten

mange steder på kloden (Donkin 1999:68ff).

En tredje kilde for kamfer bør også nevnes, nemlig buskveksten *Blumea balsamifera*. Den hører til i kurvplantefamilien (Asteraceae), og er videre utbredt i sørøst-Asia enn de nevnte kamfertrærne. Bladene har en sterk kamferduft, og kan brukes som utgangspunkt for destillering av rent kamfer (ngai-kamfer). Slik produksjon foregikk tidligere i Kina, Indokina og Burma; produktet ble regnet som finere enn det man fikk fra *Cinnamomum camphora* (Mabberley 1997:91; Donkin 1999:86-87).

Den store pesten (svartedøden) midt på 1300-tallet førte til en sterk økning i etterspørselen etter kamfer i Europa – og dermed også en oppgang i prisene. Den kjente «pestdrakten» til italienske leger utmerket seg ved heldekkende klær og et langt nebb. Nebbet var fylt av sterkt luktende stoffer, ikke minst kamfer (Donkin 1999:166); disse ble tillagt evnen til å motvirke smitte.

Mot slutten av 1300-tallet økte tilførselene av rimelig kamfer fra *Cinnamomum camphora* også i Europa (Donkin 1999:160). Dermed fikk folk her råd til et økt forbruk. Kamfer kom nå også i bruk til mer prosaiske formål – som tennmiddel i «brannbomber» av typen gresk ild, og i krutt (Donkin 1999:160).

Nord for Alpene nevnes kamfer første gang i Hildegard von Bingens *Physica* på 1100-tallet. I Norden er Henrik Harpestreng (ca. 1164-1244) den første som nevner kamfer (Donkin 1999:157-158). I 1660 kom den første vestlige avhandlingen om kamfer (Möbius 1660).

Kamfer er et monoterpen (Høiland & Nordal 1983:16). På 1800-tallet lyktes det å finne frem til en fullstendig syntetisk produksjon av kamfer. Dette utgjør i dag rundt 2/3 av verdensproduksjonen, og er helt dominerende til industrielt bruk.

Medisinske egenskaper

Kamfer har lenge vært kjent for å være antiseptisk og sammentrekkende, og egner seg derfor til bruk på sår. Nyere forskning bekrefter at kamfer fra *Cinnamomum camphora* har sterk bakteriedrepende og betennelsesdempende virkning, og i tillegg er en kraftig antioksidant (Lee et al. 2006). Innvortes er kamfer giftig, og ettersom det kan tas opp gjennom huden ved påføring av kamferolje, er dette produktet nå forbudt i flere land, blant annet i Storbritannia og USA. Inntak av kamfer gir økt blodtrykk, og innånding kan gi krampe i luftveiene. Noen former av kamfer er også kreftfremkallende.

I opphavslandene ble borneokamfer brukt mot en lang rekke sykdommer og andre plager – utven-

dig mot revmatisme, gikt, svimmelhet, infeksjon i øynene, ringorm og åpne sår, innvendig mot mageplager, astma, hodepine, lungesykdom, gonoré og ulike kvinneplager (Donkin 1999:184). Kayan-folket på Borneo mente at folk som samlet mye kamfer lett ble rammet av impotens, og det er mulig at dette er kilden til at araberne regnet kamfer som et anafrodisiakum, dvs. et lystdempende middel (Donkin 1999:184). Denne forestillingen går igjen også i vestlig skolemedisin og i folketroen hos oss.

I middelalderens vestlige medisin ble kamfer regnet som «kaldt» og «tørt», og brukt mot feber. Et annet vanlig bruksområde var til å rense sår (Donkin 1999:161-162).

I likhet med mange andre plantestoffer med sterk lukt, er kamfer et effektivt middel mot insekter – som absolutt ikke tiltrekkes av lukten. Treverket av *Cinnamomum camphora* er av den grunn blitt flittig brukt til kister. Ikke minst i tropiske strøk ga de en viktig og velkommen beskyttelse ved lagring av klær (Donkin 1999:56).

I Norge er det i all hovedsak apotekene som har stått for omsetning av kamfer. De vanligste formene i handelen er kamferolje (kamfer løst i olivenolje eller lignende, i flere ulike kvaliteter), kamferpulver og kamfersprit. I eldre tid omsatte man også kamferessens.

Jansen (1940:17,24,37) nevner flere kamferprodukter i sin oversikt over folkelige apotekvarenavn i Norge: *grønn kamferolje*, *gul kamferolje* og *kamfer*. I tillegg inngikk kamfer i *seneolje* eller *senolje*, og som en bestanddel i det som særlig i Nordland ble forhandlet som *kolikkdråper* (Flood 1894:5). Kamfer er også en av ingrediensene i *opodeldok*, se under.

Navneverk

I Norge går kamfer nesten uten unntak under dette navnet. Den eneste kilden som bruker en litt avvikende form, er en opptegnelse fra Tresfjord i Møre og Romsdal; her kalles stoffet for *kamfar* (NFS Agnar Skeidsvoll, s. 2).

Bruk og misbruk i Norge

Folk har vist stor oppfinnsomhet når det gjelder bruk av eksotiske plantestoffer og andre apotekvarer, ikke minst i folkemedisin og folkelig veterinærmedisin. Sammenlignet med dyvelsdrek, med sine mange og fantasifulle bruksområder (Alm 2004), fremstår bruken av kamfer som noe mer fargeløs, med en sterk overvekt på medisinske formål, særlig som en kur for forkjølelse. En sammenstilling av

materialet fra hele Norge viser imidlertid adskillig variasjon og spennvidde også i bruken av kamfer, ikke minst i folkemedisinen. Stoffet har også funnet en viss anvendelse til magiske og andre formål, blant annet som lokkemiddel for fisk.

Kamferspriten er ikke bare blitt brukt til medisinske formål. I likhet med andre alkoholholdige varer, er den blitt drukket av alkoholikere. Asbjørnsen (1908) har en kort kommentar om «Skaapdrikkere» i sin beskrivelse av Notodden i Telemark:

«Det er en Klasse som er saa yderst forfaldne, de bruger til Fyld alle Sorter Medisiner, saasom Nafta, Hofmands og Kamfer og naar de tilslut bliver nægtet dette, saa drikker de Haarvand og Terpentim m. m.» (Asbjørnsen 1908:19)

I motsetning til slektingene kanel og kassia, har kamfer meget begrenset anvendelse som «krydder» eller smakstilsetning. Som «mat» nevnes kamfer – eller kamferdrops – bare en enkelt gang hos oss, i en omtale av en flytur over Trøndelag på 1930-tallet. Passasjerene hadde aldri fløyet før, og forestilte seg at de i verste fall aldri ville komme ned på landjorden igjen:

«Jeg var engstelig for at vi hvis det skjedde noget med maskinen, ikke vilde komme ned igjen, men i all evighet måtte kretse som en ny planet omkring jorden, uten annen proviant enn en eske med kamferdrops.» (Schulz 1934:79)

Ut fra navnet antar jeg at kamferdropsene tidligere faktisk inneholdt kamfer. Det er ikke lenger tilfelle; varedeklarasjonen på dagens kamferdrops røper at de er smakssatt med peppermynnte.

Handel og omsetning i Norge

Før vi ser på de ulike folkemedisinske anvendelser, kan det være verdt å ta med noen opplysninger om handel, innkjøp og oppbevaring. I Brevik i Porsgrunn (Telemark) drev Hans Erichsen handel med kamfer tidlig på 1800-tallet:

«Det var ikke noe apotek i Brevik på den tid, og han hadde derfor et skap i sin butikk, fullt av store flasker med kamfer og hoffmannsdråper o. l., som han solgte til syke medmennesker i sin fødeby.» (Coch 1929:37).

Fra Marnadal i Vest-Agder mintes Søren Haraldstad følgende om sin barndoms husapotek, på 1930-tallet:

«Husker godt husapoteket i min barndom. Det var et mystisk og spennende sted for nysgjerrige gutter. Det var flasker med sprit, urensset (denaturert) til vask av slag og hevelser, rensset (96%) til finere bruk (innvortes), små naftaglass, hoffmannsdråper (kamfer), borvann (til sår og øyevask), blyvann og Sloans Liniment (til omslag på hevelser), blåstein (flott farge – kobbersulfat) og lapisstift (sølvnitrat)

til etsing av villkjøtt og vorter, karlsbadertsalt og lakserolje (avføringsmidler), opiumsdråper og trekull (mot magesyke), glaubersalt (natriumsulfat til kolikk hos hest), krittpulver og eikebark (mot kalvediaré).» (Haraldstad 2000:109)

I den grad folk i det hele kjøpte medisiner på apoteket, var det gjerne universalmidler som kamfer og nafta – slik det fremgår av en kommentar til bruken av apotekvarer, fra Trøgstad i Østfold:

«Det va'te det hjemme hos oss. Om de kjøpte [noe] (...) [så var det] kamferdråper, kamferdråper og nafta.» (EBATA 2006:29)

Et annet eksempel kommer fra Vistdal i Neset, Møre og Romsdal:

«Ved siden av kloke koner var det ikke så mange medisiner vi hadde til å hjelpe oss med heller.

Til innvortes bruk var det nafta og kamferdråper. – Noen dråper nafta på en sukkerbit for ubestemte sykdommer, og 20 dråper kamferdråper i en spiseskje med vann mot mageknip og annen verk innvortes.» (Ødegaard 1987:92)

I Leksvik i Nord-Trøndelag var kamfer likeens en naturlig del av husapoteket:

«Nafta, kamferdråper og rigebalsam var vanlige husmedisiner som ble brukt mot de forskjellige sykdommer.» (Røstadsand 1981:310)

Folk i Fauske i Nordland tydde til de samme kurene:

«Den medisinen folk på den tiden stort sett hadde i husene, var kamfer og nafta.» (Østerkløft 1998:31)

Et ordboksnotat fra samme kommune bekrefter flittig bruk av kamfer:

«**kamm'ferdrøpa** fl., kamferdråper (15 % kamfer oppløst i hoffmansdråper), meget brukt medisin mot forkjølelse, hoste o.a. sykdommer.» (Øines 1993:81)

Også i Troms oppgir folk flere steder at kamferdråper og nafta var de viktigste medisinene:

«Kamferdråpa og nafta, det va medisin.» (EBATA 2005:44; Løksletta på Kvaløya i Tromsø)

«Kamferdråppa og nafta, det va nokka dem aldri va fri for, det va medisin.» (EBATA 2005:50; Movika i Tromsø)

En optegnelse fra Skjervøy i Troms lister opp noen av de vanligste midlene i husapoteket og hva de ble brukt til – inkludert kamfer:

«Selv om apoteket var en del av det offisielle helse tilbudet, var varene som ble solgt der for en stor del ingredienser i diverse kjerringråd. Kvinnene kjøpte kamferdråper og nafta mot forkjølelse, honning og rigabalsam for å kurere mageonde.» (Foldvik 1998: 83)

Fra Nordreisa i Troms foreligger det noen opplysninger om bruk, handel og oppbevaring:

«Kamferdråper hadde nesten alle stående (samt nafta).» (...) «Noe ble kjøpt av kramkarer, kamferdråper nafta og salver samt giktringer av forsk. slag.» (NEG 80:15747)

Kamfer i norsk folkemedisin

Et overveldende flertall av de norske kildene oppgir at kamfer ble anvendt mot forkjølelse og lignende sykdommer. Det er like fullt adskillig variasjon i måten kamfer ble brukt på.

Universalmiddel. I flere kilder fremstår kamfer som et godt råd mot all slags sykdom. Den britiske geologen E.D. Clarke nevner dette i sin reiseskildring fra et besøk i Norge i 1799:

«Men deres yndlingsmedisin er likevel kamfer, som de betrakter som et universalmiddel og som de foreskriver for enhver sykdom. I følge deres egne beretninger om dens helbredende egenskaper, er den spesielt effektiv mot forkjølelse.» (Clarke 1819-23, sitert etter den norske oversettelsen hos Clarke 1977:71)

Et annet eksempel, fra 1834, gjelder et norsk skip, barken Emanuel, ført av kaptein Wittusen. Det var på vei fra Southampton i Storbritannia til Norge. Turen varte i åtte dager, og skipets medisinlager fremstår ikke som overfylt:

«Vår egen skipper hadde, både for indre og ytre sykdommer, intet annet enn kamferdråper og eddik.» (Breton 1835, sitert etter den norske oversettelsen, Breton 1975:10, sml. Grønvold 1909:25)

I Ål i Hallingdal (Buskerud) ble kamfersprit flittig brukt både på folk og fe:

«Kamferspiritus vart mykje brugt baade te faalk aa krytir.» (NFS Lars B. Sehl 4:165).

Quisling (1918:60) oppgir likeens i sin bok om folkemedisin i Norge at

«Kamferbrændevin og salt var universalmidler.»

En kommentar fra Arnøya i Skjervøy (Troms) bekrefter at kamfer var kunne brukes mot litt av hvert:

«Kamferdråppa va brukt tell alt.» (EBATA 2005:46)

Forkjølelse. Som nevnt over, er det vanligste bruksområdet for kamfer i Norge som en kur for forkjølelse og ulike følgesykdommer. Det foreligger tallrike optegnelser om slik bruk. Ikke minst var kamferdråper et tiltrodd middel:

«Ja kamferdråper da veit du. Og så va det nafta og en sukkerbit (...)» «Vi hadde det i ei skje, med litt vann i, blanda det, noen dråper oppi, og tok så ei skje og svelga det.» (EBATA 2006:29; Trøgstad i Østfold)

«På grunn av den vonde smaken, hugsar eg at eg i 10-årsalderen fekk kamferdrope på sukkermålå (=sukkerbit) av tante/onkel ein gong eg var forkjøla. Sukkeret skulle vel «sukre pillen».» (EBATA 2007:14; Rollag i Buskerud)

«Kamferdråper og nafta var jo noe av det sparomme utvalget det var av forkjølelsemiddel i min barndom. Vi fikk det på en sukkerbit.» (EBATA 2004: 15; Fyresdal i Telemark)

«Merket man forkjølelse, var det å ta seg en ordentlig kamfer- og naftastøyt.» (Østerkløft 1998:31;

Fauske i Nordland)

«Ja, vi sett' på en sokkerbete, og så spiste vi. Femten dråpa på en sokkerbete.» (EBATA 2005:70; Hamarøy i Nordland)

«Ja kamferdråpa brukte vi, det va jo alfa og omega, et par dråpa kamfer i ei skei vann når vi va forkjølt.» (EBATA 2004:23; Lenvik i Troms)

«Kamfer på sukkerbit med kokt melk, det va visst når de va forkjølt. Så kokte man melk og tok...» (EBATA 2006:14; Storfjord i Troms)

Et vanlig råd mot forkjølelse var å ha kamfer i en klut eller pose på brystet:

«Dette rådet kjennes også av folk på Helgeland. Det samme gjelder tørr kamfer i en pose på brystet.» (Kaspersen 1989:90)

«Kamfer – lagt i klut på brystet ved forkjølelse/ influensa.» (EBATA 2005:90; Korgen i Hemnes, Nordland)

«Sydde en sånn liten tøypose, og hadde tørr kamfer, og la det utenpå skjorta. Når de va forkjølet eller, så blei det lettare å puste.» (EBATA 2005:50; Movika i Tromsø, Troms)

«Ja kamfer ... det huske æ, og kamferdråpa, og sånn som vi la på brystet i en pose.» (EBATA 2005:17; Gryllefjord på Senja, Torsken i Troms)

«Eller kamfer på en sukkerbit når du hadde vondt i halsen. Kamferkluter har også jeg hatt både på brystet og under nesen ved forkjølelse eller ved annen influensa.» (EBATA 2005:3; Seiland i Hammerfest, Finnmark)

«Ja ka dem hadde, kamferdråba.» (...) «Æ trur det va mot hoste, dem laga sånn der på brystet, en varm klut.» (EBATA 2005:64; Kvaløya i Kvalsund, Finnmark)

I mange tilfeller brukte man kamferolje utvendig som et råd mot forkjølelse:

«På samme tid ble det fra Namsos apotek kjøpt noen små flasker som inneholdt hvit kamferolje. Gruelig sterkt, og hvis noen var tett i brystet eller stygg hoste, ble denne oljen dynket på en varm ullklut og lagt på skral brystkasse.» (Schjølberg 1991:18; Lierne i Nord-Trøndelag)

«Mot forkjølelse smurte vi kvit kamferolje og terpentin på brystet og ryggen og under føttene. Så smelta vi talgfett, la en ullklut nedi og lot talga trekke i gjennom den. Og så la vi kluten på brystet og smurte varm talg under føttene.» (Austrem & Ingebrigtsen 1992:81, fra Nord-Norge, uten nærmere stedfesting)

I Troms smurte man hvit kamfer på brystet:

«Og det brukte vi også å smøre på brystet når vi hadde forkjølelse.» (EBATA 2005:44; Løksletta på Kvaløya i Tromsø, Troms)

«Talg og terpentin ble smurt under føttene mot forkjølelse, og hvit kamfer smurte man på brystet.» (Foldvik 1998:83)

«Dem snakka om at man brukte kvit kamfer og smøre på brystet.» (EBATA 2006:15; Årvikhamn på Arnøya i Skjervøy, Troms)

I Finnmark kunne man også blande tjære og kamferdråper:

«Tjære i varmt vann blanda med kamferdråper» (EBATA 2005:84; Porsanger)

Også kamferbrennevin var regnet som et godt middel mot forkjølelse. Det gjaldt for eksempel i Hemne i Sør-Trøndelag:

«Kamferbrennevin vart mykje bruka mot krimsykje og vondt i magen, fortalte han Ola Lyngen i Vuttudala.» (Sødal 1969:67)

Noen steder tok man en støyt også før forkjølelsen brøt ut, i forebyggende hensikt, slik tilfellet var i Nordreisa i Troms:

«Å ha kamfer i sengen var bra, og mange tok sig en dram kamferbrennevin når forkjølelssykdommer var på tur.» (NEG 80: 15747)

Bruk mot snue fremgår av et notat fra Fåberg i Oppland:

«Snue: Fylde en mellemstor krukke med kogende vand, ryste deri en theske pulveriseret kamfer og indaande dampen med lukket mund.» (NFS Gade-Grøn 76)

Legevitenskapen har i mange tilfeller har sett på de folkelige anvendelsene av planter og plantestoffer som ren kvaksalvervirkosomhet. Det gjelder ikke minst de eksotiske importvarene. Bruken av kamfer mot forkjølelse utgjør et unntak i så måte. Slik bruk er i mange tilfeller også blitt anbefalt av leger, ut fra en enkel og praktisk vurdering: kamfer gir en viss lindring, og er på det nærmeste harmløst, i hvert fall ved utvortes bruk.

En av mange plager som følger med forkjølelse (og noen andre sykdommer), er hoste. Også her skulle kamfer være til hjelp. I Innherred i Nord-Trøndelag brukte man «omslag paa halsen av graauld og hvit kamferolje.» (NFS Gade-Grøn 44). En kur mot bronkitt, basert på like deler brune kamferdråper og lakris, ble brukt i Fåberg i Oppland (NFS Gade-Grøn 76). I Vestnes (Tresfjord) i Møre og Romsdal brukte folk kamfer mot kikhoste:

«Rå mot kikhoste: Dei la tørr kamfar i ulldått onde nasinn på dei sjuke når 'n svov.» (NFS Agnar Skeidsvoll, s. 2)

Kamfer har også vært et vanlig råd mot halssykdom, enten den hadde sammenheng med forkjølelse eller ikke. Guri Lomundal nevner en slik kur i sine opptegnelser av gamle råd fra Hemne i Sør-Trøndelag. Denne kuren er også nevnt hos Sødal (1969:77), tilsynelatende etter samme kilde:

«Halssjuka: Varme omslag. Sia eit godt ullplagg kring halsen.» (...) «Bruk kamferolje utvendig. Hjelper ikkje dette, faar ein legg paa grautsomslag saa verken bli moin.» (NFS Guri Lomundal 1:20)

I Blaker i Akershus brukte man kamfer mot lungebetennelse:

«Til kurering av lungebetennelse ble det blandet sammen en drikk av kamfer og konjakk og lagt en terpentinklut på brystet til den syke.» (Fladby & Gjermundsen 1980:147)

I Fåberg i Oppland brukte man likeens kamfer mot lungesykdom. Som forebyggende middel oppgis her «Havresuppe, konjak og kamferdraaper» (NFS Gade-Grøn 76). Det samme var tilfelle i Telemark, hvor en kur for «lungebrann/lungesott» og lignende beskrives som følger:

«Dei bruka både kalde og varme omslag for å få feberen ned. Vasskuren var plagg vætt med iskaldt vatn, som dei la på brystet eller ryggen. Til dei varme klutane brukte dei varmt feitt, terpentin eller kamfer.» (Klonteig 1999:46)

Strøm (1778) anbefalte kamfer som et av flere midler mot brystbetennelse og sting – men i dette tilfellet er vi klart over i lærd «medisin», selv om forfatteren knapt kan regnes som lege:

Mot «Side-Sting eller Bryst Betændelse»: ... «Man drikker desuden Thee af Hylle-Blomster, eller indtager Campher-Pulver 3 a 4 gange om Dagen, (...)» (Strøm 1778:29)

Den samme kilden nevner også medisinsk bruk av kamfer mot feber, betennelse (rosen), gikt og øyensykdom (Strøm 1778:16, 32, 33).

Øreplager. Også ved øreverk kunne man ty til kamfer, slik det ble gjort i Fyresdal i Telemark:

«Ved øreverk hadde man smør og kamfer i øret, likesaa tobakssaft.» (Quisling 1918:54)

Det samme rådet kjente folk i Kvalsund i Finnmark:

«Ho bestemor brukte å ta kamferdråpa, hvis vi hadde ørsting, og så tok ho kamferdråpa og varma på ei skjei, og drøppa inn i øran.» (EBATA 2005:58)

Mageplager. Mange steder har kamfer gjort nytte som kur for ulike mageplager, dels alene og dels sammen med andre stoffer. En slik kur ble brukt i Valdres i Oppland:

«Støyping. Når dei gamle støypte, tok dei divelstrek og brennevin og blanda saman. Pepar og kamfer kunde dei og blande i brennevinet. Dette var som eit husmedisin for mangt vondt i gamle dagar.» (Hermundstad 1940:67)

I Kviteseid i Telemark var kamfer ett av flere midler som ble brukt mot diaré (NFS Gade-Grøn 54). En annen optegnelse, fra Fyresdal i Telemark, beskriver bruken mot «hedda», som i hvert fall i noen tilfeller var en mageplage:

«Hedda var en sygdom, som ytret sig ved at maven blev haard som en hedde (helle). Det kan den bli ved forskjellige sygdomme som tarmkolik, mavebetændelse o. s. v. Ogsaa den haarde livmor under eller efter fødselen kaldes hedda.

En patient som hadde «hedda» behandledes med kamfer og knust pepper i brændevin baade ind- og utvendig, til fuldt rus. Utvendig la man ogsaa ophetede tintallerkener, indsvøpt i et plagg, likeledes under fotsaalen.» (Quisling 1918:28)

En beslektet kur ble brukt av Vise-Taddeiv (Tellef Osmundsen Byklum) fra Bykle i Setesdal (Aust-Agder), som døde i 1916. Hans råd var en blanding av kamfer og *sentogrot*, dvs. kantkonvall *Polygonatum odoratum* (sml. Høeg 1974:513):

«Når barnemora (livmora) kjem ulag.

Kjem barnemora i ulag, søker ned, skal ein koke sentogrot i søt mjølk blande i litt kamfer og ta inn litt av dette.» (NFS M. Skjevraak 1:10)

En lignende kur ble brukt mot «*værk yve seg*», Livværk» i Dale i Fjaler i Sogn og Fjordane. Her nevnes flere brukbare midler, blant annet «Brændevin med Kamfer paa, eller bare Brændevin.» (NFS Gade-Grøn 74). Den samme kuren brukte man i Hemne i Sør-Trøndelag (Sødal 1969:67), mens folk i Lierne i Nord-Trøndelag nøyde seg med noen kamferdråper til samme formål:

«Magesmerter og «knip» kunne kureres med sukkerbit, ikke naturell – men med kamferdråper dryppet på. Sukkerbiten ble man satt til å suge.» (Schjølberg 1991:18)

Smerter, gikt. Utvendig er kamfer blitt brukt til å behandle smerter av ulike slag, både som følge av slag og støt, og smerter som skyldtes gikt eller lignende. Fra Agder foreligger det oppskrift på en salve mot slike plager – og helvetesild:

«Ein blandar svinefeitt og kamfer med litt rigabalsam. Det er smyrje for støyt, hald, og vondt i ryggen og helviteseld (nårslå).» (NFS M. Skjevraak 1:7)

En lignende kur ble brukt i Nordland:

«Kamferolje var mot støt og forstuvning. Den smurtes på huden samtidig som det måtte gnies.» (Østerkløft 1998:31; Fauske i Nordland)

I Luster i Sogn og Fjordane var kamfer et av få råd som ble regnet som brukbart mot gikt:

«Verst var det med gikti. Hjelpet det ikkje å gnika med einebærolje, terpentin eller kamferolje, var det ikkje råd med det. Det var gamal kjøld eller forstrekte senar.» (Bremer 1952:63)

Også i Finnmark brukte man kamfer mot gikt:

«Kamfer blei brukt også for gikt. De hadde vel ikke annet. Og trua på at det hjalp var helt klart tilstede.» (EBATA 2005:3, Seiland i Hammerfest, Finnmark)

«Hvit kamferolje på ull» (EBATA 2005:84; Porsanger, Finnmark)

Bruk mot gikt anbefales også i Hans Strøms' lille avhandling om nyttige plantekurer (Strøm 1778:32). I Skjeberg i Sarpsborg (Østfold) ble kamfer også brukt mot giktfeber:

«Mot giktfeber: «Kamfersalve»; en god seng.» (Bakke

1953:385)

Et par kilder nevner bruk av kamfer mot isjias – igjen som et smertestillende middel. I Snåsa i Nord-Trøndelag ble dette rådet brukt av en folkelig behandler:

«Men, ho brukte kvit kamferolje, ho, og masserte. Det var isjias æ hadde, og da holdt æ på å besvime. Æ satt på en stol der og vart massert. Plutselig måtte ho slutte, og æ måtte legge meg på en benk.» (Mathisen 1986:94)

Den samme kuren brukte man ytterst i Lofoten (Nordland), på Værøy og Røst:

«Og mer enn en kunne betro meg sin hemmelig ischias-oppskrift, – alt fra katteskinns innsatt med tran, ullklut fuktet med kamferolje til eplesider-eddik utvortes eller innvortes alt etter som.» (Fugelli 1977:59)

I Troms ble kamfer også brukt mot ømme muskler:

«Hvit kamfer handlet de for å smøre på ømme muskler, eller utenpå halsen hvis man hadde vondt der.» (Foldvik 1998:83; Skjervøy i Troms)

Her kan det også passe å ta med et råd for vann i kneet. Det hører til blant oppskriftene etter Vise-Taddeiv, fra Bykle i Setesdal (Aust-Agder). Han har nok fått det fra en eller annen legebok:

«Kamferspiritus, (40gr.) terpentinolje (20gr.), såpebalsam (20gr.), salmiakkspiritus (20gr.), nafta (10gr.). Salmiak spiritus treng ein ikkje å bruke i lettare tilfelle. Og sameleis bare halvparten av terpentinolje og såpebalsam. Ein brukar dette til inngnidning morgon og kveld, men først rister ein flaska godt. Medisinen er og bra for gikt, forstuvning og vred.» (NFS M. Skjevraak 1:7)

Smittevern og smittsomme sykdommer. Mindre vanlige bruksområder for kamfer i Norge er som smittevern og kur for en del smittsomme sykdommer. Et eksempel på bruk som forebyggende middel eller smittevern kommer fra Rana i Nordland:

«(...) for aa forebygge smitteoverføring under omgang med syke tyggedes det paa spon som var dyppet i tjære, og ved aa drikke brennevin med kamfer ix» (NFS Nils O. Ravnaa, s. 32)

Et notat fra Østfold nevner bruk mot meslinger (og forkjølelse), og er interessant ved at doseringen rommer en dose folketro:

«Vi fikk krillene og blei forkjøla og sånn, men det var jo så vanlig. Da kurerte vi oss med nafta og kamferdråper som blei drøppa på en sukkerbit. Så mange dråper som den syke var år.» (Karstensen 1984c:49)

Fra Kviteseid i Telemark foreligger det en opplysning om kamferbrennevin som medisin for dysenteri, med rødvin eller sot og brennevin som alternative kurer (NFS Gade-Grøn 54). I Hattfjell-dal i Nordland brukte man «Kamferbrennevin at fugtige Halsen med», som en kur for difteri (NFS

Gade-Grøn 68).

Annen innvortes sykdom. Noen steder regnet man kamfer som et godt middel mot innvortes sykdom i det hele, uten alltid å ta så nøye på hva som egentlig feilte pasienten. Slik bruk er kjent fra Østfold:

«Før hædde døm 'meddesin ståanes bortåver på gålæne, å de' var såpebrænn'vin som døm brukte når'e traut en noe utvænnnes, å kamfærbrænn'vin sku' døm drekke når'e var noe innvænnnes.» (NFS Elin H. Frøyset 2:15, lydskrift sløyfet her)

Hudplager, sår, betennelser. Flere steder ble kamfer blandet i salver. Et notat fra Rindal i Møre og Romsdal går ikke nærmere inn på bruken:

«Rømme, usaltet smør og svinet fett benyttes til diverse salver (tjære og rømme, svinet fett og kamfer etc.).» (NFS Gade-Grøn 31)

Andre kilder er mer presise, og oppgir at kamfer ble brukt til å behandle betennelser og sår. Et eksempel på det første kommer fra Trøgstad i Østfold:

«Neida, det var hvit kamferolje, hvis de hadde betennels. For den trekkes inn. Det var itt' no skummelt det.» (EBATA 2006:29)

I Røyken i Buskerud ble kamfersprit brukt «For Saar» (NFS Gade-Grøn 32). I Hjørdal i Telemark brukte man kamfer på hender som var blitt såre av melking:

«Etter all melkingen ble de sårhendte på fingrene men det hjalp å smøre seg inn med kamfer.» (Nes 1991:69)

Fra Agder gir Mikkjel Skjevraak oppskriften på en nokså komplisert «sårsmyrje», også den fra kurene til Vise-Taddeiv (se over). I tillegg til kildevann, urin og et titalls ulike planter, skulle den også inneholde kamfersprit:

«Så blanda ein i dette kamfersprit, «blodbeint»sprit og såpebalsam, litt grønsåpe og salt så det er som sjøvatn. Kan også brukast til inngnidning for giktverk. Bløder såret, skal ein slå det fullt av denne smyrja, så stansar blodet.» (NFS M. Skjevraak 1:8).

Bruk på sår fremgår også av et notat fra Vestnes (Tresfjord) i Møre og Romsdal:

«Tørr kamfar va bruka te løyse opp villkjøt.» (NFS Agnar Skeidsvoll, s. 2)

Folk på Værøy i Lofoten (Nordland) brukte kamfer når de hadde fått klor under ørnefangst:

«Bar så ørnene hjem, helte kamferdråper i såret og dro til ørnehuset neste dag.» (Fugelli 1977:81)

I Hattfjell-dal i Nordland ble kamfer brukt som middel mot soleksem:

«(...) og en sammenblanding av tjære, smult, svovel og kamfer er et godt middel mot soleksem.» (Kasper-sen 1989:61)

I en gammel oppskrift fra Storelvdal i Hedmark inn-

gikk kamfer i et råd mot «Hidsighed i Ansigtet»:

«Man slaar Vinspiritues i et Glaes og lægger saa mange Jordbær deri, som kan gaa derudi. Glaset lukkes vel til og sættes 8 Dage i Solen; siden skulper man det og lægger friske Jordbær deri hvilket man ofte gjentager! Endelig lægger man et Lod Kamfer deri og toer Ansigtet flittigt deri hver Morgen, saa mærker man snart Virkningen deraf.» (Fosvold 1951b:2)

Et annet råd fra samme kilde bruker kamfer i et «vann» mot rødme i ansiktet:

«Tag 2 Qtv. Kamfer, skjær den i smaa Stykker og løs op i Limonsaft, slaae det i en Steenmorter og øs efterhaanden en pot hvid Viin derpaa, lad det løbe igjennem en fiin Dug, og den øverige, som ikke har løst sig op, kan du binde i en Klud og henge den i Glasset, som Vinen er i. Hermed kan man tae sig adskillige Gange om Dagen naar man behøver.» (Fosvold 1951c:5)

Kamfer inngår i en kur for det folk oppfattet som blodforgiftning:

«Blodgift.

Får ein mørke flekker ein eller annan stad på kroppen, harde som ei «hedde», helle, skal ein bade denne staden med ei blanding av kamfersprit, terpentinsprit og såpebalsam eller røye med «elvenevr.» (...) «Kjem det ei mørkerau rand kring flekken, skal ein drive denne attende med kreolin eller ramsur mjølk.» (NFS M. Skjevraak 1:9-10)

Kamfersprit er også blitt brukt til hårvask – for å bli kvitt lus (Karstensen 1984b:5-6).

Fødsler. Flere kilder nevner kamfer som medisin i forbindelse med barsel og fødsler. Særlig detaljert er denne bruken kjent fra Telemark, hvor kamferbrennevin ble brukt som et råd mot etterveer og andre plager (se også Reichborn-Kjennerud 1933:76). Den eldste omtalen er fra Telemark på 1700-tallet:

«I BARSELSENG er hver Kone Jordemoder, og dog hender det sielden, at nogen dør deraf. Tilforn var Bondens Cuur med Barselkonen denne, at hun, saa snart Barnet var født, skulde søbe saa mange Skeer smeltet Smør, som mueligt, hvorpaa man gav hende Øl, hvori Smør og gammel Ost var kogt tilsammen. Nu derimod er Danske Brændeviin, (JYDEVRE kaldet) hendes styrkende drikk, da man paa en Pot deraf setter for 12 Sk. Campher, som man baade lader hende drikke, og udvortes smørre sig med.» (Wille 1786/1989:140)

M.B. Landstad angir en lignende behandling, li-keens fra Telemark. Etter at barselgrøten var spist, skulle den nybakte mor ha en skikkelig dram:

«Ovenpaa Grøden skal hun have en dygtig Dram helst af piparbrennevin, eller Kampferbrennevin hvormed hun ogsaa smøres udvendig, og derefter varmt Øl med Smør og Gammelost i.» (Landstad 1927:47)

Kamfer kunne også brukes til å stanse blødninger etter fødselen (sml. Reichborn-Kjennerud 1933:75, Holck 1996:140):

«Optraadte der sterk blødning under fødsel eller barselseng, strødde man pulverisert kamfer over de ytre fødselsdele, likeledes vasket man disse med kamferbrændevin, og lot den syke drikke et par drammer.» (Quisling 1918:50)

Også mot etterveer skulle kamfer være et brukbart råd, igjen fra Fyresdal i Telemark, etter A. Toen:

«Man strødde pulveriseret kamfer og pepper paa maven mot etterveer.» (Quisling 1918:51, sml. Reichborn-Kjennerud 1933:74-75)

I Kviteseid i Telemark ble kamfer også brukt mot morsyke – som i hvert fall i noen tilfeller hadde med livmoren å gjøre (NFS Gade-Grøn 54). Et gammelt manuskript fra Hurum i Buskerud angir en lignende kur; her laget de en drikk av bevergjell, kamfer og hyllebær, som ble kokt i fransk brennevin i to timer (Reichborn-Kjennerud 1933: 80, 180).

Kamfer kunne også gjøre nytte ved avvenning av småbarn; denne bruken er kjent fra Fauske i Nordland:

«Kamferolje ble også brukt for å sette melken fra brystene når småbarn skulle avvennes.» (Østerkløft 1998:31)

Anafrodisiakum. Bang (1902) har med en svarte-boksoptegning fra Borge i Østfold rundt 1735. Her brukes kamfer som et anafrodisiakum, dvs. som et kjærlighets- eller lystdrepende middel:

«At blive kjed af Kvinder.» (...) «Saa tag Kamfer og bær paa dig; saa forgaar din Lyst straks.» (Bang 1902:261, nr. 562)

Dette rådet skal også ha vært brukt i skolemedisinen (Reichborn-Kjennerud 1933:167).

Mentale sykdommer. En svarte-boksoptegnelse fra Hardanger i Hordaland anbefaler kamfer som medisin mot galskap – en sykdom folkemedisinen ellers sjelden anfører råd mot:

«Forrykt i hovedet.

Pfersik kierner er hånd fuld støde små, gjør en mas deraf med æddikke og rosenvand, Camfer som en ert deri blandet.

Klip håret af lugen på håvedet når det bliver tør, gjør det våt eller forny det 3 eller 4 ganger.» (Berge 1967:92-93)

Kurene til Vise-Taddeiv, fra Bykle i Setesdal (Aust-Agder), omfattet også et råd mot nervøsitet og tungsinn. Han helbredet slike plager ved bading:

«Til dette bruker ein ei bytte kaldt vatn. Vatnet slår ein nedover hovudet og gnider etterpå panna med kamfersprit, «beinsprit» og såpebalsam i blanding og ein gong om dagen.» (NFS M. Skjevraak 1:11)

Tannpine. Kamfer er et av flere plantestoffer som er blitt brukt til å behandle tannpine – og nok i hovedsak virker som en form for lokalbedøvelse. Det er dels blitt fylt ned i hulltenner for å døyve pinen, eventuelt avlive tannen (Hunstadbråten 1986:94). Den samme kuren er kjent fra Østfold:

«Verste plagene for onger den tid – ja, voksne med – var tannverken. Mot den fantes tusen ulike råd: Pipeolje, kreosot, kamferdråper, hestesvette, bek og glødende spiker, bare for å ha nevnt noen få. Felles for det alt sammen var at det smakte og gjorde vondt, men: «Vondt ska vondt fordrive» sa døm da, og trudde det slik måtte være om det skulle hjelpe.» (Karstensen 1984a:49-50)

En lignende kur inngår i samlingen med gamle råd fra Storelvdal i Hedmark. Her skulle man legge et lite plaster på verketannen, eventuelt etter å ha strøket kamferolje på dette (Fosvold 1951a:5).

Fra Fyresdal i Telemark oppgir Quisling (1918: 35) at «Tobak og kamfer var almindelige midler» mot tannpine. En samling legeråd fra Arendal i Aust-Agder, datert 1724, anbefaler likeens kamfer mot tannverk; det skulle løses opp i vann og blandes med eddik (Hunstadbråten 1986:107).

Bruk av kamfer mot tannpine synes å ha vært nokså vanlig i Nord-Norge, slik det fremgår av to notater fra i Fauske i Nordland hos Østerkløft (1998), og noen opptegnelser jeg har gjort lenger nord:

«Kamfer og nafta bruktes også mot tannpine. Man helte medikamentet i en bomulldott og la denne på tanna. Hadde en ikke bomull, slo en gjerne sakene utover tanna uten tanke på hva tunge og tannkjøtt syntes.» (Østerkløft 1998:31)

«Fikk mann hull i en tann, og denne ikke tok til vett etter en omgang med kamfer eller papirolje, tjå, så var det å ta over fjellet til doktor Heggebom og få tanna bort.» (Østerkløft 1998:33)

«Om vi slo kamferdråpa nedi kanskje ... For det hadde vi jo, kamferdråpa og nafta.» (EBATA 2005:70; Hamarøy i Nordland)

«Så tok du kamferdråppa eller nafta på en bomulldott, og hadde inn på tanna.» (EBATA 2005:50; Movika i Tromsø, Troms)

På Arnøya i Skjervøy (Troms) fikk jeg et kort og konsist svar på spørsmål etter råd mot tannpine:

«Då va det kamferdråppa.» (EBATA 2005:46)

I Nordreisa (Troms) brukte man kamferolje i omslag mot tannverk (Hunstadbråten 1986:112 etter NEG 114: 21131), mens folk på Seiland søkte smertelindring i tobakk eller kamfer:

«Tobakken var nok det som «reddet» mange og i tillegg kamfer på en bomulldott.» (EBATA 2005:3; Hønseby i Hammerfest, Finnmark)

Tannfrembrudd hos barn kan være plagsomt. Også til dette formålet var kamfer til hjelp:

«Andre råd var kamferdråper på sukkerbit, eller man

smurte trøskesaft på «tannhaldet»» (Hunstadbråten 1986:40 etter NEG 114: 21757).

Opodeldok

Apotekvaren *opodeldok* er en blanding av såpe og kamfer-, rosmarin- og timianolje. Den er særlig blitt brukt mot gikt og revmatisme. Hos oss er det imidlertid bare noen få, folkelige opptegnelser som nevner opodeldok, som kur for gikt og tannpine, og til behandling av sår.

I Fåberg i Oppland ble «En blanding (like stor hver del) av Opodeldok, salmiakspiritus og rigabalsam» brukt til å behandle gikt (NFS Gade-Grøn 76). Den samme blandingen ble brukt mot tannpine. I Leikanger i Sogn og Fjordane ble opodeldok brukt på sår:

«Men bestefar pynta såret. Han brukte noko han kalla «helvetesstein» til å brenna vekk det som var dårleg. Deretter dekte han såret med noko dei kalla «opodeldok» som storkna slik at det ikkje kom noko til det.» (Hov 1977:73)

Kamfer i samisk folkemedisin

Bruken av kamfer i samisk folkemedisin skiller seg noe, men ikke mye, fra den norske tradisjonen. Kamfer var et av flere «sterke» midler som ble brukt mot innvortes sykdom, uten at man skilte så nøyte mellom dem:

«Finnerne kalder al indvortes sygdom: at have ondt for hjertet, og derimod brugte de kamfer og brændevin, peber og brændevin, men naar de ikke havde det, lod de en med munden suge saa længe paa brystet, indtil blodet blev trukket frem i smaa brunrøde flækker, (...)» (Helland 1906:53-54)

En opptegnelse fra Guovdageaidnu/Kautokeino hører hjemme i den samme tradisjonen:

«Kamfer i brennevin brukes for 'ondt for hjertet'» (Steen 1961:22)

Også i samiske hjem var kamferdråper et av de vanlige husrådene. I Porsanger var det den gamle legen som stod for distribusjon av varene:

«Ja kámfartropa das leai ja náfta ja rigerbalsam, mat dal ledje dien ránselis.» (Palmer & Andersen 2004: 40); i norsk i oversettelse: «Han hadde med seg en ransel og der hadde han kamferdråper og nafta og rigabalsam.»

Mot forkjølelse var kamfer et av de vanligste rådene. Kamferdråper i vann nevnes som en kur både av Qvigstad (1932) og Steen (1961). I Deatnu/Tana blandet man kamferdråpene med urin (Qvigstad 1932:25). Sistnevnte beskriver også en mer komplisert en kur fra Lyngen i Troms:

«Man henter sjøvann og tilsetter salt. Dette vannet blir kalt *garkes čacce* (sterkt vann). Man vasker føttenene med dette vannet, og holder dem nedi det i rundt

fem minutter. Føttene blir tørket av, og pasienten legger seg i sengen, dekkes godt til, og inntar inntil 20 kamferdråper. Etter en time begynner han svette. Man tørker bort svetten, og trekker på ham ullklær (Lyngen).» (Qvigstad 1932:26, oversatt fra tysk)

Mot halsesyke kunne man drikke kamferdråper:

«Eller: man smører tjære i svelget og drikker terpentin eller kamferdråper.» (Qvigstad 1932:32, oversatt fra tysk)

I en oppskrift fra Lavangen i Troms inngikk kamfer i en kur for tuberkulose:

«Man koker tjære, lusepulver (pulver av sebadillefrø), anisdråper og kamfersprit sammen. Den syke drikker det. Har hjulpet.» (Qvigstad 1932:42; oversatt fra tysk).

«Sebadillefrø» er de ytterst giftige frøene av sabadille *Schoenocaulon officinale*, se Alm (2003).

Også mot mageplager ble kamfer regnet som et godt middel. Her støter vi dels på en gammel folketro om at slik sykdom kunne skyldes små dyr man hadde fått i seg, med drikkevannet eller på annet vis (sml. Kaspersen 1989:88):

«For å drepe froserogn eller smådyr som er kommet i magen med drikkevannet drikkes kamferbrennevin.» (Steen 1961:22)

Kamfer i finsk/kvensk folkemedisin

I de sørnorske Finnskogene hørte kamfer med blant vanlige råd mot sykdom:

«Noe helsevesen hadde man ennå ikke i grenselandet før mot slutten av 1800-tallet. Men når ryktet om koleraen spredte seg, kom kjerringrådene til heder og verdighet. Da drakk man tjærelake og røkte en blanding av tjære og rugmel. Medisinen var ellers kamfer og brennevin.» (Lindkjølen & Stubberud 2002: 238)

På Bugøynes i Sør-Varanger kunne man la kamfer ligge på ovnen mot forkjølelse:

«I forkjølelsetider hadde man tjærekopp stående på ovnen og drakk tjærevann. Man kunde også svi tør kamfer på ovnen.» (NEG 80: 19722).

Kamfer i folkelig veterinærmedisin

På samme vis som for sykdom hos mennesker, prøvde folk å kurere husdyrene med en ulike kurer, ikke minst med «sterke» midler av ymse slag – inkludert kamfer. Slike kurer er kjent fra Østfold og Nordland, men har sikkert forekommet mange steder. Vi starter med et par optegnelser fra Skjeberg i Sarpsborg:

«Når dyra ble syke, var det om å gjøre å få dem friske igjen. Hester og kuer ble holdt inne noen dager, så kom de seg gjerne, helst når de ble stelt litt ekstra med og fikk varm melderikke. Hjalp ikke det, laget de medisin til dem, eller kjøpte medisiner på apoteket.

Helst kjøpte de «sterke saker», som bevergjeld, dyvelstrek, kamfer, terpentin, «spikerolje» o. L. Det gjelder å få det så sterkt som mulig, for «vondt skal med vondt fordrives.»» (Bakke 1953:390)

Den samme kilden har med oppskrift på en folkelig blandingsmedisin til husdyrene, hvor kamfer er en av mange ingredienser (se også Amundsen 1992:42):

«Til utvortes bruk. – (Hestekur).»

Salmiakspiritus	for 3 skilling
Spikolje	« 3 «
Spansk fluespirit	« 3 «
(eller lepespirit)	
Benspirit	« 3 «
Kamferolje	« 3 «
Terpentin	« 3 «

Disse ting has på en flaske, rystes godt sammen og er et sterkt smertestillende middel. Kan brukes mot strekk, vred, hold, støt, flogt i kroppen o. s. v. Det går under navn av hestekur.» (Bakke 1953:390)

I Fauske i Nordland brukte man kamferolje mot jurplager hos kyr (Østerkløft 1998:31), mens folk i Nordreisa i Troms brukte kamfersprit i en kur for kolikk hos hester:

«Kolikk hos hest: Gjær i kaffe + kamferbrennevin.» (NEG 80: 15747).

Kamfer til magiske formål

Kamfer er nevnt i flere norske svartebøker, men dels i oppskrifter som knapt er særlig magiske. Bruken som anaforodisiakum kan like gjerne regnes som medisinsk, og er tatt med over.

Orm er gjenstand for spesiell interesse i folketradisjonen, både i Norge og andre land (Reichborn-Kjennerud 1924). De norske svartebøkene inneholder ofte oppskrifter og «ormebønner» som skal verne mot ormebitt, eventuelt helbrede følgene av et slikt. Østberg (1938) gjengir et råd som også gjør bruk av kamfer, fra Finnskogene. Det kunne i tillegg brukes for tussebitt, dvs. betente sår – og som legemiddel for husdyr:

«4. Raad for ormestik som kaldes snogebidt.

Jesus og saa Jomfru Maria gik sig veien fram, mødte saa den døde mand.

«Hvi ligger du her?» sagde Jesus.

«Han Jonskinlan har stukket mig.»

«Stat op! Du skal faa boed i samme stund, og det i navn Fader, Søn og Helligaand.» Amen. Amen. Amen. Og derefter Fadervor, – altsammen over comfærbrændevin som er deriblandt som al anden vask spiritus, og dette vaskes paa det stukne sted og pasienten skal og tage af samme brændevin en dram ind drikke formedelst at ormestikket ivrer sig op i alt blodet. Derfor skal han indtage af samme spiritus, og da skal det aldrig feile.

Man kan og betjene creaturer med samme – forstaaes

det strax. Da tag med begge fingrene paa to sider af hullet og skjær tværs over hullet og faa kjødet temmelig dypt i tue. Kom da dette hul fult med raadkjere, det har ofte hjulpet. For tussebit er samme raad som for snogebidt.» (Østberg 1938:111-112)

Østberg nevner også en variant av formelen fra Hedmark, hvor det i stedet er en «halvdød mann», mens ormen går under navnet «Jon Kingerman».

Som vi har sett i avsnittene om folkemedisin, er kamfer blitt flittig brukt som et smertestillende middel. I en svarteboksoppskrift hos Østberg (1938) gjør kamferbrennevin tjeneste mot verk, men i kuren inngår også en signeformel, som gir rådet et klart magisk preg:

«At døve alleslags værk.

Jesus Christus gik paa kirkegaard. Værk og svea havde han. Jesus sovna, til hans værk og svea dovna, og det i navn Fader, Søns og Helligaands. Amen etc. Læses tre gange, og det endten over levende lem eller i brændevin af kamfer og salmijak og terpentinoelje tilsammen.» (Østberg 1938:112)

Flere norske svartebøker har et utpreget «militært» innhold, og gjenspeiler nok i så måte eiernes yrke og interesser. Et råd for å lage lydløst krutt, i en oppskrift fra ca. 1790, hører helst hjemme blant slike oppskrifter:

«At døde Krudt.» (...) «Tag ¼ # Krudt, 1 ½ Kvintin smaat Salt og 1 ½ Kvintin Kamfer; stød det vel sammen, og bland det udi Krudtet. Sæt det udi en Kjælder, som er fugtig, udi en Potte, saa at det bliver vaadagtig(t), rør det omkring og tør det derefter igjen vel. Saa er det kraftigere end tilforn og buldrer ikke. Probatum.» (Bang 1902:748, nr. 1542)

Et annet «magisk» råd, fra Eiker i Buskerud rundt 1850, fremstår mer som noe som kan tiltale en spøkefulg:

«At faa en Blæsebælg til at brumle.» (...) «Tag hel Kamfer og læg det i Æssen. Saa skal Bælgen bromle, naar der kommer Ild i Avlen.» (Bang 1902:757, nr. 1567)

Andre bruksområder: fiske og fangst

Blant de mer særpregete bruksområdene for kamfer hører anvendelsen som lokkemiddel for fisk. Det er nevnt i to kilder, blant annet i forbindelse med lofotfisket:

«(...) men ville som Madding ved al Slags Fiskerie give Hundrede Procent; hertil kan den bruges deels tørret, hvorefter den smulres, røres i Vand, og spredes paa Havet, da al Slags Fisk, særdeles Sei, samles skareviis, og bekvemmelig med Nodt kan fanges, deels ved at bages til smaa Kager, der steges stærkt, og ere paa Krog en tillokkende Madding, især saalænge de give brændt Lugt i Vandet, eller naar den taber sig, befugtes med Kampferbrændevin.» (Colban

1824-27:27)

Tilsvarende bruk på meitemark fremgår av en svarteboksoppskrift hos Bang (1902), fra Rygge (Jeløya) i Østfold ca. 1780 – forutsatt at det er kamfer som gjemmer seg bak termen *Cami*:

«At mede med Krog. (...) Da smør Madiken, Krogen og Snoren vel med Cami (?) Olje, som paa den Maade skal være kjøbt paa Apotheket. Da bider Fisken vel.» (Bang 1902:742, nr. 1524)

Om bruken av kamfer på fiskeagn virkelig har noe for seg, er ukjent for meg. Dyvelsdrek har vært brukt på samme vis hos oss (Alm 2004) – og det kan jo tenkes at sterk lukt rett og slett gjør fisken nysgjerrig.

I en svarteboksoppskrift fra Aurskog i Akershus, rundt 1830, inngår kamfer i et middel som påstås å lokke til seg vilt, «At samle meget Vildt til en Sted»:

«Tag Kamfer, Hjorterod, Lebsteckerod, Birkeaske, brændt Tegl af et stort Vildtdyrs Efterbyrde. Dette altsammen tørres og stødes med Ertermel. Gjør smaa Kugler deraf og læg dem paa et Sted, hvor Vildt opholder sig og har sin Gang. Saasnart noget Vildt smager det, bliver det staaende; og om det end bortgaar, kommer det igjen og har flere i Følge med sig.» (Bang 1902:304, nr. 694).

I samlingen med «70 eldgamle råd fra Storelvdal» (Fosvold 1951d:5) er det flere oppskrifter på lokkemiddel og gift for revefangst. Kamfer inngår i tre slike, og er nok mest tenkt som lokkemiddel. I «Konst at fange Mikkell» inngår 1 lodd fint oppskåret kamfer sammen med en hel rekke plantestoffer m.v. som tilsetning til gåse- eller svinefett, før man drypper saften av to eller tre «hestepærer» over produktet. En «revesalve» samme sted er litt enklere å lage, men oppskriften inneholder kamfer for 4 skilling – i tillegg til ymse plantestoffer, gåsefett og hestelort. En tredje oppskrift bruker ikke fullt så mange eksotiske ingredienser, og skiller seg dessuten ut ved å inneholde tysbast *Daphne mezereum*. I dette tilfellet skulle lokkemiddelet utvilsomt også ta livet av reven.

Diskusjon

Når det gjelder folkelig bruk, har kamfer mye til felles med andre eksotiske plantestoffer som sabadille *Schoenocaulon officinale* (Alm 2003) og dyvelsdrek *Ferula assa-foetida* (Alm 2004). Bruken har nok i all hovedsak kommet inn gjennom lærd medisin, hvor kamfer har vært et respektert og flittig brukt middel, særlig mot forkjølelse. Her som ellers har trykte legebøker og ulike botaniske verk utvilsomt vært med på å spre kunnskap fra lærde kretser ut til folket – et fenomen man i høy grad også må

regne med når det gjelder de viltvoksende artene. Det er feil å forestille seg at det finnes en «ren» folkelig kunnskap, upåvirket av lærd medisin og botanikk. Tvert om er det slik at anerkjente folkelige helbredere, som man i utgangspunktet kunne tro var særlig gode kilder til folkelig tradisjon, ofte var i besittelse av skriftlige eller trykte hjelpemidler. Ikke minst var de ivrige etter å skaffe seg legebøker eller avskrifter av disse, men stundom også botaniske verk som Simon Paullis «Flora danica» (Paulli 1648). Nordal (1991, 1992, 1995) har flere slike eksempler fra Sogn og Fjordane. Oppskriftene i svartebøker og andre folkelige håndskrifter stammer likeens gjerne fra trykte forelegg, selv om de gjennom generasjoner av avskrifter dels er blitt forvansket til det ugjenkjennelige. En utfyllende diskusjon av dette temaet faller imidlertid utenfor rammene til denne artikkelen.

For kamferets del er det egentlig ikke mye folkefantasi har lagt til. De vanligste bruksområdene kan lett følges tilbake til lærd medisin. I andre tilfeller, f. eks. for dyvelsdrek, har samspillet mellom folkelig og lærd tradisjon vært mer fruktbart når det gjelder fantasifulle tillegg og utbroderinger. Det samme gjelder for flere andre stoffer som i hovedsak er markedsført gjennom apotekvesenet, og noen som i utgangspunktet først og fremst er krydder. Vi skal se nye eksempler på dette i senere artikler.

Takk

til Anna-Marie Wiersholm (Norsk folkeminnesamling) for litteraturtips, kopier av arkivmateriale og annen hjelp i samlingene, og Eli Irene Johnsen Chang (Norsk etnologisk gransking) for kopier av arkivmateriale.

Upubliserte kilder

EBATA: Mine egne opptegnelser, her angitt med år og løpenummer innen disse.

NEG: Norsk etnologisk gransking, spørreliste 64 (Død og begravelse), s. 4; materiale på Norsk folkemuseum.

NFS: Norsk folkeminnesamling, bl.a. svar på en spørreliste om folkemedisin sendt ut av F. Gade og F. Grøn; svar hovedsakelig innkommet i 1911; materiale på Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo. Opplysninger om kamfer inngår også i opptegnelser ved Elin H. Frøyset, Guri Lomundal, Nils O. Ravnaa, Agnar Skeidsvoll og Mikkjel Skjervrak.

NOS: Norsk ordbok, seddelarkivet.

Litteratur

- Alm, T. 2003. Sabadille *Schoenocaulon officinale* i folketradisjonen i Norge. Blyttia 61 (2): 47-52.
- Alm, T. 2004. Dyvelsdrek *Ferula assa-foetida* i folketradisjonen i Norge – med noen klassiske sidesprang. Blyttia 62 (1): 14-48.

- Amundsen, A.B. 1992. Et vel og trivs vel. S. Johansens trykkeri/Borgarsyssel museum, Skjeberg. 65 s.
- Asbjørnsen, A. 1908. Den nye Staden eller Notoddens Beskrivelse. Eget forlag, Kristiania. 32 s.
- Austrem, L.M. & Ingebrigtsen, G. 1992. Feskarbonden og andre kvinnfolk. Orkana forlag, Stamsund. 121 s.
- Bakke, H. 1953. Skjeberg bygdebok. Del 1. Skjeberg kommune, Halden. 651 s.
- Bang, A.C. 1902. Norske Hexeformularer og magiske Opskrifter. Skrifter udgivne af Videnskabsselskabet i Christiania. II. Historisk-filosofisk klasse 1901 (1). XXXII + 762 s.
- Berge, O.J. 1967. Svarteboki. Hardanger 1967: 74-94.
- Bremer, K. 1952. Hafslo ikring år 1860. Tidsskrift utgitte av Historielaget for Sogn 15: 17-151.
- Breton, W.H. 1835. Scandinavian sketches, or A tour in Norway. J. Bohn, London. VII + 354 s.
- Breton, W.H. 1975. Gamle Norge. Reisehåndbok anno 1835. J.W. Cappelen, Oslo. 150 s.
- Clarke, E.D. 1819. Travels in various countries of Europe. Asia and Africa. Part the third. Scandinavia. Section the first. T. Cadell & W. Davies, London.
- Clarke, E.D. 1977. Reise i Norge 1799. Universitetsforlaget, Oslo - Bergen - Tromsø. 175 s.
- Coch, N.W. 1929. Fra Brevik i gamle dager. Slekt, samfundsforhold og bygningsskikker. Breviks historielag, Brevik. 103 s.
- Colban, E.A. 1824-27. Forsøg til en Beskrivelse over Lofodens og Vesteraalens Fogderie i Nordlands Amt, med et Situations-Card. Det Kongelige Norske Videnskabselskabs Skrifter i det 19de Aarhundrede 2 (1824-1827): 1-86 + kart.
- Donkin, R.A. 1999. Dragon's brain perfume. An historical geography of camphor. E.J. Brill, Leiden. XIII + 307 s.
- Fladby, R. & Gjermundsen, A. (red.) 1970. Oslo og Akershus i manns minne. Daglegliv ved hundreårsskiftet. Det norske samlaget, Oslo 1972. 192 s.
- Flood, J.W. 1894. Folkenavne på Lægemidler. Norsk farmaceutisk tidsskrift 8: 4-7.
- Foldvik, B. 1998. Jenteliv uten vaskemaskin. Om jenter langs kysten av Nord-Norge i førkrigstida. Nordlys, Tromsø. 91 s.
- Fosvold, A. 1951a. Folkeminner fra Hedmark. 70 eldgamle råd fra Storelvdal. Østlendingen 51 (145): 5.
- Fosvold, A. 1951b. Folkeminner fra Hedmark. 70 eldgamle råd fra Storelvdal. Østlendingen 51 (148): 2.
- Fosvold, A. 1951c. Folkeminner fra Hedmark. 70 eldgamle råd fra Storelvdal. Østlendingen 51 (152): 5.
- Fosvold, A. 1951d. Folkeminner fra Hedmark. 70 eldgamle råd fra Storelvdal. Østlendingen 51 (154): 5.
- Fugelli, P. 1997. Doktor på Værøy og Røst. Gyldendal norsk forlag, Oslo. 126 s.
- Grønvold, D. 1909. Ældre engelske reiser i Norge. Den norske turistforenings aarbok for 1909: 23-33.
- Haraldstad, S. 2000. Folkemedisin og kjerringråd nord og sør i landet. Altaboka 2000 ... tider har henrullet: 108-117.
- Helland, A. 1906. Topografisk-statistisk beskrivelse over Finmarkens amt. Anden del. Befolkning og historie. (Norges land og folk XX). Aschehoug, Kristiania. VI + 767 s. + kart.
- Hermundstad, K. 1940. Bondeliv. Samrøder og song. Gamal Valdres-kultur 2. Norsk folkeminnelags skrifter 45. 145 s. + 1 pl. Oslo.
- Holck, P. 1996. Norsk folkemedisin. Kloke koner, urtekrurer og magi. Cappelen, Oslo. 223 s.

- Hov, G. 1977. Olav Hestøyna Tjønn, s. 72-74 i Gamalt frå Leikanger herad. [Fresvik sogelag]/Sogne-Prent, Sogndal.
- Hunstadbråten, K. 1986. Tenner og tannverk i norsk folketro. Det norske medicinske Selskab, Oslo. 240 s.
- Høeg, O.A. 1974. Planter og tradisjon. Floraen i levende tale og tradisjon i Norge 1925-1973. Universitetsforlaget, Oslo - Bergen - Tromsø. 751 s.
- Høiland, K. & Nordal, I. 1983. Kinabark og kjerringrokk. Systematisk botanikk med vekt på medisinsplanter. Universitetsforlaget, Oslo - Bergen - Stavanger - Tromsø. (8) + 274 s.
- Jansen, E. 1940. Folkenavn på lægemidler og deres opprinnelse. 3. utgave. Norges farmaceutiske forening, Oslo. 46 s.
- Karstensen, K. 1984a. Kjærringråd og folketru. Mitt forlag. 102 s.
- Karstensen, K. 1984b. Hygiene, i: lappete .. lusete .. fillete .. ren .. pen ... edelsten ... Fredrikstad museum, småskrift 2: 5-16.
- Karstensen, K. 1984c. Levemåte, buforhold og renslighet før og nå, i: lappete .. lusete .. fillete .. ren .. pen ... edelsten ... Fredrikstad museum, småskrift 2: 46-52.
- Kaspersen, A. 1989. Folkemedisinskatter fra Nord-Norge. Bodø. 116 s.
- Klonteig, O. 1999. Arven frå det mystiske. Folkeminne frå Telemark. Forlaget Grenland, Porsgrunn. 192 s.
- Landstad, M.B. 1927. Fra Telemarken. Skik og sagn. Efterladte optegnelser. Norsk folkeminnelags skrifter 15. 96 s.
- Lee, H.J., Hyn, E.-A., Yoon, W.J., Kim, B.H., Rhee, M.H., Kang, H.K., Cho, J.Y. & Yoo, E.S. 2006. In vitro anti-inflammatory and anti-oxidative effects of *Cinnamomum camphora* extracts. Journal of ethnopharmacology 103 (2): 208-216.
- Lindkjøl, H. & Stubberud, J. 2002. Fredsriket. Moscus forlag. 328 s.
- Mabberley, D.J. 1997. The plant-book. A portable dictionary of the vascular plants. 2. utgave. Cambridge University Press, Cambridge. 858 s.
- Mathisen, S.R. 1986. Folkemedisin og folkelige behandlere i det nordlige Norge. Hovedfagsoppgave. Etno-folkloristisk institutt, Universitetet i Bergen. (III) + 159 s.
- Moebius, G. 1660. Anatomia Camphorae. Jenae. 104 s.
- Nes, T. 1991. Med lokk og lur. Stulshistorikk fra Hjartdalsfjella. Bø trykk, Notodden. 168 s.
- Nordal, A. 1991. Ei gammel doktorbok frå Bjørkedalen. Voldaminne 1991: 77-95.
- Nordal, A. 1992. Ei gammel doktorbok frå Bjørkedalen. Voldaminne 1992: 68-93.
- Nordal, A. 1995. Folkemedisin og byggedoktorer på Sunnmøre. Eige forlag. 38 s.
- Palmer, M. & Andersen, S. (red.). 2004. Draugen i Flatvika og andre fortellinger. Muntlig tradisjonsmateriale fra Porsanger, Kvalsund og Revsbotn. Smørfjord bygdelag. 60 s.
- Paulli, S. 1648: Flora Danica. Det er: Dansk urtebog. 90 (+ 18) + 393 + (96) + 393 (+ 1) s. Quisling, N.A. 1918. Overtroiske kure og folkemedisin i Norge. Aschehoug, Kristiania. VI (+ I) + 68 s.
- Qvigstad, J. 1932. Lappische Heilkunde. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, serie B, skrifter 20. 270 s.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1924. Ormen i nordisk folkemedisin belyst ved den klassiske oldtidsmedisin. Norges apotekerforenings tidsskrift 1924. 45 s.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1933. Vår gamle trolldomsmedisin. II. Skrifter utgitt av Det norske videnskabs-akademi Oslo. II. Historisk-filosofisk klasse 1933 (2). 212 s..
- Røstadsand, I. 1981. Om gamle folkemedisiner og kvaksalveri i Leksvik, s. 306-323 i Steen, A. (red.): Leksvik bygdebok. Kulturbind 1. Leksvik bygdeboknemnd.
- Schjøberg, E. 1991. Folkemedisin i ei Namdalsk fjellbygd. Årbok for Namdalen 33: 17-18.
- Schoff, G.R. 1922. Camphor. Journal of the American oriental society 77: 129-136.
- Schulz, O. 1934. Oplevet og hørt. Overtro og bjørnehistorier. Cammermeyers boghandel, Oslo. 168 s.
- Steen, A. 1961. Samenes folkemedisin. Samiske samlinger 5 (2). 62 s.
- Strøm, H. 1778. Kort Underviisning om De paa Landet, i Bergens Stift, meest grasserende Sygdomme, og derimod tienende Hjelpe-Midler. Paa Det Nyttige Sælskabs Bekostning, Bergen. 48 s.
- Sødal, H. 1969. I gammeltida. Folkeminne frå Hemne prestegjeld. Norsk folkeminnelags skrifter 104. 309 s.
- Wille, H.J. 1786. Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld i Øvre-Tellemarken i Norge tilligemed et geographisk Chart over samme. Gyldendals forlag, Kiøbenhavn. 292 s.
- Wille, H.J. 1989. Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld i Øvre-Tellemarken i Norge tilligemed et geographisk Chart over samme. Lokalhistorisk forlag, Espå 1989. 155 s. + kart.
- Ødegård, A. 1987. Gamle kjerringråder fra Vistdal. Romsdal sogelag, årsskrift 1987: 92-94.
- Øines, S. 1993. Ordsamling over Fauskedialekten rundt 1900. Skjerstad og Fauske bygdeboknemnd. 210 s.
- Østberg, K. 1938. Trolling. Heimen 5: 78-94, 109-130.
- Østerkløft, G. 1998. Dagligliv Nord i Marka. Fauskeboka 1998: 29-36.

NORSK BOTANISK FORENING

Villblomstenes dag 2008

Nå er dagen over for i år, men datoen for 2008 er allerede fastsatt til 15. juni. Det er egentlig bare å starte på ny frisk og tenke ut turen til neste år. Den nye webadressen www.villblomstenesdag.no

håper vi blir til enda bedre nytte kommende år. Påmeldingsskjemaer og informasjon blir lagt ut så snart årets tur er over.

Takk for jobben med dagen du har gjort i år, og lykke til med neste års innsats!

May Berthelsen

Bakgrunn for endringer i Lids flora 2005.

2. Rosefamilien til skjermplantefamilien

Reidar Elven

Elven, R. 2007. Bakgrunn for endringer i Lids flora 2005. 2. Rosefamilien til skjermplantefamilien. *Blyttia* 65: 106-113.

Background to changes in names and systematics in Lid's Flora 2005. 2. Rosaceae to Apiaceae.

A survey of the nomenclatorial and taxonomical changes in the 7th edition of Lid's Norwegian Flora (Lid & Lid 2005) is continued from part 1 with comments on the families Rosaceae to Apiaceae.

Reidar Elven, Nasjonalt senter for biosystematikk, Naturhistorisk museum, postboks 1172 Blindern, NO-0318 Oslo. reidar.elven@nhm.uio.no

Her fortsettes fra del 1 (Elven 2007) gjennomgangen av bakgrunnen for endringer i navneverk og systematiske oppfatninger fra 1994- til 2005-utgaven av Lids flora (Lid & Lid 1994, 2005). Det henvises til innledningen til del 1 hvor en del prinsipper og fagtermer blir gjennomgått. Også her er de to nevnte utgavene av Lids flora forkortet til Lid (1994) og Lid (2005).

Rosefamilien Rosaceae

I rosefamilien er det gjort forholdsvis mye endringer i Lid (2005). Dette henger sammen med samarbeidet innafor prosjektet Atlas florae europaeae (Kurtto et al. 2004 og under forberedelse).

Chilehumleblom, *Geum quellyon* eller *G. chilense*? (s. 411). – Denne raudblomstra hageplanten har gått under flere vitenskapelige navn. Det ofte anvendte navnet *Geum chilense* Balbis ex De Candolle er et nomenklatorisk ugyldig navn («nom. inval.») og kan ikke anvendes. Navnet *G. coccineum* Sibthorp & Smith hører til en raudblomstra Balkan-art og er lite passende for denne søramerikanske planten. Det korrekte synes å være *G. quellyon* Sweet.

Slektene rundt mureslekta *Potentilla* (s. 402, 423–424). – Slekta *Potentilla* s. lat. er ei svært variert storslekt. Mange mindre slekter har vært foreslått skilt ut, spesielt myrhatt som *Comarum* (i de fleste utgaver av Lids flora), men inntil nylig har man ikke hatt redskaper for å avgjøre mellom ulike hypoteser. Slike redskaper er kommet med molekylære mar-

kører. Man skal ikke tro slavisk på dem, men der de bekrefter tidligere morfologiske hypoteser er de en ekstra støtte. Eriksson et al. (1998) viste at man enten må skille ut flere segregatslekter fra *Potentilla* eller utvide slekta radikalt til å inkludere f.eks. marikåpe *Alchemilla*, jordbær *Fragaria*, blodtopp *Sanguisorba* og trefingerurt *Sibbaldia*.

Lid (1994) oppfattet mureslekta *Potentilla* kollektivt og inkluderte, sammenliknet med tidligere utgaver, myrhatt *Comarum palustre*. Lid (2005) fulgte de senere molekylære undersøkelsene og aksepterte som egne slekter myrhattslekta *Comarum*, buskmureslekta *Dasiphora*, kvitmureslekta *Drymocallis* og gaffelmureslekta *Sibbaldianthe*, og gikk også litt lengre og aksepterte gåsemureslekta *Argentina*. Med unntak for den siste er disse slektene også akseptert av Kurtto et al. (2004) og blir akseptert av Ertter et al. i Flora of North America (under forberedelse). I en ny molekylær undersøkelse (Töpel et al. 2006) kommer *Argentina*-gruppen ut som sidestilt med resten av *Potentilla*, dvs. som ei potensiell slekt.

Sølvmore-gruppa *Potentilla argentea* og *P. neglecta* (s. 416). – Sølvmore-gruppa er fortsatt kaotisk. Lid (2005) følger behandlingen i Atlas florae europaeae (Kurtto et al. 2004) og aksepterer grå sølvmore som en separat art, *Potentilla neglecta* (navnet «*impolita*» som ble brukt i Lid 1994 er feil anvendt). *Potentilla argentea* i vid betydning kombinerer seksuell og aseksuell frøformering og har flere kromosomtallsnivåer. Det er trolig at den

lar seg dele opp på flere arter eller raser. Flere enn disse to er foreslått, men de er foreløpig nok så omstridte.

Snømore *Potentilla nivea*, artsnavn og raser? (s. 417). – Navnsettingen av arten snømore *Potentilla nivea* Linnaeus 1753 har vært problematisk. Det originale materialet i Linné-herbariet består av to planter, en fra «Lappland» (Nord-Sverige) og en trolig fra Sibir og sendt til Linné av Gmelin. Da Hultén (1945) beskrev den nye arten flågmure *P. chamissonis*, bestemte han Lapplands-planten til denne arten. Flågmure og dens slektninger kjenntegnes ved at bladstilkene har rette, stive hår mens snømore i vår vanlige oppfatning har bladstikker med sammenfiltrete, krøllete, flate hår (på engelsk «floccose»). Den andre planten i Linné-herbariet ble da automatisk den eneste tilgjengelige typen for navnet *P. nivea*. Men også denne planten har bare rette, stive hår og samsvarer med den senere beskrevne sibirske arten *P. arenosa* (Turczaninow) Juzepczuk. Tsjekkeren Jiří Soják (1989) tok konsekvensen av dette og overførte navnet *P. nivea* til den sibirske arten. Han navnsatte vår skandinaviske snømore som *Potentilla prostrata* Rottbøll subsp. *floccosa* Soják og valgte en type fra de franske Alper. Dette vakte ikke akkurat applaus hos nordiske botanikere, men fra 1999 var dette navnet det korrekte for vår snømore, sjøl om det ble lite eller ikke anvendt. Eriksen et al. (1999) foreslo at man heller skulle konservere navnet *P. nivea* for de nordiske fjellplantene og velge en ny type (epitype) fra Nord-Sverige som bekreftet denne betydningen. Begrunnelsen lå i Koden, at man skulle bestrebe stabilitet i navnebruken. Dette forslaget ble vedtatt av den internasjonale botaniske kongressen i Wien sommeren 2005, og McNeill et al. (2006) bekrefter at vi fra nå av igjen trygt kan bruke navnet *P. nivea* for vår snømore.

Men det er flere problemer. Lid (1994) og Elven & Elvebakk (1996) inkluderte en underart kalt svalbardsnømore, subsp. *subquinata*, fra Varangerhalvøya og Svalbard. Dette var et feilgrep, men mange andre forfattere har gjort samme feilgrepet (f.eks. Hultén 1971a, 1971b, Hultén & Fries 1986, Rønning 1996, Kurto et al. 2004). Da vi rett etterpå begynte å undersøke murene på Svalbard, fant vi at snømore på Svalbard ikke skilte seg fra den på fastlandet, verken morfologisk eller i molekylære markører (Hansen 1998, Nylén 1999, Hamre 2000, Hansen et al. 2000, Nylén & Hamre 2002, Nylén et al. under forberedelse). Svalbardplanten knytter seg nært opp til hovedgruppa av snømore i Skandinavia, der også typen for navnet *Potentilla nivea*

nå hører til, og er dermed *P. nivea* s. str. Derimot finnes en morfologisk og molekylært avvikende plante i kystfjella i Nord-Norge, særlig i Nordland (Nylén et al. under forberedelse). Denne er foreløpig ubeskrevet og navnlaus.

Annerledes er det med Varanger-plantene. Disse har virkelig oftest mer enn tre småblad pr. blad (det som ligger i navnet «*subquinata*» = halvveis fem-småbladet). De er også mindre tett filthårete på bladundersider og bladskaff og har mange lange, litt slarkete hår på bladskaffet og kjertler på begeret, karakterer som mangler hos snømore. De er mest sannsynlig oppstått fra hybrider mellom flekkmure *P. crantzii* og snømore. De finnes i til dels store populasjoner, har opplagt frøforming, og de kunne fortjene et eget navn som en lokalt oppstått hybridogen art. Men, tilsvarende planter er også funnet mange andre steder (se Lid 2005) og må ha oppstått mange ganger. Dette er et vanlig problem i slekta *Potentilla*, der en stor andel av de aksepterte artene antas å være oppstått fra slike hybrider. Grensedragningen er uklar mellom reelt hybridogene arter (som oppfyller vanlige arts-kriterier) og hybridsvermer med lokal asekseuell frøforming.

Til slutt litt om det som egentlig er *P. subquinata*. Denne planten ble opprinnelig beskrevet fra Grønland (Lange 1880). Det typeindividet som Soják har valgt ut for artsnavnet (i Københavnherbariet, Soják 1986) er etter vår tolkning en trolig primær hybrid mellom flågmure *P. arenosa* subsp. *chamissonis* (se nedafor) og snømore. Slike hybrider er meget vanlige og er beskrevet og gitt artsnavn mange ganger. Det er tvilsomt om de fortjener det.

Flågmure *Potentilla arenosa* subsp. *chamissonis*, tilhørighet? (s. 417). – Snømore-gruppa omfatter, som nevnt ovafor, både arter med krøllete, sammenfiltrete, flate («floccose») hår på bladskaffet og arter med bare stive, rette hår. Det er også andre forskjeller, bl.a. er midtsmåbladet sittende hos dem med krøllete hår, men nesten alltid skaffet hos dem med rette hår. Gruppa ble behandlet av Hultén (1945). Han beholdt navnet *Potentilla nivea* for planten(e) med krøllete hår, mens han delte plantene med rette hår på to arter: en nesten sirkumpolær art som han kalte *P. hookeriana* (et navn knyttet til en plante beskrevet av Lehmann i 1849 fra Rocky Mountains) og flågmure *P. chamissonis* Hultén 1945, som er breitt amfi-atlantisk, dvs. forekommer på begge sider av Nord-Atlanteren, men ikke f.eks. ved Beringstredet. Senere oppfattet og kartla han disse som to underarter (Hultén 1967, 1971a). Lid (1994) behandlet flågmure som egen art mens Lid (2005) behandlet den som *P. hookeriana*

subsp. *chamissonis*. Andre forfattere har ført den som en underart av snømure *P. nivea*.

Potentilla chamissonis og *P. «hookeriana»* (som oppfattet av Hultén) står meget nær hverandre. De skiller seg fra snømure i flere karakterer, men skiller seg innbyrdes i praktisk talt bare én karakter: «*chamissonis*» har (nesten) bare lange, rette hår på bladskaftene mens «*hookeriana*» i tillegg har et lag av svært korte, stive hår. Geografisk oppfører de seg som underarter. Men navnet på hovedarten må endres. Dette er en lang og tidvis underholdende historie, men kortversjonen er at typematerialet for navnet *P. hookeriana* er en plante med regelmessig mer enn tre småblad og også andre avvikende trekk. Dette navnet må nå beholdes en nokså lokal Rocky Mountains-plante (Ertter et al. i Flora of North America under forberedelse). Det eldste artsnavnet for den vidt utbredte nordlige planten er *P. arenosa* (Turczaninow) Juzepczuk 1941, og vår flågmure blir *P. arenosa* subsp. *chamissonis*.

Vårmure, *Potentilla tabernaemontani* eller *P. neumanniana*? (s. 421). – Vårmure er trolig en hybridogen og nokså komplisert art. Den har flere nære slektninger, og den vitenskapelige navnetsetningen har vært og er fortsatt usikker. I de fleste utgaver av Lids flora har arten hett *Potentilla tabernaemontani*, men det er tvil om hvilken art dette navnet egentlig tilhører. Lid (1994) brukte derfor navnet *P. neumanniana*. Kurtto et al. (2004) viste at navnet *P. neumanniana* hører til en annen art enn vårmure. Lid (2005) gikk derfor tilbake til å bruke *P. tabernaemontani*, men betydningen av dette navnet er fortsatt ikke avklart.

Heitepperot *Potentilla x suberecta* (s. 421). – I herbariematerialet fra kyststrøk på Nordvestlandet, fra ytre Sunnfjord til Hitra, finnes planter som avviker tydelig fra tepperot *Potentilla erecta* og som peker mot kryptepperot *P. anglica*. De tidlige botanikerne, og særlig Ove Dahl, var oppmerksom på at det var noe merkelig, og de samlet denne planten ganske ofte. Senere gikk den i glømmeboka og er nesten ikke blitt samlet de siste 100 år. Jeg «gjenoppdaget» heitepperot *P. x suberecta* da jeg gikk gjennom materialet av tepperot for kartlegging i Atlas florae europaeae. Hvem går ellers gjennom mange esker med en slik enkel art? Denne antatte hybridformeren seg og lever sitt eget liv, uavhengig av foreldrene, og er heller en separat, hybridogen art. Den er vidt utbredt på de Britiske øyer, men mest nord for der hvor kryptepperot forekommer. Enda mer atskilte er de to i Norge. Kryptepperot er innført og bare funnet som nokså forbigående i Oslo i 1926, med tømmer i Hurum fra 1990-åra og

med ballast i Kragerø og Arendal rundt 1900. På Nordvestlandet må heitepperot være (eller ha vært) en fullt ut hjemlig plante i kystlynghei. Det er på tide at noen vestlendinger og møringer begynner å se etter denne ganske spennende planten igjen.

Moskusjorbær, *Fragaria moschata* eller *F. muricata*? (s. 424–425). – Rotet med navn og autorer (forfattere til plantenavn) i jorbær-slekta henger sammen med kravene til gyldig publisering. Mange arter og hybrider i jorbær ble først navnsatt av Duchesne (1766). Det har vist seg at navnene i dette arbeidet ikke er gyldig publiserte. Dette gjelder også navnet *Fragaria moschata* Duchesne for moskusjorbær. I en periode etter at dette ble kjent (inkludert tida for Lid 1994) anvendte man heller navnet *F. muricata* Miller. Men heller ikke Millers navn kan anvendes fordi Linné (1753: 495) tidligere hadde brukt samme navnet for en annen art. Dermed kommer man tilbake til navnet *F. moschata*, men med en annen autor, Weston.

Roser *Rosa* (s. 441–448). – Roser er en spennende, men nokså forbasket slekt. Problemene med våre hjemlige arter ligger i den gruppa som kalles seksjon *Caninae*. Tidligere utgaver av Lids flora (Lid 1944–1985) reknet med fem arter i denne gruppa, Lid (1994) med seks, mens tallet har økt til 14 arter i Lid (2005). Inflasjonen skyldes press fra EU. Da det relevante bindet for Atlas florae europaeae (Kurtto et al. 2004) skulle utarbeides, ble vi sterkt oppfordret (les: pålagt) å innpasse vår variasjon i roser i det gjeldende mellomeuropeiske systemet (Henker 2000). Samsvaret mellom Henkers inndeling og vår tradisjonelle var svakt, for å si det mildt. Derimot var det et visst (men fortsatt svakt) samsvar med de artsgruppene som tidligere nordiske rosespesialister har anvendt (f.eks. Afzelius og Jebe). Vi måtte grave fram de ca. 8000 arkene av roser som vi hadde stablet bort på en nedlagt kino i Oslo, fylle lunsjrommet på museet, og anvende tyskspråklige nøkler på bråter av gamle, møkkete, ufullstendige og piggete plantelik, og deretter gjøre det samme med rosene i museene i Kristiansand, Bergen og Trondheim. Det står ikke som en av de morsomste periodene i mitt liv. Vi fant imidlertid at den ganske så tekniske mellomeuropeiske inndelingen delte opp det norske materialet på et forholdsvis meningsfylt vis. Det er fortsatt mange spørsmålsteget, og trolig enkelte feilaktig angitte og overvurderte arter i Norge, men vi har nå i alle fall et system som kan sammenliknes bedre med Danmark, de Britiske øyer og Mellom-Europa.

Stjernemarikåpe *Alchemilla vulgaris* (s. 453–454). – Linné (1753) reknet alle «vanlige» marikåper

til en eneste art: *Alchemilla vulgaris*. Marikåpe har ukjønnnet frøformering og danner apomiktiske småarter (agamospecies). Senere forfattere har derfor beskrevet en lang rekke arter. I noen andre slekter er slike småarter nesten uhandterlige, men i marikåpe er de litt greiere. Linnés navn har bare vært brukt kollektivt, dvs. ikke knyttet til noen spesiell art. Fröhner (1986) studerte Linné-materialet og identifiserte det med den arten som i Lid (1994) ble kalt stjernemarikåpe *A. acutiloba*. Denne arten skiftet dermed navn i Lid (2005) til *A. vulgaris*. Men endringen er omstridt. Kurtto et al. (under forberedelse, *Alchemilla*-bind i *Atlas florae europaeae*) går imot den. Arten kan derfor godt komme til å endre navn tilbake til *A. acutiloba*.

Glansmarikåpe *Alchemilla micans* (s. 455).

– Glansmarikåpe bar navnet *Alchemilla gracilis* Opiz i Lid (1994). Senere undersøkelser har vist at typematerialet bak navnet *A. gracilis* hører til beitemarikåpe *A. monticola* Opiz og at navnet derfor har vært feilansendt. I Lid (2005) er derfor navnet *A. micans* brukt for glansmarikåpe.

Dvergmarikåpe *Aphanes australis* (s. 458).

– Dvergmarikåpe har lenge blitt kalt *Aphanes microcarpa* (Boissier & Reuter) Rothmaler 1937 (bygd på *Alchemilla microcarpa* Boissier & Reuter 1842). Lippert (1984) fant at dette navnet var feilansendt for dvergmarikåpe og laget det nye navnet *A. inexpectata* Lippert. Dette navnet ble brukt i Lid (1994). Det viser seg imidlertid at arten har et eldre navn, *A. australis* Rydberg 1908, bygd på amerikansk materiale (der arten er innført).

Osloasal eller sølvasal *Sorbus aria*? (s. 467).

– Oslo-området er rikt på rogn og asal. På kalken ofte halvøyene og øyene innerst i Oslofjorden vokser mange flere arter sammen: rogn *Sorbus aucuparia*, fagerrogn *S. meinichii*, rognasal *S. hybrida*, norskasal *S. norvegica*, bergasal *S. rupicola*, og i nyere tid masser av forvillet svenskasal *S. intermedia*. Tidlig på 1990-tallet ble vi oppmerksom på at det synes å være enda en art av asal der. Mens de andre asalene er planter i skogkanter og kratt, vokste denne gjerne inne i tett og ganske mørk skog. Den hørte opplagt til samme gruppe som norskasal og bergasal, dvs. sølvasal-gruppa, og i noen år brukte vi det norske navnet «osloasal» om denne, bl.a. i Lid (1994). Sør- og mellomeuropeisk sølvasal *S. aria* finnes noe forvillet her og der i Norge, men den går ikke inn som en normal bestanddel av skog på samme vis som osloasal. Sølvasal er en av de diploide stamartene i denne gruppa, som stort sett består av hybridogene polyploider med aseksuell frøsetting. I dag mener vi at «osloasal» er ei hjem-

lig og geografisk sterkt isolert populasjonsgruppe av sølvasal *S. aria* (Lid 2005), men vi har verken molekylært eller annet bevis (f.eks. en telling av et diploid kromosomtall) for dette.

Erteblomstfamilien Fabaceae

Nordlig setermjelt, *Astragalus alpinus* var. *arcticus*, men ikke subsp. *arcticus* (s. 501).

– Plantene av setermjelt i innlandet nordpå er påfallende forskjellige fra de i sør, med mørkt blåfiolette blomster, mye kortere begertenner, mer kompakt vekst og mer mørkt grønne blad. I Lid (1994, 2005) er de anerkjent som en egen underart, nordlig setermjelt subsp. *arcticus*. Det samme navnet blir brukt om de nordlige plantene i Russland, Sibir og Nord-Amerika, men disse er ikke på langt nær så forskjellige fra vanlig setermjelt som våre nordlige nordiske planter. Det er derfor ikke opplagt at vi bare har én nordlig rase.

Etter at Lid (2005) kom ut har vi oppdagat at det er problemer med det vitenskapelige navnet for nordlig setermjelt. I første utgave av Svensk Fanerogamflora innførte Lindman (1918) navnet *Astragalus alpinus* var. *arcticus* (Sondén) Lindman, bygd på en form beskrevet av Sondén fra Abisko-området i Torne lappmark. Denne formen er opplagt vår nordlige rase. I andre utgave av floraen behandlet Lindman (1926) planten som subsp. *arcticus* (Bunge) Lindman, men denne gangen bygd på et artsnavn *A. arcticus* Bunge 1869 (et homonym for *A. arcticus* Willdenow 1813, navn for en annen art) og på et annet typemateriale fra Nord-Finland og Russland. Etter Koden (McNeill et al. 2006) blir da navnet subsp. *arcticus* et senere homonym for var. *arcticus* (to navn med samme form, men bygd på ulike typer) og ikke akseptabelt. Dermed er nordlig setermjelt for tida uten gyldig vitenskapelig navn som underart, men Lindmans navn fra 1918 kan anvendes for en varietet. I det store geografiske mønsteret er dette kanskje den beste løsningen, men navnet var. *arcticus* bør da forbeholdes de nordiske plantene.

Åkervikke *Vicia sativa*, underarter (s. 509).

– Arten *Vicia sativa* er formrik. I tidligere utgaver av Lids flora fram til 1985 ble den oppfattet som to arter: fôrvikke *V. sativa* s. str. og sommervikke *V. angustifolia*. Lid (1994) behandlet dem som to underarter av *V. sativa*: fôrvikke subsp. *sativa* og sommervikke subsp. *nigra*, men uten felles norsk navn for arten. Det har lenge vært problematisk å dele materialet meningsfylt på de to artene eller underartene. Ved gjennomgangen av herbariemateriale før Lid (2005) ble vi oppmerksom på at en

tredje underart, subsp. *segetalis*, har vært akseptert i norsk materiale av mange tidligere botanikere, men har vært glømt bort. Den viste seg å være nokså grei å skille ut. Den utgjorde en hoveddel av ugrasmaterialet fra åkermark. Resten av materialet fordelte seg deretter mye mer ryddig på subsp. *sativa* og subsp. *nigra*. I Lid (2005) fikk subsp. *segetalis* det norske navnet vanlig åkervikke, og hele arten kalte vi *åkervikke*.

Gaukesyrefamilien Oxalidaceae

Gule gaukesyrer *Oxalis* (s. 515–516). – De innførte gule gaukesyrener har vært ganske forvirrende behandlet gjennom lang tid. Grøstad & Halvorsen (2006) rydder opp i dem, se der.

Fiolfamilien Violaceae

Stemorsblom *Viola tricolor*, underarter (s. 548). – Stemorsblom er formrik og ble tidlig grundig undersøkt av Wittrock (1897). Hans kompliserte system av raser overlevde ikke svært lenge. Senere har nordiske botanikere bare akseptert én art uten distinkte raser. På De britiske øyer finnes imidlertid en mer avvikende øko-geografisk rase kalt subsp. *curtisii* (sandstemorsblom). For flere år siden ble det sendt inn til Oslo-herbariet en plante navnsatt som *Viola tricolor* subsp. *curtisii* fra Karmøy. Materialet var ikke overbevisende, ble ikke nevnt i Lid (1994) og er heller ikke blitt godtatt senere, men under arbeidet med Lid (2005) gikk vi gjennom herbariematerialet og fant bra mengder med subsp. *curtisii* fra mange andre sanddyneområder sørpå og spesielt fra Lista og Jæren.

Sandstemorsblom subsp. *curtisii* er påfallende forskjellig fra vanlig stemorsblom subsp. *tricolor*. Mens vanlig stemorsblom er ettårig eller kortlevd flerårig uten tydelige jordstengler, så er sandstemorsblom langlevd flerårig med et stort og rikt forgrenet system av jordstengler. Det er også en tydelig forskjell i forholdet mellom spore og vedheng på begerbladene. Sporen stikker langt og tydelig fram hos sandstemorsblom, mens den er nesten skjult bak vedhengene hos vanlig stemorsblom. Det er også oftere rent gule blomster hos sandstemorsblom. Rasen blir akseptert i samme betydning og omfang for Norge i det kommende bindet av Flora Nordica.

Engfiol *Viola canina*, underarter? (s. 549–550). – I langt over 100 år har nordiske floraer, inkludert Lid (1944–1985), akseptert to arter i engfiol-gruppa: engfiol *Viola canina* s. str. og lifiol, den siste før 1994 som *V. montana*, i Lid (1994) som *V. canina* subsp. *montana*, og i Lid (2005) som *V. ca-*

nina subsp. *nemoralis*. Det korrekte vitenskapelige navnet på lifiol er problematisk. Typen bak navnet *V. montana* Linnaeus hører til en annen art (= *V. elatior* Fries – storfiol fra Öland), slik at navnekombinasjoner med «montana» ikke kan brukes. Nå er det kanskje ikke så viktig. Thomas Marcussen (upubl.) har vist at det er svært vanskelig å trekke ei klar grense mellom to enheter. Sørpå vokser ofte «montana»-typer og «canina»-typer sammen uten klar forskjell. Variasjonen synes mest å være gradvis og klinal, og i framtidige floraer forsvinner nok både lifiol og navneproblemet (Marcussen i Jonsell, Flora Nordica under forberedelse).

Mjølkefamilien Onagraceae

Amerikamjølke *Epilobium ciliatum*, arter eller raser? (s. 561). – Amerikamjølkene er amerikanske ugras som er kommet til landet i nokså sen tid. Første funn av en plante i denne gruppa er fra Kristiansund i 1869 (ballast), men denne forekomsten synes å ha vært forbigående. Stabil ble den først etter forekomst i Ås fra 1926 av materiale senere navnsatt som *Epilobium adenocaulon*. Tilsvarende første funn for materiale navnsatt som *E. glandulosum* er fra Bergen i 1927, og for materiale navnsatt som *E. ciliatum* fra Oslo i 1928. Siden 1960-tallet har de spredt seg meget raskt. Den tidlige spredningen er beskrevet av Hovda (1973). I deler av landet er nå amerikamjølkene blitt de vanligste av alle mjølker.

Flere vitenskapelige navn har vært brukt for arter eller raser i denne gruppa, særlig *Epilobium ciliatum* Rafinesque 1808, *E. glandulosum* Lehmann 1830, *E. watsonii* Barbey ex W.H. Brewer & S. Watson 1876, *E. adenocaulon* Haussknecht 1879, *E. americanum* Haussknecht 1879, *E. saximontanum* Haussknecht 1879 og *E. rubescens* Rydberg 1904. Europeiske floraer har ofte reknet med flere arter. Raven i Flora Europaea 2 (Tutin et al. 1968) godtok to arter fullt ut som *E. glandulosum* og *E. adenocaulon* og antydte to til som *E. saximontanum* og *E. ciliatum*. I Lid (1994) ble tre arter inkludert: blygmjølke *E. ciliatum* med oftest kvite blomster og mange, stive greiner, alaskamjølke *E. glandulosum* med raude, store blomster og store støtteblad, og amerikamjølke *E. watsonii* med raude, små blomster og mindre støtteblad. De amerikanske ekspertene på denne amerikanske gruppa, Peter Raven og Peter Hoch, kommenterte for noen få år siden (pers. medd.) at hele gruppa nå best bør oppfattes som én art med tre underarter. Prioritetsnavnet for arten er *E. ciliatum*, og hovedunderarten subsp. *ciliatum* inkluderer som

synonymer navnene *E. adenocaulon*, *E. americanum*, *E. saximontanum* og *E. rubescens*. Det navnet som Lid (1994) anvendte for amerikamjølke (*E. watsonii*, det nest eldste navnet) er knyttet til en lokal rase langs Stillehavskysten, *E. ciliatum* subsp. *watsonii*, og som ikke er dokumentert som ugras andre steder. Alaskamjølke blir *E. ciliatum* subsp. *glandulosum*. Amerikanerne mener dermed nå at vi i Europa har to underarter og ikke tre arter. Dette synet ligger til grunn for behandlingen i Lid (2005), der både amerikamjølke og blygmjølke går inn i amerikamjølke, subsp. *ciliatum*. Subsp. *ciliatum* er vidt utbredt tvers over Nord-Amerika og som ugras ellers, er stort sett innværende, og har av den grunn mange morfologisk ulike former. Hoch mener at det i Europa har kommet inn isolerte og ulike deler av denne variasjonen og til ulik tid. På grunn av innværen formerer disse seg og blir seende ut som ulike planter. I Nord-Amerika flyter de sammen.

Geiterams, *Chamerion* eller *Epilobium*? (s. 564). – Geiterams har gått inn og ut av mjølkeslekta, både i Lids flora og i andre floraer. Den gikk som *Chamaenerion angustifolium* i Lid (1944–1974). I Flora Europaea 2 (Tutin et al. 1968) og Lid (1985, 1994) gikk den som *Epilobium angustifolium*. Geiterams-gruppa er ifølge Peter Hoch (pers. medd.) ei søstergruppe til *Epilobium* og bør behandles som ei separat slekt. Det tidligere slektsnavnet *Chamaenerion* Gray 1821 kan av to årsaker ikke brukes for geiterams. For det første er det et senere homonym for *Chamaenerion* Séguier 1754. For det andre bygger det på en plante som hører til ekte *Epilobium*. Korrekt navn for geiterams-slekta er derfor *Chamerion* (Rafinesque) Rafinesque, se Holub (1972).

Nattlysslekta *Oenothera* (s. 564–567). – Slekta *Oenothera* er amerikansk, men har noen merkelige evolusjonsmåter som gjør at nye arter lett oppstår, og som gjør at slekta blir ganske komplisert. Etter innførsel til Europa har det oppstått flere slike arter som også sprer seg. Det kan derfor være vanskelig å plassere nattlysartene etter systemet med innførte og hjemlige planter. Lid (2005) har en helt annen behandling av nattlys enn Lid (1994). Årsaken er at den polske spesialisten Krzysztof Rostanski i 1998 gikk gjennom alt nordisk materiale, også vårt, for det kommende bindet av Flora Nordica (Jonsell under forberedelse). Behandlingen i Lid (2005) bygger på denne gjennomgangen og på Rostanskis forslag til nøkkel.

Den geografisk mest spesielle arten er nok sandnattlys *O. ammophila* (i Lid 2005). Denne er en av dem som har oppstått i Europa og som sprer

seg spontant nordover på sandstrender, foreløpig til Jæren. I Lid (1994) gikk den under navnet *O. oakesiana*, fordi man antok at navnet *O. ammophila* var feil anvendt for den. Det var det ikke, og samtidig har vi også et ugrasfunn av ekte *O. oakesiana*.

Kornellfamilien Cornaceae

Skrubbærslekta *Chamaepericlymenum* og kornellslekta *Swida* (s. 570–571). – Slekta *Cornus* s. lat. er stor og mangfoldig. De artene vi har som hjemlige eller forvillete i Norge deler seg på tre grupper: skrubbeær, bærkornell og gruppa av villkornell, kvitkornell og alaskakornell. Typearten for slektsnavnet *Cornus* er bærkornell *C. mas*. Dersom slekta deles opp, må de andre gruppene ha andre navn. Skrubbeær-gruppa ble foreslått som slekta *Chamaepericlymenum* allerede i 1756, og villkornell-gruppa som slekta *Swida* i 1838. Når det gjelder utskillelsen av skrubbeærslekta og kornellslekta fra *Cornus*, er Lid (2005) foreløpig på litt gyngende grunn. Skrubbeær-gruppa er et distinkt segregat med sin kompakte blomsterstand, de store høgbladene, og sin spesielle økologi og utbredelse (boreale skoger, særlig barskoger), men den har morfologiske og genetiske slektninger, f.eks. amerikansk blomsterkornell *Cornus florida*. *Swida* er kanskje et mer distinkt segregat. Molekylære data støtter foreløpig ikke fullt ut en oppdeling av den store slekta *Cornus* s. lat. (Fan & Xiang 2001).

Kvitkornell og alaskakornell *Swida alba* og *sericea* (s. 571). – De fleste eldre floraer skiller mellom to arter. Lid (1994) behandlet dem som to underarter. Det er flere skillekarakterer i blad, frukt og rotsystem mellom eurasiatisk kvitkornell *Swida alba* og amerikansk alaskakornell *S. sericea*. I naturen møtes de ikke, men nå dyrkes de sammen i mange områder. Hybridisering og overganger er såvidt vites ikke pålitelig rapportert. Dermed er de i Lid (2005) arter, igjen.

Bergflettefamilien Araliaceae

Familieplassering av skjoldbladslekta *Hydrocotyle* (s. 573). – Molekylære data har gjort det nødvendig å føre over flere slekter fra skjermplantefamilien Apiaceae til bergflettefamilien Araliaceae, deriblant skjoldblad *Hydrocotyle*, se Downie et al. (2000) og senere arbeider.

Skjermplantefamilien Apiaceae

Hundepersille *Aethusa cynapium*, raser? (s. 585–587). – Lid (1994) og Lid (2005) behandler variasjonen i hundepersille som tre underarter. Her blir behandlingen i kommende bind av Flora Nordica

forskjellig. Lars Fröberg (pers. medd.) ser i beste fall varieteter, og han avgrenser dem på annet vis enn hvordan Lid (2005) avgrenser underartene. Det finnes såvidt vites ingen mer omfattende undersøkelse som kan underbygge det ene eller det andre. Min oppfatning i dag er at variasjonen i denne gruppa fortsatt ikke er tilfredsstillende forstått, inndelt og navnsatt. Verken løsningen i Lid (2005) eller hos Fröberg i Jonsell (under forberedelse) blir kanskje den endelige.

Tromsøpalme *Heracleum «tromsoensis»* (s. 593). – Tromsøpalmen kom trolig til England fra et sted i Russland på 1820-tallet og til Nord-Norge ca. 1830, først til Alta, se Alm & Jensen (1993) og Fremstad & Elven (2006). Det vitenskapelige navnet som ble brukt i Lid (1944–1994), *Heracleum laciniatum* Hornemann 1813, er opplagt feil. Hornemann beskrev en nå ukjent plante dyrket i Botanisk have i København nesten 20 år før vår tromsøpalme, såvidt vites, ble innført til Europa. Mitt forsøk med *H. «tromsoensis»* i Lid (2005) var et arbeidsnavn i påvente av avklaring, og det var dessuten feilstavet. Korrekt ville være «*tromsoensis*», som påpekt av Per Sunding (pers. medd.). Nå har Lars Fröberg (pers. medd.) kommet fram til at tromsøpalmen nok er det samme som *H. persicum* Desfontaines ex Fischer fra Kaukasus. Fremstad & Elven (2006) og Elven et al. (under forberedelse) gir en nokså omfattende framstilling av tromsøpalme og andre storvokste *Heracleum* i Norge.

Litteratur

- Alm, T. & Jensen, C. 1993. Tromsøpalmen (*Heracleum laciniatum* auct. scand.) – noen kommentarer til artens innkomst og ekspansjon i Nord-Norge. *Blyttia* 51: 61–69.
- Downie, S.R., Katz-Downie, D.S. & Watson, M.F. 2000. A phylogeny of the flowering plant family Apiaceae based on chloroplast DNA *rpl16* and *rpoC1* intron sequences: towards a suprageneric classification of subfamily Apioideae. *Amer. J. Bot.* 87: 273–292.
- Duchesne, A.N. 1766. *Histoire naturelle des fraisières* ... Paris.
- Elven, R. 2007. Bakgrunn for endringer i Lids flora 2005. – 1. Kråkefotfamilien til ripsfamilien. *Blyttia* 65: 21–43.
- Elven, R. & Elvebakk, A. 1996. Part 1. Vascular plants. – S. 9–55 in Elvebakk, A. & Prestrud, P. (red.), *A catalogue of Svalbard plants, fungi, algae, and cyanobacteria*. Norsk Polarinst. Skr. 198.
- Eriksen, B., Jonsell, B. & Nilsson, Ö. 1999. (1394) Proposal to conserve the name *Potentilla nivea* (Rosaceae) with a conserved type. *Taxon* 48: 165–166.
- Eriksson, T., Donoghue, M.J. & Hibbs, M.S. 1998. Phylogenetic analysis of *Potentilla* using DNA sequences of nuclear ribosomal internal transcribed spacers (ITS), and its implications for the classification of Rosoideae (Rosaceae). *Pl. Syst. Evol.* 211: 155–179.
- Fan, C.-z. & Xiang, Q.-y. 2001. Phylogenetic relationships within *Cornus* (Cornaceae) based on 26S rDNA sequences. *Amer. J. Bot.* 88: 1131–1138.
- Fremstad, E. & Elven, R. 2006. De store bjørnekjeksartene *Heracleum* i Norge. NTNU Vitensk-mus. Rapp. bot. Ser. 2006–2: 1–35.
- Fröhner, S. 1886. Typifizierung von *Alchemilla vulgaris* L. *Gleditschia* 14: 51–67.
- Grøstad, T. & Halvorsen, R. 2006. Gule *Oxalis*-arter i Norge. *Blyttia* 64: 191–197.
- Hamre, E. 2000. Variation in the genus *Potentilla* in Svalbard – Analysis of isozymes, micro and macromorphometry. Cand. scient. thesis, Univ. Oslo, Oslo. Upubl.
- Hansen, K.T. 1998. Variation in the *Potentilla nivea* complex and *P. pulchella* in Svalbard, analysed by morphometry and RAPD markers. Cand. scient. thesis, Univ. Oslo, Oslo & UNIS, Longyearbyen. Upubl.
- Hansen, K.T., Elven, R. & Brochmann, C. 2000. Molecules and morphology in concert: tests of some hypotheses in arctic *Potentilla* (Rosaceae). *Amer. J. Bot.* 87: 1466–1479.
- Henker, H. 2000. Rosa. I: Conert, H.J., Hamann, W., Schultze-Motel, W. & Wagenitz, G. (red.), *Hegi Illustrierte Flora von Mitteleuropa*. Band IV, Teil 2C. Parey Buchverlag, Berlin.
- Holub, J. 1972. Taxonomical and nomenclatural remarks on *Chamaenerion* auct. *Folia Geobot. Phytotax.* 7: 81–90.
- Hovda, J. 1973. De amerikanske artene av slekta *Epilobium* L. s.str. som er funnet i Norge. *Blyttia* 31: 19–28.
- Hultén, E. 1945. Studies in the *Potentilla nivea* group. *Bot. Not.* 1945: 127–148.
- Hultén, E. 1967 [1968]. Comments on the flora of Alaska and Yukon. *Ark. Bot.*, ser. 2, 7, 1: 1–147.
- Hultén, E. 1971a. The circumpolar plants. II. Dicotyledons. *Handl. Kungl. Svenska Vetensk.-akad.*, Ser. 4, 13, 1: 1–463.
- Hultén, E. 1971b. Atlas över växternas utbredning i Norden. 2. utg. Stockholm.
- Hultén, E. & Fries, M. 1986. Atlas of North European vascular plants north of the Tropic of Cancer I–III. Cramer, Vaduz.
- Kurto, A., Lampinen, R. & Junikka, L. 2004. Atlas florae europaeae. Distribution of vascular plants in Europe. 14. Rosaceae (*Spiraea* to *Fragaria*, excl. *Rubus*). Helsinki.
- Lange, J. 1880. Conspectus florae groenlandicae. *Meddel. Grønland* 3: I–XXXVI, 1–223.
- Lid, J. 1944. Norsk flora. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Lid, J. 1952. Norsk flora. 2 utg. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Lid, J. 1963. Norsk og svensk flora. (3. utg. av Norsk flora). Det Norske Samlaget, Oslo.
- Lid, J. 1974. Norsk og svensk flora. (4. utg. av Norsk flora). Det Norske Samlaget, Oslo.
- Lid, J. 1985. Norsk svensk finsk flora. (5. utg. av Norsk flora ved O. Gjærevoll). Det Norske Samlaget, Oslo.
- Lid, J. & Lid, D.T. 1994. Norsk flora. 6. utg. ved R. Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Lid, J. & Lid, D.T. 2005. Norsk Flora. 7. utg. ved R. Elven et al. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Lindman, C.A.M. 1918. Svensk fanerogamflora. P.A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm.
- Lindman, C.A.M. 1926. Svensk fanerogamflora. 2. utg. P.A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm.
- Linné, C. von 1753. *Species plantarum*. Holmiæ.
- Lippert, W. 1984. Zur Kenntnis des *Aphanes microcarpa*-Komplexes. *Mitt. Bot. Staatssamml. München* 20: 451–464.
- McNeill, J. et al. 2006. International Code of Botanical Nomenclature (Vienna Code). *Regnum Veget.* 146.

- Nylén, J. 1999. Preliminary notes on the *Potentilla nivea* complex in northwestern Europe. Skr. Norske Vidensk.-Akad. I. Mat. Naturv. Kl., n. s. 38: 239–242.
- Nylén, J. & Hamre, E. 2002. Facultative apomixis and hybridisation in arctic *Potentilla* section *Niveae* (Rosaceae), contributions to an intricate taxonomy. Paper in Dr. scient. thesis, Univ. Oslo, Oslo.
- Rønning, O.I. 1996. Svalbards flora. 3. utg. Norsk Polarinstitutt, Oslo.
- Soják, J. 1986. Notes on *Potentilla*. I. Hybridogenous species derived from intersectional hybrids of sect. *Niveae* and sect. *Multifidae*. Bot. Jahrb. Syst. 106: 145–210.
- Soják, J. 1989. Notes on *Potentilla* (Rosaceae). VIII. *P. nivea* L. agg. Candollea 44: 741–762.
- Tutin, T.G., Heywood, V.H., Burges, N.A., Moore, D.M., Valentine, D.H., Walters, S.M. & Webb, D.A. (red.) 1968. Flora Europaea 2. Rosaceae to Umbelliferae. Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Töpel, M., Eriksen, B., Lundberg, M. & Eriksson, T. 2006. The role of allopolyploidy in the evolution of genus *Potentilla* (Rosaceae). Poster, Systematikdagarna, Göteborg 27–28 Nov 2006.
- Wittrock, V.B. 1897. *Viola*-studier I ... Isaac Marcus' Bokh.-Aktiebolag, Stockholm.

NORSK BOTANISK FORENING

Innlandet Botaniske Forening (IBF) stiftet

En ny grunnorganisasjon i NBF har sett dagens lys, for første gang siden 1999, da Buskerud Botaniske Forening ble stiftet. Igjen er det en knoppskyting fra Østlandsavdelingen det er snakk om, og denne gangen er det fylkene Oppland og Hedmark som blir NBFs tolvte grunnorganisasjon.

Stiftelsesmøtet ble holdt 26. april på Statens fagskole for gartnere og blomsterdekoratører på Veia i Ringsaker.

Et interimstyre hadde forberedt stiftelsesmøtet

og et ekskursjonsprogram for foreningens første sesong. Forsamlingen vedtok opprettelsen av foreningen og valgte et styre på sju personer med Janicke Haug som leder og Torbjørn Horsberg Kornstad som nestleder.

Etter stiftelsesmøtet fortalte Asle Bruserud om florakartleggingsarbeidet på Nes i Ringsaker, og Hans-Jørgen Wallin Weihe presenterte sin nyttgitte bok om blåveis.

I disse dager foregår «booppgjøret» med Østlandsavdelingen, der medlemmene får et valg om hvilken grunnorganisasjon de vil tilhøre.

Foreningen har sin egen nettside som kan nås gjennom NBFs nettside.

red.

Janicke Haug ledet stiftelsesmøtet i Innlandet Botaniske Forening, og ble valgt som leder i det nye styret.

Landøyda *Senecio jacobaea* erobrer nytt land

Eli Fremstad

Fremstad, E. 2007. Landøyda *Senecio jacobaea* erobrer nytt land. Blyttia 65: 114-120.
Common Ragwort *Senecio jacobaea* conquers new land.

Summary: Since it was mapped as a «coastal plant» in 1960, Common Ragwort *Senecio jacobaea* L. has spread from its main distribution areas in the Oslo region and southwest Norway to inland areas in southeast Norway, and it has become more frequent in coast and fjord districts north to Nord-Trøndelag county in Central Norway. In the new areas it is confined to road-side verges and ruderal sites. The spread is reminiscent of the pattern described for alien species which came to Norway shortly before or during the 18th century, the spread of which was documented in 1900 by J. Holmboe. The status of Common Ragwort as a native or alien species is discussed based on a set of criteria developed in Great Britain. According to these, it is probable that Common Ragwort is an alien species in Norway.

Eli Fremstad, NTNU, Vitenskapsmuseet, Seksjon for naturhistorie, NO-7491 Trondheim.
Eli.Fremstad@vm.ntnu.no

Om noen skulle være i tvil; Norges flora er dynamisk. Endringene de siste tiårene er mange, både mht. til nomenklatur (navneverk), taksonomi (artsavgrensninger, utskilling av underarter osv.), artstiltfang (vi får stadig inn nye arter over landegrensene) og utbredelse (funn av arter på nye steder, i nye regioner). Vi har sågar fått førstegangsfunn av arter som sannsynligvis er hjemlige, men som ikke er blitt oppdaget før. Siste utgave av «Lids flora» (Lid & Lid 2005) er blitt atskillig fetere enn foregående utgave, et tegn på at vi får stadig mer stoff som skal inn mellom permene.

Det skjer så mye på floradynamikkfronten for tiden at serien «Fremmede planter i Norge» (en rekke artikler av Fremstad & Elven (eller omvendt) i Blyttia 1996–2002) kunne utvides med mange artikler, noe forfatterne også håper å få til de neste årene. Innimellom alle de fremmede ser en at det også skjer noe med utbredelsen til hjemlige eller presumptivt hjemlige arter. Til artene med tvilsom hjemstavn i Norge hører landøyda *Senecio jacobaea* L. Fægri (1960) sier at det kan være tvil om hvorvidt landøyda hører til den hjemlige floraen, og Lid & Lid (2005) betegner den som «kanskje heimleg».

Status per 1960

Kurvplanten med det utrivelige navnet kan drive grunneiere til vanvidd der den breier seg i eng og

beitemark – iallfall i søndre deler av Vestlandet. I så sterk grad har den vært forbundet med landsdelen at Nordhagen (1940) betegnet den som «Karakterpl[ante] på Vestlandet.»

Landøyda ble kartlagt av Fægri (1960) som en «kystplante». Han kom frem til et kartbilde (figur 1) som han beskriver slik (oversatt fra engelsk): «Utbredelsesmønsteret er ganske uvanlig. ... *S. jacobaea* vokser på heller mager og sur jord, jf. dens forekomster nord for Bergen. Så stopper den tvert på en måte som ikke ligner på nordgrensen til noen annen art.» Fægri har hatt anfektelser når det gjelder å ta med angivelser av landøyda nordover på Vestlandet. Han aksepterte ett funn i Nordfjord som et tilfeldig funn, og i Møre og Romsdal har kartet tre små prikker som angir funn i henholdsvis Sandøy og Kristiansund. De små prikkene angir opplysninger som ikke er blitt bekreftet med herbariemateriale. Uviljen til å ta med ubekreftede opplysninger fra Sunnmøre er forståelig ettersom en her er i utbredelsesområdet til dikesvineblom *Senecio aquaticus*, som landøyda er blitt forvekslet med. På 1960-kartet er det prikker på Østlandet til Mjøsa og like nord for Randsfjorden og godt med forekomster rundt Oslofjorden. Sørøver langs kysten ser den ut til å være utpreget kystbundet, mens den vestpå går innover i fjordene sør for Bergen.

Det uvanlige utbredelsesmønsteret kobler Fægri sammen med sommertemperaturer: «En slik utbredelse er ikke ulik en som skyldes krav til [visse] sommertemperaturer». Dette finner jeg litt underlig, for kysten på Sørvestlandet, der det er særlig mye av landøyda, har vel ikke spesielt høye sommertemperaturer, heller ikke sammenlignet med fjordstrøkene lenger nord?

Utbredelsen per 2006

Uansett, noe har skjedd med utbredelsen til landøyda i løpet av de 45-50 årene som er gått siden Fægri's kart ble laget. Hovedtrekkene i utviklingen er fanget opp av Lid & Lid (2005), som angir den for en rekke kommuner i Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag, og fra Leka i Nord-Trøndelag. Dessuten har den ekspandert oppover i dalene på Østlandet, der jeg kom over den i Øystre Slidre i 1994. Jeg fikk lyst til å se nærmere på ekspansjonen til arten, ikke minst fordi jeg selv har gjort en del av funnene som bidrar til et nytt kartbilde (figur 2). Dette er basert på vel 650 herbariebelegg i O, KMN, BG, TRH og TROM. Det er særlig utbredelsen på Østlandet jeg finner interessant samt spredningen til og ekspansjonen i Midt-Norge.

Østlandet. Det eldste norske daterte belegget er ikke fra regionene der arten i dag har sitt tyngdepunkt, Vestlandet sør for Sognefjorden. Det er fra Drammen 1822 (i UPS, ifølge Fægri 1960), mens det eldste daterte materialet i norske herbarier ser ut til å være fra Fredrikstad 1827 ved M.N. Blytt. Det finnes flere udaterte belegg fra M.N. Blytts hånd, fra Hvaler (trolig 1827, se Holmboe 1943), Bærum, Oslo, Drammen, Holmestrand, Larvik, Tjøme (trolig 1855) som er samlet i perioden mellom tidlig 1820-tall og 1862 da Blytt døde. N. Moe var også tidlig ute (beleggene er udaterte), og H.C. Printz samlet landøyda i Tønsberg i 1842. Etter beleggene i norske herbarier å dømme var M.N. Blytt den første som fulgte opp arten i Norge.

I enkelte kommuner på Østlandet (som Fredrikstad, Hvaler, Bærum, Drammen, Lier, Ringerike, Holmestrand, Larvik, Tjøme, Tønsberg) er landøyda samlet med mellomrom fra 1800-tallet eller tidlig 1900-tall til de seneste årene, slik at det er grunn til å tro at den har vært mer eller mindre til stede hele tiden. I flere kommuner er den bare belagt de siste 10-15 årene og med få funn. Her er den nok en nykommer. Det mest bemerkelsesverdige er spredningen oppover i Valdres, der den er funnet i Nord-Aurdal (Fagernes, ikke belagt) og Øystre Slidre. Det skulle man ikke forvente av en plante

som er blitt karakterisert som «kystplante» (Fægri 1960).

I andre østlandskommuner er det så lenge siden den er belagt (50 år eller mer) at det er grunn til å tro at den ikke finnes der lenger. Beleggene antyder at landøyda er veletablert i floraen på Østlandet, men at den ikke er svært vanlig, og at den mange steder antakelig fører en litt omflakkende tilværelse ved dukke opp og forsvinne år om annet. Fægri (1960) bemerker også at den ikke synes å spille noen viktig rolle som ugras på Østlandet, eller i indre fjordstrøk på Vestlandet, for den saks skyld.

Agder – Hordaland. De eldste beleggene fra Agder ser ut til å skrive seg fra M.N. Blytt; de er fra Kristiansand og Flekkefjord. De udaterte beleggene er fra perioden 1826–1843 (Holmboe 1943). For Rogaland er de eldste fra Stavanger (Langberg 1870, K. Hjorth 1872).

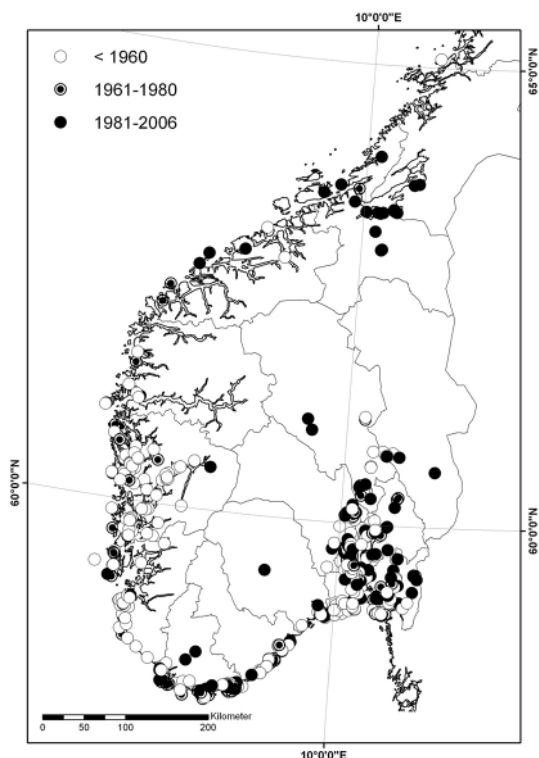
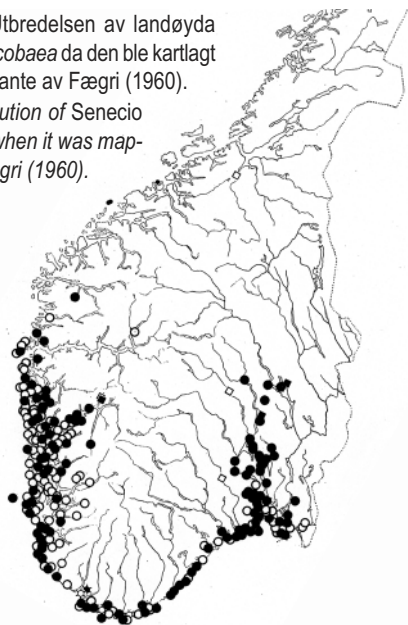
I 1859 samlet Chr. Sommerfelt (jr.) landøyda på Stord, og et udatert belegg fra Bergen ved samme samler kan være fra det samme året.

Sogn og Fjordane. Det er fremdeles bare åtte belegg fra Sogn og Fjordane, og seks av dem er fra ytre Sogn: Solund (to: ett uten år og samler, ett fra 1994) og Hyllestad (fire: 1930–32 og 1994). Begge funnene fra 1994 skriver seg fra mine og Reidar Elvens undersøkelser av fremmede planter langs Sognefjorden (da også mange andre arter ble samlet). Videre finnes to belegg fra Flora (1959, 1979). Mye tyder på at landøyda fremdeles er sjelden i Sogn og Fjordane.

Møre og Romsdal. Herfra finnes det belegg fra sju kommuner langs kysten: Vanylven 1964, Herøy 1964, Haram 2001, Sandøy 1981, Fræna 1999, Kristiansund 1865 og Tingvoll 1958. Fægri's lille, tvilsomme prikk i Kristiansund er senere blitt bekreftet gjennom et belegg ved J. Lossius 1865 som Fægri ikke hadde tilgang til, da det først ble kuratert i TRH for få år siden. Flere av funnene i Møre og Romsdal er gamle, og landøyda kan være utgått på disse lokalitetene. Stueflotten (2002) angir den ikke fra Rauma, som er så godt undersøkt. Landøyda forekommer sporadisk i Møre og Romsdal og synes ikke å være godt etablert i fylket.

Sør-Trøndelag. Siden 1973 har landøyda blitt belagt fra ni kommuner i Sør-Trøndelag: Hitra 2006, Agdenes 2003, Ørland 1998, Åfjord 1995, Rissa 1973, Trondheim fra 1981 av, Malvik 1985–2006, Melhus 1997, Midtre Gauldal 1995 og 2000, obser-

Figur 1. Utbredelsen av landøyda *Senecio jacobaea* da den ble kartlagt som kystplante av Fægri (1960).
The distribution of *Senecio jacobaea* when it was mapped by Fægri (1960).

Figur 2. Utbredelsen av landøyda *Senecio jacobaea* per 2006, på grunnlag av herbariebelegg.
The distribution of *Senecio jacobaea* in 2006, based on herbarium specimens.

vert her også i 2006. I Trondheim ble den først funnet i 1981 på Byneset av Mats Nettelbladt. I Malvik ble den samlet innenfor et militært område i 1985 av Jarle I. Holten. Lokaliteten ble oppsøkt i 2006; nå finnes landøyda i store mengder her. Denne nå over 20 år gamle forekomsten kan være opphavet til flere mindre bestander som etter hvert har dukket opp langs E6 et par kilometer lenger øst i Malvik. I de siste årene er landøyda der blitt observert flere steder år om annet, men den synes nå å ha etablert en stabil bestand iallfall ovenfor Hommelvik. I Trondheim fører arten en rastløs tilværelse, men den er nok blitt et årvisst innslag i byens flora. Midtre Gauldal er den eneste innlandskommunen i Sør-Trøndelag der landøyda er funnet, men der har den holdt seg i et område i mer enn ti år.

Lid & Lid (2005) angir Orkdal som funnsted, vel en arv fra Blytt (1874, 1906), som hadde R.T. Nissen som lokal hjemmelsmann. Nordhagen (1940) nevner også Orkdal. Fægri (1960) har markert angivelsen med en firkant på sitt kart, som kulturspredt forekomst. Noe belegg fra Orkdal finnes ikke i herbariene, og vi har ingen garanti for at Nissens bestemmelse var riktig.

Nord-Trøndelag. I 1960 kom det et belegg fra Leka (O), som Fægri ikke rakk å få med på 1960-kartet. Han ville sannsynligvis ikke ha likt å ta det med, så langt som det var fra alle andre funn. Først i 2004 ble landøyda igjen funnet i Nord-Trøndelag, to steder i Levanger.

De eldste angivelsene

De eldste kildene for at landøyda vokser i Norge går tilbake til andre halvdel av 1700-tallet (Fægri 1960), men vi kan ikke være trygge på at disse kildene virkelig omtaler denne arten og ikke en annen svineblomart. Fægri har da også avfeid den gamle litteraturen som ikke troverdig. Landøyda omtales i *Flora norvegica* (Gunnerus 1772) som siterer Sunnmøre-beskrivelsen til Strøm (1762) som eneste norske kilde, men den har Fægri ikke god tatt da det er stor fare for at Strøm forvekslet landøyda med dikesvineblom. Gunnerus angir for øvrig artens voksested som «In pascuis; interdum & in littore.» (i beitemark; av og til og på strand). Det med strender rimer ikke godt med landøydas økologi slik vi kjenner den i dag. Landøyda finnes ikke i Gunnerus' herbarium i TRH (Krovoll & Nettelbladt 1985). Likeledes er en angivelse av Wille (1786) fra Seljord blitt forkastet fordi Willes belegg er av åkersvineblom *Senecio vulgaris* (Dahl 1892)

(dette ifølge Fægri 1960). Vi har altså ingen sikker dokumentasjon for forekomster av landøyda i Norge før 1800. Bortsett fra det kjedelige faktum at Gunnerus (1772) angir tre norske navn: Jacobsgrass, Jacobs-korsa, Vild Jacobs-stav. Hvor skulle de ha kommet fra om arten ikke var kjent? Kan det også her foreligge forvekslinger? De norske navnene kan være lånt fra Jacob-navn på arten fra Danmark, Tyskland og flere andre lands folkelige navn. Hvis man i Norge trodde at man hadde med landøyda å gjøre, brukte man kanskje også de tilsvarende folkelige navnene fra utlandet. Vi vet ikke om de norske navnene som Gunnerus nevner faktisk var i bruk, eller om de var hans forslag til navn, etter utenlandske forbilder. Den botaniske litteraturen på 1700-tallet er full av mer eller mindre klare referanser til annen litteratur, og det er ofte vanskelig å si hva som er forfatterens eget stoff og hva han har «lånt» fra andre skribenter. De eldste beleggene fra ulike landsdeler er omtalt ovenfor. Nok en gang: Sikre holdepunkter for at landøyda vokste i Norge før 1800 har vi altså ikke.

Voksesteder og levevis

Fægri (1960) slår fast at «planten er en mer eller mindre kortlevd besøkende på vedkommende sted». Gjennomgang av herbariemassen synes å bekrefte dette synet, bortsett fra i «kjernemrådene» i sørvest og på nedre Østlandet. Like fullt ser den ut til å være i spredning. Hvorfor har den rørt så mye på seg siden 1960? Hva slags plante er det vi har med å gjøre?

Arten hører naturlig hjemme i tempererte områder i Europa og Vest-Sibir. I Storbritannia er den svært vanlig, med forekomster i så godt som alle 10-kilometerutene som Storbritannia er delt i for florakartlegging (Preston et al. 2002). Voksestedene karakteriseres som grasmark og særlig i gjengroende, kanin-befengte beitemarker, sanddyner, kratt, åpen skog, skogkanter, skrotemark, veikanter og berg og murer – altså ikke ulikt det vi registrerer for Norge. I løpet av en førtiårsperiode har britene registrert status quo eller en liten økning i artens frekvens. Grime et al. (1988) gir samme bilde av voksestedene. Spredningen skjer med frø. Frøproduksjonen er rikelig; opptil 30 000 frø (frukter) er talt på store individer. Spiringen avhenger av åpen mineraljord. Frøene har fnokk og spres med vinden. Landøydas strategi betegnes som noe mellom ruderatstrategi og konkurransekraftig ruderatstrategi.

Alt dette stemmer jo bra med forholdene i Norge. Mens landøyda kan opptre i mengder i eng

og beitemark («gammel kulturmark») i ytre deler av Rogaland (figur 3) og Hordaland og også noen steder på Østlandet, er den i andre områder hovedsakelig en skrotemarksart. Herbarieetikettene angir for eksempel veikanter, åkerkanter, berg, industriområder, ballasttomter, parkeringsplasser, nær strender, beitemark og dynehei. Tidligere kunne utbredelsen gi inntrykk av at landøyda var en utpreget lavlandsart, men i de senere årene er den funnet opp til 530 moh. i Øystre Slidre (Oppland) og 300 moh. i Kviteseid (Telemark), skjønt det finnes gamle belegg fra 400 moh. i Strandedarm (Hordaland).

Er landøyda en fremmed art?

Det at en art begynner å røre på seg og dukke opp i stadig nye områder – det er vel ikke noe vi er vant til fra hjemlige arter? Mange hjemlige arter spres langs veier og på skrotemark, men uten at hovedtrekkene i utbredelsesmønstrene blir tydelig endret. Hvis vi hadde revidert Fægri's utbredelseskart fra 1960 for en rekke hjemlige arter, ville de ha fått et noe endret kartbilde. Det skyldes ikke at artene har vært i spredning, men undersøkelsesaktiviteten i årene etter 1960. Derimot finnes det mange eksempler på at arter som har fulgt med folk og deres virksomhet inn i landet de siste 200 årene, har begynt å spre seg etter en tid. Se bare på historien til vinterkarse *Barbarea vulgaris*, som vi i dag lett kan vurdere som en «etnisk nordmann» – hadde vi ikke visst bedre takket være Holmboe (1900) som nøstet opp dens første tid i Norge. Vinterkarse kom inn rundt 1800 (kanskje litt før, kanskje litt senere) flere steder i Sør-Norge og spredte seg først langsomt i sørøst. Senere utvidet den arealet og økte i mengde. I dag har den etablert seg i store deler av landet. Kan det være noe lignende vi er vitne til for landøyda?

Hultén & Fries (1986) angir landøyda som «native» for hele utbredelsesområdet i Eurasia, inklusive alle de nordiske landene. Vi ser litt nærmere på hvordan status er for landøyda i nabolandene. I Storbritannia settes det ingen spørsmålstegn ved dens status som hjemlig art (Stace 1997, Preston et al. 2002).

Carl von Linné (1755) summerte utbredelsen i Sverige for 250 år siden til «Särskild i Skåne [der han angir tre lokaliteter eller områder] och i Väster-götland [én lokalitet]; knappast i Uppland». Utbredelsen til landøyda på Linnés tid var altså begrenset til det sørlige Sverige, og trolig rimelig riktig angitt etter Linnés kartlegging av den svenske floraen på mange reiser og med stor innsats fra medarbeidere

og studenter. Siden den tid har arten rørt på seg. Bedømt etter antall belegg i Naturhistoriska riksmuseet (ifølge Virtuell flora (søk 26.11.06 i <http://linnaeus.nrm.se>) er den blitt forholdsvis vanlig i lån og landskap i Sør- og Midt-Sverige, og den har spredte forekomster i flere landskap i Norrland (Medelpad, Ångermanland, Härjedalen og Jämtland). Det gamle kartet til Hultén (1971) viser en rekke forekomster oppetter kysten ved Bottenviken. Det synes rimelig å tolke dette dit hen at landøyda har ekspandert også i Sverige, relativt langsomt i løpet av 250 år. De svenske kildene uttrykker ingen mening om hvorvidt landøyda er hjemlig eller fremmed; de har kanskje ikke vært i tvil om statusen? Landøyda er ikke med i Hylanders (1970) oversikt over førsteomtaler av innførte arter i Sverige.

Hämet-Ahti et al. (1998) synes derimot å være helt klare i synet på at den er fremmed i Finland. De betegner den som «etablert fremmed, sjelden» eller «tilfeldig fremmed». Den nye floraen for Danmark (Frederiksen et al. 2006) angir landøyda som alminnelig, bortsett fra i Vestjylland. Denne floraen angir ikke om arter er hjemlige eller fremmede.

Tilbake til Norge. Høeg (1976) viser til at navnet landøyda «er meget kjent og øyensynlig gammelt i R[ogaland]». (Men hvor gammelt?) Han angir også at det først var i 1890-årene at man fikk mistanke om at landøyda er giftig og mener at «Denne kunnskapen går kanskje ikke så svært langt tilbake». I Høegs omtale ligger en antydning om at arten ikke hører til de beitemarksartene som det er knyttet særlig mye tradisjoner til.

Vi vet at en rekke karplanter kom til Norge i løpet av 1700- og 1800-tallet, jf. Holmboes (1900) kartlegging av innvandringshistorien til flere av dem. Jeg mistenker at landøyda hører til dem. Innførselen var trolig utilsiktet, for eksempel med varehandel, ballast, troppetransport og krigshandlinger. Mulighetene er mange, både fra Storbritannia og kontinentet.

I mangel av sikre historiske kilder av den typen Holmboe presenterer, hvordan kan vi skjelne mellom hjemlige og fremmede arter? Noen holdepunkter har vi i en liste med kriterier som er laget av Macpherson et al. (1996) og gjengitt av Preston et al. (2002) (tabell 1). For punkt 7 har jeg endret originalens 16. og 17. århundre til 17. og 18. århundre, som passer bedre for norske forhold.

Hvor havner landøyda i henhold til kriteriesettet i tabell 1?

- 1 H. Forekomsten i Norge henger sammen med utbredelsen i nabolandene i Norden og Storbritannia, naboen i vest. Men unntak 1 U 1) kan

også være mulig.

- Under 2 kan landøyda komme inn under 2 F, ettersom den kan være kommet inn litt før 1700 i Sverige (fra kontinentet), og den anses som sikker fremmed art i Finland.

- 3 F. Selv om landøyda er kartlagt som kystart av Fægri (1960), er det lite i dag som tyder på at klimaet kontrollerer utbredelsen, noe også Fægri selv tvilte på. Spredningen i Norge har gått langsomt over mange tiår der det har vært perioder med kaldere vintre og perioder med mer oseaniske drag (som den vi er inne i nå).

- 4 F. Spredningen i Norge har vært gradvis fra flere steder der arten har kommet inn mer eller mindre samtidig. Brohodene ligger rundt Oslofjorden og i Rogaland – Sunnhordaland. Kanskje har østnorske og vestnorske populasjoner ulike opphav, fra henholdsvis Danmark/Sverige og Storbritannia? Ellers gikk den sjøverts trafikken på kryss og tvers, så planter som etablerte seg tidlig i Østfold kan like gjerne være fra Storbritannia som fra Vest-Sverige eller Danmark.

- 5 H eller F. Gamle beitemarker og enger regnes vel som semi-naturlig vegetasjon, mens ulike typer skrotemark er menneskeskapt. Sanddyneforekomster kan være sekundære i Norge, eller, om arten er hjemlig, primærforekomster, dvs. artens naturlige voksested (eller en av dens naturlige voksesteder). Jeg holder dog en knapp på 5 F.

- 6 H eller U. For 40–50 år siden, da landøyda ble kartlagt som kystart, må den ha gitt inntrykk av å ha en stabil utbredelse (tilsynelatende hjemlig), men figur 2 viser at den har økt i antall lokaliteter og areal hele tiden. Antall belegg fra perioden 1961–80 er noe høyere enn kartbildet gir inntrykk av fordi flere funn fra perioden havner i den store prikkvermen på nedre Østlandet med funn både fra før 1960 og den siste perioden. I artens kjerneområde i sørvest er det få nyere funn. Det skyldes vel at den i Rogaland og deler av Hordaland er så vanlig at det ikke synes å være noen vits i å samle den lenger. Landøyda har også trekk av 6 F, jf. det som er påpekt ovenfor om dens ustabile opptreden i perioder før den endelig blir bofast.

- 7 F. Bevisene for at landøyda fantes i Norge før 1800 er svake, jf. avsnittet om de tidligste forekomstene.

Etter dette scorer landøyda på 1 H, 5 H eller F, 6 H eller U og fire score på F under de andre punktene i tabell 1. Alt i alt heller dette i retning av at arten er fremmed i Norge, introdusert noe før eller rundt århundreskiftet 1700–1800.

Er det viktig å skille mellom hjemlige og fremmede arter?

En kan, med litt uvilje, vurdere det å skille mellom hjemlige og fremmede arter som en «akademisk øvelse», for spiller det egentlig noen rolle om en art hører til den ene eller den andre kategorien? På verdensbasis er fremmede arter mange steder blitt et stort problem som truer både biologisk mangfold og økonomiske interesser. Bekjempelse av fremmede arter med skadepotensial er nedfelt i Riokonvensjonen, som Norge har ratifisert. I de fleste europeiske land (og i mange andre) er fremmede arter satt på politiske og forvaltningsmessige

handlingsplaner. Vår ganske ferske Artsdatabank har også fått informasjon og datasamling om fremmede arter som en av sine arbeidsoppgaver. På dens liste over fremmede arter står for øvrig landøyda allerede, fordi dens status har vært usikker. Tvilen om dens hjemlige status har i dette tilfellet ikke kommet landøyda til gode. En annen side er plantegeografien. Vi har et sterkt ønske om å kunne skille mellom de utbredelsene som skyldes «naturlige» (klimatiske og topografiske) forhold og de som skyldes menneskers aktiviteter.

Uansett om den er hjemlig eller fremmed, er landøyda en lei art å få i kulturlandskapet. Som giftig art bør den bekjempes, og enda mer så der-

Tabell 1. Karakteristiske trekk ved hjemlige (H) og fremmede (F) arter og unntak (U) fra disse trekkene. Oversatt fra Preston et al. (2002).

Characteristic traits of native (H) and alien (F) species, and exceptions to these traits. Translated from Preston et al. (2002).

- 1 H Utbredelsen i vårt område er vanligvis en naturlig forlengelse/del av artens generelle utbredelse.
F Hovedutbredelsen til arten er ofte i fjerne områder (for eksempel Nord-Amerika, Øst-Asia, Australia).
U 1) Noen arter er innført fra Europa. 2) Arter som har kommet naturlig (for eksempel fra Nord-Amerika [eller Europa] ved langdistansespredning).
- 2 H Utbredelsen i Europa er relativt stabil.
F Er ofte blitt spredt i andre deler av Europa.
U Arter som er fremmede og forblir innen et begrenset område uten å spre seg.
- 3 H Utbredelsen hos oss er mer eller mindre kontinuerlig, eller hvis den er begrenset eller spredt, skyldes det begrenset eller spredte forekomster av egnede voksesteder.
F Utbredelsen i Norge er spredt og viser sprednings- og etableringsmønsteret snarere enn hvilke økologiske faktorer som kontrollerer arten.
U 1) Arter som har spredt seg fra en eneste introduksjon. 2) Arter som er kommet inn flere ganger og som har vært her tilstrekkelig lenge eller har tilstrekkelig spredningsevne til å ha fått en kontinuerlig utbredelse.
- 4 H Utbredelsen i vårt område har nådd en likevekt og endres bare som svar på endringer i miljøfaktorer.
F Sprer seg gradvis eller raskt i tidligere tilgjengelige voksesteder.
U Fremmede arter som har vært til stede tilstrekkelig lenge eller som har nok spredningsevne til å innta alle tilgjengelige voksesteder.
- 5 H Vokser vanligvis i semi-naturlig vegetasjon, skjønt de kan spres fra slik vegetasjon til menneskeskapte voksesteder.
F Vokser vanligvis i menneskeskapte voksesteder.
U 1) Hjemlige arter som en gang vokste i naturlige voksesteder som nå er ødelagt. 2) Fremmede arter som har inntatt semi-naturlig vegetasjon.
- 6 H Overlever på spesielle steder [lokaliteter] eller (som for ugrasarter) spesielle områder for lengre tid.
F Lykkes ikke i å overleve på mange steder.
U Noen fremmede arter kan være meget varige.
- 7 H Var sannsynligvis i vårt område da botaniske undersøkelser startet i det 17. og 18. århundret.
F Kan ha vært eller kan ikke ha vært her da botaniske undersøkelser starter i det 17. og 18. århundret.
U Kan ha kommet naturlig i de senere årene.

som den er en fremmed art. Hvordan skal jeg ikke si noe om, for Preston et al. (2002) påpeker at den i Storbritannia er blitt bekjempet, med «liten, om noen, virkning på dens utbredelse eller mengde». Landøyda fortjener nok det hustrige navnet.

Takk rettes til personalet ved herbariene O, KMN, BG og TROM for utskrifter fra databasene, til Marc Daverdin, NTNU Vitenskapsmuseet for å ha laget kartet og til Reidar Elven for kommentarer til manuskriptet.

Litteratur

- Blytt, A. 1874. Norges flora eller beskrivelser over de i Norge vildtvoksende karplanter tilligemed angivelse af deres udbredelse. 2. A.W. Brøgger, Christiania. S. 387-855.
- Blytt, A. 1906. Haandbog i Norges flora. Udg. ved Ove Dahl. Alb. Cammermeyers Forlag, Kristiania. 780 s.
- Dahl, O. 1892. Oversigt over Det kongelige norske videnskabers selskabs botaniske samlinger. K. norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1888-90: 53-101.
- Frederiksen, S., Rasmussen, F.N. & Seberg, O. (red.) 2006. Dansk flora. Gyldendal, København. 701 s.
- Fægri, K. 1960. Maps of distribution of Norwegian plants. I. The coast plants. Oslo University Press, Oslo. 134 s. + pl.
- Grime, J.P., Hodgson, J.G. & Hunt, R. 1988. Comparative plant ecology. A functional approach to common British species. Unwin Hyman, London. 742 s.
- Gunnerus, J.E. 1772. Flora norvegica. Pars posterior. Hafniae.
- Holmboe, J. 1900. Nogle ugræsplanters indvandring i Norge. Nyt magasin for naturvidenskabene 38: 9-262.
- Holmboe, J. 1943. Mathias Numsen Blytt (1789-1862). Blyttia 1: 2-20.

- Hultén, E. 1971. Atlas över växternas utbredning i Norden. Fane-rogamer och ormbunksväxter. 2. omarb. utg. Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag, Stockholm. 531 s.
- Hultén, E. & Fries, M. 1986. Atlas of North European vascular plants north of the Tropic of cancer. II. Koeltz Scientific Books, Königstein.
- Hylander, N. 1970. Prima loca plantarum vascularium sueciae. Första litteraturuppgift för Sveriges vildväxande kärlväxter jämte uppgifter om första svenska fynd. Förevordade eller i senare tid inkomna växter. Svensk Botanisk Tidskrift 64, Supplement. 332 s.
- Hämet-Ahti, L. et al. (red.) 1998. Retkeilykasvio. Luonnontieteellinen keskusmuseo, Kasvimuseo, Helsinki. 656 s.
- Høeg, O.A. 1976. Planter og tradisjon. Floraen i levende tale og tradisjon i Norge 1925-1973. Universitetsforlaget, Oslo. 751 s.
- Krovoll, A. & Nettelbladt, M. 1985. Catalogue of the J.E. Gunnerus herbarium. Gunneria 52: 1-171.
- Lid, J. & Lid, D.T. 2005. Norsk flora. 7. utg. Red.: Reidar Elven. Oslo, Det Norske Samlaget. 1230 s.
- von Linné, C. 1986. Svenska flora. Flora svecica. Forum, utg. i samarbeide med Svenska Linné-Sällskapet. 482 s.
- Nordhagen, R. 1940. Norsk flora med kort omtale av innførte treslag, pryde- og nytteplanter. H. Aschehoug & Co, Oslo. 766 s.
- Preston, C.D., Pearman, D.A. & Dines, T.D. (red.) 2002. New atlas of the British and Irish flora. Oxford University Press, Oxford. 910 s.
- Stace, C. 1997. New flora of the British Isles. 2nd ed. Cambridge University Press, Cambridge. 1130 s.
- Strøm, H. 1762. Physisk og oekonomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør beliggende i Bergens Stift i Norge. I. Sorøe.
- Stueflotten, S. 2002. Planter i Rauma. Rauma kommune. 155 s.
- Wille, H.J. 1786. Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld i Øvre-Tellemarken i Norge. Kiøbenhavn.

Figur 3. Beitemark med landøyda *Senecio jacobaea* i Jåsund, Sola i Rogaland. Foto: Eli Fremstad 2001.
Pasture with *Senecio jacobaea* in Rogland, southwestern Norway.

For god til ikke å deles

Denne esken med myke sitronsmåkaker så jeg på flyplassen i Roma, og kunne ikke la være å kjøpe den. Søte små tingeling-barn med sitronsommerfuglvinger som fredelig sitter innimellom gullregnblomster, som attpåtil er tegnet opp-ned, mens overskriften lyder «Amoretti morbidi – amarettini al limone». Neida, «morbidi» på italiensk betyr ikke morbide, men myke (et temmelig pussig stykke etymologi, forøvrig). Men bruken av gullregn på en kakeeske er unektelig noe morbid. Illustratøren er kanskje Elsa Beskow-sonde søster?

Etter å ha lest innholdsdeklarasjonen blir en til slutt beroliget. Og småkakene var slett ikke så verst, de...

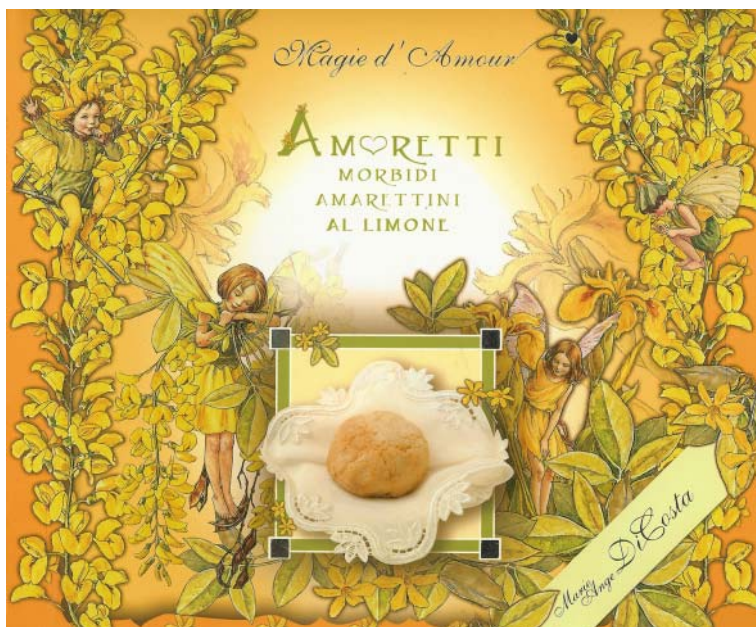
red.

Villmark som fy-ord

Selv om friluftsliv og naturvern i enkelte tilfeller kan komme i konflikt, er det likevel både i friluftslivs- og naturvernmiljøer en stor grad av bevissthet om at man som regel drar i samme retning og står sammen mot sterke utbyggerinteresser og hensynsløs næringsutøvelse. På friluftslivshold føler man sterkt på at det jo til sjuende og sist er naturkvalitetene man ønsker å oppleve når man driver friluftsliv, og at man i hvert fall ikke har noe direkte ønske om å ødelegge naturkvalitetene. Desto mer overraskende var det å se plakatene som dukket opp i Oslo sporveier på nyåret 2007. Bildet viser et nedsnødd landskap med en vegg av grantrær (trøstesløs ensaldret kulturskog i Løvenskiold-land, som en ser med første øyekast...), et slitent løypeskilt uten synlig maling og overskriften: «UTEN SKIFORENINGEN VILLE MARKA VÆRT VILLMARKA».

Antakelig er det et reklamebyrå som har født denne overskriften for Skiforeningen. Men at ingen i foreningens ledelse fikk de samme frysningene på ryggen da de så plakaturkastet som jeg fikk da jeg satte meg og så hva som hang over meg?

red.

Sinkurot, et gammelt lokalt plantenavn fra Drangedal, litt mer om artene i storkonvallslekta *Polygonatum* og om gamle navn og folkemedisinsk bruk

Roger Halvorsen

Halvorsen, R. 2007. Sinkurot, et gammelt lokalt plantenavn fra Drangedal, litt mer om artene i storkonvallslekta *Polygonatum* og om gamle navn og folkemedisinsk bruk. Blyttia 65:122-132.

On «sinkurot», an old local plant name from Telemark county, and in general on old names and traditional use of the *Polygonatum* species.

Among the old vernacular names for *Polygonatum* spp. in Scandinavia, there is one group of names which seems to be known only in Norway, i.e. «sinkurot» and variants. One of the variants is «sintogrot», which gives the most plausible interpretation of the name, «root used against torn ligaments». The author reviews old names and old uses for the *Polygonatum* species.

Roger Halvorsen, Hanevoldvn. 15, NO-3090 Hof. rogghalv@start.no

Dagens plantenavn er på flere måter litt historieløse, ja kanskje til og med litt meningsløse, vil noen hevde. For meg er storkonvallslekta *Polygonatum* Mill. i konvallfamilien *Convallariaceae* blitt ei slekt som er et godt eksempel på dette. Hos oss er det kjent tre arter: kantkonvall *P. odoratum* (Mill) Druce, storkonvall *P. multiflorum* (L.) All. og kranskonvall *P. verticillatum* (L.) All.

Kantkonvall, storkonvall og kranskonvall! Navna blir så sørgelig «ordentlige» og «korrekte» – i alle fall for meg, og særlig etter at jeg begynte å grave litt i navn og tradisjoner omkring disse artene. Det hele begynte for en tid tilbake da en e-post fra Klaus Høiland ved Universitetet i Oslo dukka opp på skjermen. Han hadde fått en henvendelse fra Leif Asbjørn Vøllestad, som da hadde et forskningsopphold i Seattle. Henvendelsen fra Vøllestad lød slik:

«Jeg har en stor familie her i US – min bestemors søster og bror forlot gamlelandet rundt 1910. Noen tiår seinere tok de kontakt med familien (min bestemor) og ba om hjelp til å skaffe en plante som de husket fra Norge og som ble brukt til bl.a. å lindre eksem etc (tror plante-ekstrakt ble drikket som te). Jeg husker at min far forsvant ut i skogen for å finne denne planten, men kan ikke huske hva slags plante det var. Den har lokalnavnet *sinkerot/sinkurot*. Mine slektninger her i US vet ikke hva det var, men skulle nå gjerne like å vite det. De har sterke minner om dette – at noen i

Norge ville ta seg bryet med å finne og sende noe slikt hele den lange veien. Min far og mine besteforeldre er døde, og det er også de andre av mine slektninger som trolig visste dette.

I din jobb med medisinplanter har du støtt på dette navnet? Det er fra Telemark, nærmere bestemt Drangedal. Det eneste jeg kan minnes om dette (det er over 30 år siden) er noe som likner på en konvall? Men jeg kan huske helt feil.

Kan du hjelpe meg videre med dette?»

Klaus Høiland sendte henvendelsen videre til meg med kommentaren: «Har du noen idé? Eller kjenner du noen kumpaner som kan hjelpe? Skal prøve å sjekke Høeg. Kan det være *Polygonatum odoratum*?»

Ove Arbo Høegs «Planter og tradisjon»

Da e-posten fra Klaus Høiland dukket opp på skjermen, satt jeg underlig nok og jobba med professor Ove Arbo Høegs «Planter og tradisjon» (1974) i forbindelse med jobben. Nysgjerrigheten ble nokså akutt og påtrengende, og jeg måtte bare slå det opp der og da. Jeg forsøkte, som Klaus Høiland foreslo, under kantkonvall *Polygonatum odoratum*, men jeg fant navnet først under kranskonvall *Polygonatum verticillatum*, og der sto det svart på hvitt: «Sinkurot

Drangedal.» Men Arbo Høeg hadde mange andre navn i samme gata på begge disse to artene. Han har dessuten tatt med en rekke bruksområder for de to plantene innen folkemedisinen. (Se nedenfor!)

Arbo Høeg angir mange nær beslektede navn på både kantkonvall og kranskonvall.

For kranskonvall *Polygonatum verticillatum* har han foruten *sinkurot* fra Drangedal også notert *svintorot* fra Tørdal i Drangedal, *sintobberot* fra Kinsarvik og *sinntokerot* fra Voss.

For kantkonvall *P. odorata* har Arbo Høeg notert en rekke liknende navn. Fra Seljord kjennes navnene *sintøysrot*, *sintogsrot* og *svintoksrot* (også kjent fra Kviteseid og Sannidal (Kragerø)). Navnet *sentogrot* ble ifølge Arbo Høeg brukt i Odda, Ulvik, Aurland og Balestrand med variantene *sentogge-* (Odda), *sinttogge-* (Ulvik) og *sentogarat* (Aurland).

Til Botne i Vestfold skal navnet *sinterot* ha kommet fra Telemark.

– og Hans Jacob Willes «Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld»

Nå ble ikke veien til bokhyllene særlig lang. Iveren og en økende nysgjerrighet tok overhånd. Jeg samlet det jeg kunne finne i litteraturen om emnet og så straks det som jeg så godt visste fra før: norsk botanikk og norsk språk er svært rik på kulturhistorie.

Det skulle etter hvert vise seg at alle våre tre arter innen slekta *Polygonatum*, de to som er nevnt foran og dessuten storkonvall *P. multiflorum* (L.) All., har et stort antall lokale navn, ikke bare i Norge, men også i Sverige og Danmark. Mange av navna er et slags fellesnordisk eie, og det ser ut til at hoveddelen av dem enten er koplet opp mot gammel medisinsk bruk eller utseende. Imidlertid viser det seg at gruppa omkring *sentogsrot* med varianter utelukkende finnes i Norge.

Først fant jeg fram Hans Jakob Willes «Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld» (tittelen er noe avkortet, og jeg refererer heretter til «Wille» eller til «Sillejords beskrivelse»).

Hans Jacob Wille var fra 1779 til 1786 hjelpeprest hos sin far, Hans Amundsen Wille, som var sogneprest i Seljord prestegjeld i Telemark. På den tida var dette prestegjeldet stort og strakte seg helt opp til Møsstrand i Vinje. Wille forfattet en beskrivelse over dette prestegjeldet, hvor han også tok med mye stoff om stedets blomster. Boka kom ut i 1786, og ble utgitt av Lokalhistorisk Forlag på ny i 1989.

På side 58 i den nye utgaven står det å lese:

«*Convallaria verticillata**.: SEINTOK-ROD, den fortreffeligste Urt, man her kiender. Roden, samlet om Foraaret, koges i sød Fløde og avkrystes igiennem et Klæde. Denne Salve har underfulle Kræfter til at læge brændt Skade, Beenbrud og alle andre Saar, som ei fører Værk med sig især curerer den Seene-Trækning, hvoraf den bærer sitt Navn. Den har og Bær, som ædes af somme, men falde noget i det væmmelige....

.....
*Conv. sigillum Salamonis***, en rar Urt, voxer i Bierg-Kløfterne ved Pladsen Klevene»

(På Willes tid og langt henimot 1900-tallet ble slektsnavnet *Convallaria* brukt også på de artene som seinere ble ført til slekta *Polygonatum*: **Convallaria verticillata* = *Polygonatum verticillatum* kranskonvall, ***Conv. sigillum Salamonis* = *P. odoratum* kantkonvall.)

Wille bruker, som vi ser, en litt annen form enn Arbo Høeg (1974) med navnet seintok-rot (iflg. H. Jenssen-Tusch (1867) egentlig sejntok-rot i den gamle teksten etter E. Viborg, Hornemann og Dansk Ordbog 1797 ff.), men Wille bruker det om kranskonvall og ikke om kantkonvall som Arbo Høeg. Av teksten hos Wille er det ingenting som tyder på at kantkonvall er i medisinsk bruk i Seljord på hans tid. Vi ser dessuten at Arbo Høeg for en gangs skyld ikke har sitert Wille på navn, idet Willes *seintok-rod* ikke er kommet med hos Arbo Høeg, selv om *sentogsrot* ligger ganske nær.

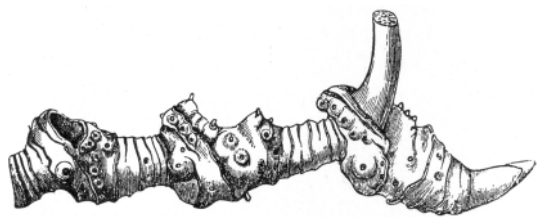

Fig. 121. *Polygonatum multiflorum*. Den nedre del av årets stengel sitter ennå på plass. Til venstre for den sees tre forhøininger, merker etter tidligere års stengler. Nat. størr. (Efter Reichenbach og Sachs.)

Figur 1. Jordstengelen til storkonvall, illustrasjon fra Lagerberg & Holmboe (1938): Våre ville planter, bind 2, s. 22, med original figurtekst.

The rhizome of Polygonatum multiflorum, illustration from Lagerberg & Homboe (1938), with the original legend, stating: «The lower part of this year's stem still attached. To the left from it are visible three raised areas, which are the marks of previous years' stems».

2

Figur 2. Kantkonvall slik den karakteristisk står i blomst på nesten bart fjell. VF Sande 2006. Foto: RH.
Polygonatum odoratum in flower, characteristically growing on almost bare rock.

3

Figur 3. Kantkonvall i frukt, «hundebær». Foto: RH.
Polygonatum odoratum in fruit.

Vi finner også *Sene-togs-rod* hos S. Schjøtt (1914) som oppgir dette som et navn på «smalskyrpa» som er kranskonvall *Polygonatum verticillatum*.

Litt om bakgrunn for navnegruppa omkring sinkurot

Et kjent navn er *sintogsrot*. Dette kan deles opp i tre deler: «sin», «tog» og «rot». Dersom vi ser på lista over den navnegruppa som starter med «sin-tog» eller stavelser som ligger tett opp til (*svintok*, *sinku*, *sintobbe* etc.), er dette ei gruppe navn som har sitt opphav i det norrøne «sin» og «toga» som betyr henholdsvis «sene, sener eller senetråd» og «dra, slite eller tøy». (Jeg våger å påstå at alle avvikelser fra sin og toga (se eksempler nedenfor) grunner seg i en eller annen umotivert forvanskning av navnet.)

I «Norrøn ordbok» (Heggstad, Hødnebo og Simensen 1975) finner vi både «sin. f. (pl. *sinar*)» og «sina f.» for sene, «sin» n. (kol.) for sener, senetråd og «toga» for å dra, slite eller tøyse. «Togan» betyr så dragning eller tøyning. Setter man dette i sammenheng med plantenavnet sentogsrot, sentogarot og flere, er det lett å forstå at denne planta mange steder har vært brukt i behandlingen av senestrekk eller «seneslit». (Se nedenfor!)

Både *sinetog* (Valle i Setesdal) og *sintog* (Flatdal i Telemark og Valle i Setesdal) er nevnt hos Hans Ross (1895), og han oppgir at orda rett og slett betyr senestrekk. Ross har dessuten notert at senestrekk kan leges med en «Smørelse af Sintogsrot». Han nevner også et annet ord for senestrekk, *Sinedraatt* med varianter (*Seenoo-*, *Synu-*, *Soonoo-* og *Sine-drætta*), navn som vi også finner hos Aasen.

Som vi også så over, har Wille med oppskriften på en smørelse som «*især curerer Seene-Trækning, hvoraf den bærer sitt Navn.*»

Reichborn-Kjennerud nevner *sintogsrot* og mange andre varianter av navnet (se under) og plantas (plantenes) legende virkninger i flere av

sine skrifter, «Våre folkemedisinske urter» (1922) og «Vår gamle trolldomsmedisin I–V» (1928–1947). Særlig tar han for seg bruken mot «seneslit» ved flere anledninger.

I «Nordiske Plantenavne» (1867) oppgir H. Jenssen-Tusch flere tidligere botanikere, bl.a., Viborg og Horneman, som kilder for andre gamle, norske navnevarianter som for eksempel «sindopsgras» for *P. veticillatum* og «sigtunrod», og «sentog» for både *P. odoratum* og *P. multiflorum*.

Hos Blytt finner vi også oppgitt Horneman som kilde for en rekke navn i denne navnegruppa.

Sinkurot og bruk av planta som medisin mot senestrekk i folkemedisinen

Behandlingen av senestrekk med «*sentogerot*» skal være meget gammel, og tilhørte den greske oldtidsmedisinen. Reichborn-Kjennerud (1922) skriver for eksempel i «Vore folkemedisinske lægeurter» (s.40) at

Figur 4. Jordstengler av kantkonvall. VF Sande 2006.
Rhizomes of Polygonatum odoratum.

«Plinius (XXII, 40) omtaler en polygonatum med en rot som ble tygd mot tannverk og saft som ble brukt mot seneslit og vrid».

(Forfatterens utheving.) Reichborn-Kjennerud skriver også (s. 40) at

«I Sogn koker de grøt av den (roten) til å legge på for senestrekk, vrid og benbrudd.»

I Hardanger og på Voss ble det laget en tykk olje ved å koke rota i vann sammen med «spanskurtblomster» (*Solidago virgaurea*) og perikum (*Hypericum*). Denne olja ble smurt på sår, seneknuter og gikt.

I Reichborn-Kjenneruds «Vår gamle trolldomsmedisin II, s. 158 står det:

«Salver og smurning er meget brukt mot beinbrudd. (...), i Telemark også låg på *sentogsrot*, som nogen steder kalles *beingras* eller *beinbrotgras*,»

(se nedenfor!). Litt lenger nede på side 158 står det:

«*Slit*, *seneslit* eller *senetog* er vanlige ord for muskel-forstrekning. Mot slikt bruker de salve eller grøt laget av *sentogsrot*. I bd. I nevner han at «På Modum har de voks på «*senedråtta*», d.v.s. krampe, men det må være «vigd vaks» og er således en levning fra den katolske tid.»

Reichborn-Kjennerud skrev i alt fem bind om «Vår gamle trolldomsmedisin», og i bind IV, s. 125, står det å lese:

«En stor rolle spiller mange urter og plantestoffer til omslag på det vonde sted. Til disse hører (...) *spanskurt*, *Solidago virgaurea*, *sentogsrot*, *Polygonatum* (...) o.fl.»

Hvilken art av slekta *Polygonatum*?

Tidligere har folk sannsynligvis ikke skilt så klart mellom kantkonvall og storkonvall i folkemedisinen som botanikerne gjorde i botanisk sammenheng. Dette går for eksempel tydelig fram hos Jenssen-Tusch i «Nordiske plantenavne (1867). Han skriver (s. 63) om navn på «*Convallaria Polygonatum*» (= *Polygonatum odoratum*) i Norge etter å ha nevnt bl.a. *séntog* og *sigturnród* for «*C. multiflora*» (= *P. multiflorum*), kort og godt: «N. (=Norge) Som *C. multifl.*»

Når det gjelder bruken av kranskonvall *Polygonatum verticillatum*, kan det se ut for at det er

denne arten som har vært vanligst i bruk som medisin i forbindelse med senestrekk. Dette henger sannsynligvis sammen med at den har større utbredelse enn de to andre artene og dermed var lettere å få tak i. Jeg har allerede referert opplysningene om medisinsk bruk hos Hans Jakob Wille i «Sillejords beskrivelse». Wille har som nevnt bare oppgitt kranskonvall som aktuell medisinsplante i denne sammenhengen.

Ove Arbo Høeg (1976) nevner salve og omslag kokt på røttene av både kantkonvall *Polygonatum odoratum* og kranskonvall *P. verticillatum*.

Polygonatum odoratum:

«Sintogsrot skulle ty(de) ei lækjeråd mot «sintøyg», skadde sener (Seljord).

«Røttene ble tatt inn og hengt under taket og tørket. Så knustes de og koktes i fløte som en fløtegrøt, som ble smurt på som omslag mot forstuinger, vred og lignende» (Solum).

«Av røttene kokte dei graut og la på mot vrid og på forstrekte seneband» (Aurland).

P. verticillatum:

«Roti vart turka, knust fin og blanda med fløyte. Bruktes når ei sen vart sår eller forstrekt» (Auland).

Hans Ross (1895) skriver som nevnt over:

«Sinetog: (n.): Forstrekning av sene (Setesdal), Sintog Setesd., Telem. (Fladdal). Den kureres ved smørelse av Sintogsrot.»

«Svintoksroot (f.), skal være forskjellig fra «Sintogsrot» og god til Sårsmørelse Telem. Seljord.»

(Ross kan altså være klar over at det dreier seg om flere arter.)

Også annen folkemedisinsk bruk

Hos oss ser det ut for at det er «*sindrått*»-bruken som er dominerende innen folkemedisinen, men *Polygonatum*-artene er ikke bare brukt som middel mot senestrekk innen folkemedisinen. Annen folkemedisinsk bruk har faktisk vært ganske omfattende både i Norge og i andre deler av Norden, noe som viser igjen i navnebruken.

I bind II av «Vår gamle trolldomsmedisin» av I. Reichborn-Kjennerud finnes det et avsnitt om «Vanlige barnesykdommer» (s. 112-117). Her beskriver forfatteren blant annet sykdommen «barnesårkje», et utslett kalt «*crusta lactea*». Blant mange brukte kurer mot dette kan en lese at

« I Numedal lager de en salve av «*sinnkonrot*» med fløte (...).

Dette tar samme forfatter opp igjen i sin bok «Vore folkemedisinske lægeurter», og skriver at salver laget av rota også ble brukt mot beinbrudd og sår. Rota ble oftest kokt sammen med melk eller fløte i en eller annen form, hva nå enn salva var brukt mot. Her gjentar han at i Numedal ble den friske rota kuttet i småbiter og kokt sammen med søt rømme til ei salve som ble brukt mot «barnesårke» og på såre spener hos kyra. Noe av det samme forteller Arbo Høeg (1976) om fra Kviteseid. Der ble «*svintoksrot*» (her kantkonvall *P. odoratum*) kokt i rømme eller usalta smør og smurt på «kypattan». I Drangedal ble kranskonvall, småhakked «*sinkurot*», kokt til salve i sur rømme eller annet fint fett til bruk for såre kuspener.

I «Norge i 1743» (2005), som er en samling av innberetninger fra amt, fogderier og kirkesogn i Norge til det Danske Kanselli som svar på 43 spørsmål, står det i innberetningen fra Sandsvær prestegjeld i Buskerud, post 17 som omhandler sykdommer og legemidler.

«...ellers bruges af den gemeene Mand til Lægedom for Hug eller Saar, een Roed som de kalder **Sigtus-roed**, som bliver taget Afften for *festus visitationes Mariæ* (= Maria besøkedesdag, 2.juli), denne Roed kaager de i tynt Rømme blandet med Kuepis, hvoraf der bliver een Tiære eller Sirop, item karves Røllek af dem og menges i gammel Smør, sligt bruger de gierne at legge det Morgen og Afften nyt paa Saaret, hvilket baade skall borttage det døde Kiød og læge tillige, naar de disimellem toer Saaret idelig med deris egen Urin»

Det er uten tvil seintoksrot det er snakk om. Reichborn-Kjennerud (1933, bd. II, s. 75) skriver at i Eiker smøres safta fra rota hos «*sentogsrot*» på såre brystvorter. I Hardanger og på Voss ble rota samlet om våren, tørket og så kokt sammen med rømmemyse eller surmelk og havremel til en grøt som middel mot krampe. I «Vår gamle trolldoms-medisin» b. V, forteller samme forfatter den samme historien men er her noe upresis: «(...) og kokes sammen med annet til grøt.» Her refererer han til både *Polygonatum multiflorum* og *P. verticillatum*.

Arbo Høeg (1976) forteller at i Botne ble det laget ei sarsalve av et avkok (av rota?) blandet med usalta smør eller tykk fløte. I Solum i Telemark ble røttene samla og tørka. Deretter ble de knust og kokt sammen med fløte som en fløtegrøt og brukt som omslag på forstuvninger. Også fra Odda finner

en den samme bruken i det det ble kokt en grøt av rota sammen med mjøl og surfløte til omslag på «svullar». Rota av kranskonvall ble finknust og blanda med fløte og smurt på såre sener.

Litt mer original er den bruken av rota som Arbo Høeg forteller om fra Sannidal ved Kragerø (og nå nærmer vi oss Drangedal hvor vi starta). Der ble rota kokt sammen med sauelort og brukt mot brannsar.

Vi finner også en liten parallell til dette hos Wille (s. 140 ny utg.) hvor han skriver:

«.. Mod Børnesaar bruger man sød Fløde, eller Vox-plaster, af lige meget Vox og Talle*, sammensmeltet paa en Tallerken, hvori en linnet Klud giennemblødes overalt. Samme er og et godt Lægemediel mod brændt Skade, naar det strax paalegges.»

(* talle = sauelort, egentlig hardtrampet sauelort)

På Gvarv i Telemark ble den kokt sammen med høymolrot *Rumex longifolius* i «heimeøl» for å lege brannsar, mens den i Brunkeberg i Telemark derimot ble kokt sammen med egg og potetrasp for samme bruk. (Reichborn-Kjennerud 1922.)

Mye av dette stemmer godt med det Asbjørn Vøllestad forteller om i en e-post til forfatteren etter at vi fikk kontakt:

«Min fars tante har faktisk skrevet noe om sinkurota i Drangedals Historielags bokserie (hefte nr. 1 fra 1976) Min tante har også snakket med sine gjenværende (...) Min tante skriver: «Moster lå på magen i 7 uker etter en brannskade da hun var liten. De trodde ikke hun kom til å bli bra. Da kom en nabokone og sa de måtte koke frisk sauelort med rømme (og sinkurot?) og lage salve og smøre den på; det hjalp. Et annet godt råd var å koke salve av sinkurot og rømme. Den var god å smøre kuspene med. Dette husket Vina og spurte moster om hun kunne sende den rota fordi hun hadde en svigersønn som var så ille av eksem. Det var da mannen til Isabel. Da fikk moster en søstersønn som jobbet i skogen til å finne en slik rot; det var Halvor. Moster sendte rota med flypost, Vina kokte rømme og sinkurot og lagde salve som blei smurt på eksemen og han blei bra.»

(Moster er min fars tante, mens Vina er min fars søskenbarn som emigrerte (og er mor til Isabel som jeg har snakket med her borte.)

Jeg har fått klare meldinger om at dette var det ingen som laget te av – de visste at det var giftig. Det betyr trolig at min gamle slektning i USA begynner å rote litt med dette.»

Dette med saue- eller geitelort brukt i salve nevner også Reichborn-Kjennerud (bd. II s. 117), her mot «barnesårkje»:

Figur 6. Jordstengelen til kjempekonvall. Dyrka i VF Hof.
Foto: RH.
The rhizome of P. x hybridum (P. multiflorum x odoratum).

Figur 5. Storkonvall. Wille skriver i «Sillejords beskrivelse»: «Den har og Bær, som ædes af somme, men falde noget i det væmmelige....» Bæra er mange steder blitt kalt «ormebær». Foto: RH.

Polygonatum multiflorum. One account by Wille (1786) says: «It also has berries, which are eaten by some, but which taste somewhat unpleasant...»

«Omkring Arendal bruker de ofte en salve laget av saue- eller geitelort, den innerste furubark, tjære og harpiks kokt i fløte.»

Også Arbo Høeg oppgir at rota (kranskonvallrot) ble brukt mot utslett og sår etter å være kokt sammen med smør. Opplysningen er fra Røddøy.

Og som nevnt over: i Reichborn-Kjenneruds «Vår gamle trolldomsmedisin II, s. 158 står det:

«Salver og smurning er meget brukt mot beinbrudd. (...), i Telemark også låg på *sentogsrot*, som nogen steder kalles *beingras* eller *beinbrotgras*, (...))»

(Se nedenfor!). Dette finner vi igjen hos Wille (1786, ny utg. 1989) som skriver i kapittelet «Om deres Sykdomme og Huusraad»:

Figur 7. Kranskonvall. Foto: RH.
Polygonatum verticillatum.

Figur 8. Jordstenglene til kranskonvall. Kanskje er dette den egentlige sinkurota. Foto: RH.
The rhizome of P. verticillatum. Possibly the real «sinkurot».

«ARM- eller BEENBRUD, som ofte hender ved deres Arbeider i Skovene. Naar Patienten strax har faaet tyrkisk Balsom, eller det ved Urterne anmeldte Decoct af *Covallaria verticillata*, besmurt Skaden dermed for liden, og holdt det bestandig spielket, er han blevet helbredet.»

Arbo Høeg angir fra Vefsn at «jordstylken» var god mot beinsjuka hos dyr og menneske, også rachitis, og fra Vefsn stammer også opplysningen om at rota ved St.Hanstider ble kokt sammen med «lands-smør» og brukt på sår som da grodde godt.

Som en kan se av mange av de råda som er nevnt over, er fløte, rømme og liknende fettstoffer en viktig ingrediens i salvene som ble laget rundt om. De går igjen i mange av folkemedisinråda (se også under om beinverksgras!).

Ormbær

I Telemark ble ifølge Reichborn-Kjennerud (1922), bæra kalt *ormebær*. De ble tørket, bløtt i brennevin og brukt mot tannverk. Dette gjentas i hans bokserie «Vår gamle trolldomsmedisin», b. IV s. 30 hvor han skriver under kapittelet om tannverksråd:

«Ormebær som de kaller bærene på sintogsrot, *Polygonatum verticillatum*, setter de i Telemark på brennevin til å ha i munnen.»

Dette kan settes i sammenheng med Willes opplysning om at

«Den har og Bær, som ædes af somme, men falde noget i det væmmelige....»

Nå var det jo fra gammelt vanlig å anta at tannverk var «orm i tennene», og ormebær mot tannverk er nok et navn som henger sammen med dette. Arbo Høeg (1976) angir også at navnet ormebær ble brukt om bæra av tysbast *Daphne mezereum*, og det er kjent at disse er blitt brukt som medisin mot «mark (= orm) i magen». Arbo Høeg skriver at den ble brukt på Tjøme til å drive ut bendelorm med og at ett bær var passende kur for et menneske. Han har også notert at denne bruken av tysbast er kjent fra Snåsa og at inntil tre bær kunne brukes som kur mot magesmerter og utslett (fra Grane). Denne opplysningen skal være fra ei dame som var født 1812, og hun har da levd i ei tid hvor det kanskje fortsatt var vanlig å betrakte magesmerter som «mark i magen» akkurat som tannverk var «orm i tennene». Tre bær av en så giftig plante virker imidlertid som en noe voldsom dose. En liknende opplysning har Høeg fra Uvdal hvor bæra ble kokt,

og avkoket ble drukket mot magesjuka.

Navnet «Ormbäär» er angitt hos Lyttkens (1912–15), som oppgir Arvid Månssons «Rydahol-mensis» (1628) som kilde.

Om navnet ormebær kan ha noen sammenheng med de danske navna «snogeurt» og «snogkrud», har jeg ikke klart å finne ut av, men usannsynlig er det vel ikke.

Om andre lokale navn som kan knyttes til medisinsk bruk

I boka «Nordiske Plantenavne» av H. Jenssen-Tusch er det et rikt tilfang av navn på alle de tre artene i storkonvallslekta, og mange av dem går igjen både i svensk, dansk og norsk, blant annet i forskjellige flora-verk. Varianter av «Salomons segl» (seigl, sigill) går for eksempel igjen i alle tre språka for både storkonvall og for kranskonvall. Professor Knut Fægri (1970) skriver følgende omkring dette navnet:

«Rotstokken, som konvallene har fått sitt latinske navn etter, er meget karakteristisk.

Hvert års tilvekst danner et ledd, og bakerst på det ser man arret etter blomsterstengelen. Disse arrene kan minne litt om seglavtrykk, og man har trodd at dette skulle bety at roten hadde magiske krefter: «Kong Salomos segl».

Ei navnegruppe som imidlertid går igjen og som må ha noe med medisinsk bruk å gjøre, er gruppa «beingras» eller «beinverksgras». Reichborn-Kjennerud bruker flere varianter av navnene beingras, beinbrotgras og beinverksurt og bruker dem dessuten om alle tre artene. Hos Gunnerus brukes «beengræs» om kranskonvall og hos Horneman Beenværksurt om kantkonvall og «værkurt» om både kant- og storkonvall. (Se M.N.Blytt 1861!) Værkurt og Benværksurt er også gjengitt fra Danmark hos Jenssen-Tusch. Samme forfatter oppgir også Gunnerus og Hornemann som kilde for «Ben-græs», et navn som skal være brukt på Lista og i Ryfylke. Dessuten oppgir han Aasen som kilde for navnet «Bejngras» (som hos Aasen selv skrives «Beingras»). Denne navnegruppa som er kjent flere steder i Skandinavia, må sannsynligvis ha en sammenheng med felles medisinsk bruk av artene. «Beinverk» kan i vid forstand også omfatte for eksempel senestrekk. Se ellers foran bl.a. sitat fra Wille, Reichborn-Kjennerud og Høeg! Navnet «beinfór» fra Vefsn er notert av Arbo Høeg. Dette har sannsynligvis også sitt opphav i folkemedisinsk bruk mot mer uspesifiserte plager i beina, og bør dermed

regnes med i overnevnte gruppe av navn.

Professor Fægri nevner at formen på rota av noen er sammenliknet med liktørner og at disse har tenkt seg at rota dermed skulle kunne brukes mot slike plager. Dette henger da sammen med den gamle signaturlæra innen folkemedisinen der det heter seg at «likt kurerer likt». Kanskje kan dette ha en sammenheng med navnet «beinverksgras». Det er ikke godt å vite hvor langt man trakk slike sammenhenger tidligere.

Blytt'ene og gamle navn på slekta *Polygonatum*

M.N.Blytt førte, som vanlig var på den tida, de tre nevnte artene av slekta *Polygonatum* til slekta *Convallaria* og kalte dem henholdsvis *C. polygonatum*, *C. multiflora* og *C. verticillata*.

Blytt har også med mange navn av nordisk opprinnelse som han har hentet fra eldre floraer i både Norge, Sverige og Danmark.

Gunnerus har i sin Flora Nordica med navna Smalskjørp, Beengræs og Sentogsrod for *C. verticillata*, Gjetrams, Skjørpgræs (-gras?), Gjetskjørp og Salomons seigl for *C. polygonatum* og Rundstenglet conval, Hvidrot, Bukkebær, Salomons Segl og Verkurt for *C. multiflora*.

Hornemann oppgir følgende navn i sin Flora Danica: Krands Convall, Hvidrot N(orge) Seintokrod og Sindopsgræs for *C. verticillata*, kantet Conval, Værkurt, Beenværksurt, Bukkebær, Svinerod, Salomons segl, Hviderod, Sminkerod, N(orge) Sigtrurrot, Seentog for *C. polygonatum* og Rundstænglet Conval, Hvideurt, Bukkebær, Salomons segl og værkurt for *C. multiflora*.

Wahlenberg har få navn med i sin Flora Suecica, og bare navn på *C. polygonatum* er i denne sammenhengen litt interessante: Salomons sigill, Hvitrot, Getrams og Bockblad.

Aug. Lyttkens (1912–1915) skriver at de fleste navna som er kjent for kantkonvall *P. officinale* (= *P. odoratum*), skyldes «den tjocka, vita roten och dess «ärriga» utseende.»

Navnet *Polygonatum* skal ifølge professor Knut Fægri (1970) komme av «polys» som betyr «mange» og «genu» som betyr «kne» eller «ledd». Navnet skal altså bety «mangeleddet» og viser til rotstokkens utseende. Denne forklaringa finner vi også hos A. W. Smith (1972) som for øvrig kaller artene i slekta for «Solomons seal». Jens Corneliussen (1997) skriver også at navnet utledes fra merkene, arrene, som tidligere årsskudd har etterlatt på rotstokken. Navnet *Polygonatum* ble

brukt i oldtiden av både Plinius (23–79 e.Kr.) og Dioskorides (1. århundre etter Kr.). Ifølge Corneliussen kalles planta hos Plinius «polygonatos» som skal bety «hvitrot» eller «Salomons segl». Dioskorides nevner navnet «polygonaton» som skal bety med mange knær, eller med mange «knaster», og dette viser til rotas utseende.

Rota hos de tre *Polygonatum*-artene har en fin hvit til elfenbeinshvit farge, og fra dette har det oppstått en annen gruppe navn. I Norden er navnet hvitrot (i flere varianter) brukt opp gjennom historien, særlig om kantkonvall *Polygonatum odoratum*. Sannsynligvis stammer denne navnegruppa fra Tyskland hvor navnet Weisswurz ble brukt om kantkonvall allerede på 1300-tallet i håndskriftet *Synonyma apothecariorum*. Schmal Weisswurz ble brukt av Fuchs om kranskonvall på 1500-tallet og Falsch Weisswurz om storkonvall av Friedrich Holl i 1833. (Se Lyttkens 1912–1915)

Det finnes ellers flere navn på *Polygonatum*-artene fra Danmark og Sverige, og i Sverige er navnene getrams og kransrams blitt de offisielle navna i dagens svensk.

Svintoks, grevling fra øvre Telemark – en digresjon

Mens jeg leste om de to artene av slekta *Polygonatum* hos Arbo Høeg, oppdaget jeg at han også tar opp forholdet mellom navnet *svintoksrot* mot lokalnavnet *svintoks* for grevling i det han skriver: «Svintoksrot (en omforming av navnet slik at det stemmer med det lokale navnet på grevling) Kviteseid, Sannidal og Seljord.» En bekjent i Skien, Aage Aasheim, som har sterke slektsbånd i Vest-Telemark, fortalte meg for mange år siden at navnet «svintoks» på grevling var vanlig i hans hjemtrakter (Fyresdal, Vrålosen og Skafså). Svintoks er fortsatt i bruk i store deler av øvre og vestre deler av Telemark fylke. På Lista og andre steder i Sørvest-Norge kalles grevling *svinsokse* (Klaus Høiland, pers. medd.)

Svintoksrot – svintoks: noen sammenheng?

Det er kjent gamle (og høyst uriktige) forestillinger fra Telemark og også andre steder om grevlingens evne til å bite. Den skal etter sigende ikke slippe før den «hørte det knase i bein». Historiene vil ha det til at folk som kunne bli utsatt for angrep av grevling, fylte gummistøvle sine med koks, slik at når grevlingen hørte knasingen, ville den slippe taket.

Wille (1786) oppgir navnet Sviin-Toxen, *Ursus Meles*, som er grevling, og hos Hans Ross (Norsk ordbok) finnes flere navn fra forskjellige steder: *Svintoks* (Evje og Seljord), *sveintoks* (svein d.s.s. Sviin), *svintjoks* (Bø), *svinsoks* (Evje), *sveinsoks*, *svinsaks*, *sveinsoks*. Navna med -saks og -soks vil lett kunne forlede oss til å tro at det dreier seg om ei «saks» som en blir sittende godt fast i, men det er ganske sannsynlig at det i denne sammenhengen handler om en forvansking av ordet *toks*. I Hjalmar Falk og Alf Torps Etymologisk ordbok (1994) finner vi følgende:

«Svintoks: norsk = grevling, dial. Ogsaa Ældre dansk svintoks og svinsaks.

(...)

Dyret har navn etter sin kunstferdige byggede vintehule.

Toks fra oldn. Þox, – av táksan som skal bety noe sånt som tømmermand.»

I Ivar Aasens «Norsk ordbok» finnes både svintoks og svinsokk.

Selv om Arbo Høeg knytter navnet *svintoksrot* mot lokalnavnet *svintoks* for grevling i deler av Telemark, må en ikke trekke dette for langt, og selv om det er en morsom tanke, er det svært lite sannsynlig at disse to navna skulle ha noe med hverandre å gjøre. Det er vel ikke så ofte at folk blir eller ble bitt av grevling at det skulle være nødvendig å ha ei egen plante med eget navn etter «grevling» for å lege sårene, men la det være sagt likevel: det er ikke usannsynlig at gammel overtro kan være med å skape slike koplinger.

Takk

til Asbjørn Vøllestad for opplysningene som er brukt i denne artikkelen.

Litteratur

- Arbo Høeg, O. 1976 Planter og tradisjon. Universitetsforlaget Oslo, Bergen og Tromsø.
- Blytt, M.N. 1861. Norges flora, 1ste Deel. A.W. Brøgger, Christiania.
- Corneliusson, J. 1997. Växternas namn. Wahlström & Widstrand.
- Falk, H. & Torp, A. 1994. Etymologisk ordbok over det norske og det danske sprog. Bjørn Ringstrøms antikvariat, Oslo.
- Fægri, K. 1970. Norges planter. J. W. Cappelens Forlag AS. Oslo.
- Heggstad, L., Hødnebø, F. & Simensen, E. 1975. Norrøn ordbok. Det Norske Samlaget.
- Jenssen-Tusch, H. 1867. Nordiske Plantenavne. H. Hagerups Boghandel, Kjøbenhavn.
- Lagerberg, T. & Holmboe, J. (red.) 1938. Våre ville planter. Bind II. Tanum, Oslo.
- Lyttkens, A. 1912–1915. Svenska växtnamn. C.E.Fritzes Bokförlags AB. Stockholm

- Reichborn-Kjennerud, I. 1922. Våre folkemedisinske lægeurter. Følgeskrift til «Mål og minne». Centraltrykkeriet, Kristiania.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1928. Vår gamle trolldomsmedisin I. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II Hist.-Filos. Klasse 1927. No. 6. I kommisjon hos Jacob Dybwad, Oslo.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1933. Vår gamle trolldomsmedisin II. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II Hist.-Filos. Klasse 1933. No. 2. I kommisjon hos Jacob Dybwad, Oslo.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1940. Vår gamle trolldomsmedisin III. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II Hist.-Filos. Klasse 1940. No. 1. I kommisjon hos Jacob Dybwad, Oslo.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1944. Vår gamle trolldomsmedisin IV. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II Hist.-Filos. Klasse 1943. No. 2. I kommisjon hos Jacob Dybwad, Oslo.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1947. Vår gamle trolldomsmedisin V. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II Hist.-Filos. Klasse 1947. No. 1. I kommisjon hos Jacob Dybwad, Oslo.
- Ross, H. 1895. Norsk Ordbog. Alb. Cammermeyers forlag, Christiania.
- Røgeberg, K. M. (red.) 2005. Norge i 1743. Innberetninger som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanseli. Bind 3. Akershus stiftamt, Buskerud, Vestfold, Telemark. Riksarkivet og Solum Forlag.
- Schjøtt, S. 1914. Norsk ordbok med ordtydning paa norsk-dansk. Det norske samlaget, Oslo.
- Smith, A. W. 1972. A Gardener's Dictionary of Plant Names. Cassel, London.
- Wille, H.J. 1786. Beskrivelse over Sillejords Præstegjæld i Øvre-Telemarken i Norge. Gyldendals Forlag, Ny utg. ved Lokalhistorisk Forlag 1989.
- Aasen, I. 1918. Norsk Ordbog. Alb. Cammermeyers forlag, Christiania.

FLORISTISK SMÅGODT

Et rart Gevext

Roger Halvorsen

Hanevoldvn. 15, NO-3090 Hof. roghalv@start.no

Riksarkivet er i ferd med å utgi en bokserie som er et redigert opptrykk av resultatene fra en spørreundersøkelse blant embetsmenn som Danske Kanseli iverksatte i 1743 for å framskaffe opplysninger om samfunn og naturgrunnlag i alle deler av riket. Det er utkommet fire bind, og et femte og siste er i kjølda. Bind 3, som dette er hentet fra, kom i 2005 (Røgeberg 2005).

Innberetningene er gjennomgående et sørgelig skue hva gjelder plantekunnskap blant svært mange prester. Noen hederlige unntak er det dog. Det første fant jeg under Ringerike og Hallingdalen Amt, ved Sorenskriver Kristen Mikkelsøn Paludan (Utgiveren har redigert rettskrivningen noe i forhold

Figur 1. «... og følger den afritset herved til nærmere Eftersyn»: Kristen Mikkelsøn Paludans illustrasjon av marisko fra 1743.

til den opprinnelige, bl.a. har substantivene fått liten forbokstav):

«Desuden findes her udj Nordrehaugs hovedsogn ved gaarden Weigsteen udj Ringaasen og Hoele præstegield ved Ness- og Fiulsrudgaardene beliggende ved Holzfjorden et blomster som ieg anseer for at være et rart gevext. Det er omtrent fra roden op i høygden 1 ½ spand, og haver det et lidet stökke ovenfor roden toe smaae smale grøne blade, der ovenfor er 3de store breede grøne blade, noget høyer[e] op er et lidet grønt blad, indtil de[r] ligesom udj en klynge sidder 4 smale fioletrune blader, samt 2de gule spidser, og der ovenfor udskyder et blomster guul af couleur, der har den egenskab, at den om morgenen ved solens opgang aabner sig, hvorfra udkommer en liden guul spindelvæv, og imod aftenen kryber bemelte spin-

delvæv ind igjen i blomsteret, som da lukker sig til natten over, og følger den afritset herved til nærmere eftersyn, saasom den findes naar spindelvæven er der inden udj.» (Røgeberg 2005: 64–65).

Samme plante og funnsted ser ut til å være omtalt av Iver Wiel, fogd i Ringerike og Hallingdalen fogderi. Han skriver:

«Een rar urt er ieg kommen over paa Ringerige, som voxser paa Ringsaassen ved Hesselberg, dens stilk er tre kvarter lang, og noget krum, den har nederst paa stilken 3 stoere rundagtige blade, som ere grønne, men aarene i blaadene lyseblaae, derpaa gaar stilk, som er grøn, lidet bedre op, til eet af langt grønt blad, med liige aarer og derfra bliver stilk brun, og gaar op til 3 brune aflange blade, hvorfra det eene er ganske smalt. Ovenpaa er eet gult blomster, som er rundt og hult, med een liden aabning oveni, hvorudi een spindel har sin boelig. Om morgenen, naar soelen opstaar, aabner det sig, og da gaar spindelen ud, og om aftenen ved soelens nedgang, gaar spindelen ind igjen, og da lukker det til efter ham. Jeg har efterkast, adskillige herbaria, men ikke fundet noget ieg kunde ligne dend med.» (Røgeberg 2005: 139).

Litteratur

Røgeberg, K. M. (red.) 2005. Norge i 1743. Innberetninger som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanselli. 3. Akershus stiftamt. Buskerud, Vestfold, Telemark. Solum forlag, Oslo.

Figur 2. «...hvorudi een Spindel har sin Boelig: Marisko med gul edderkopp. Foto: Øyvind Skauli.

Minneord over Haakon Damsgaard

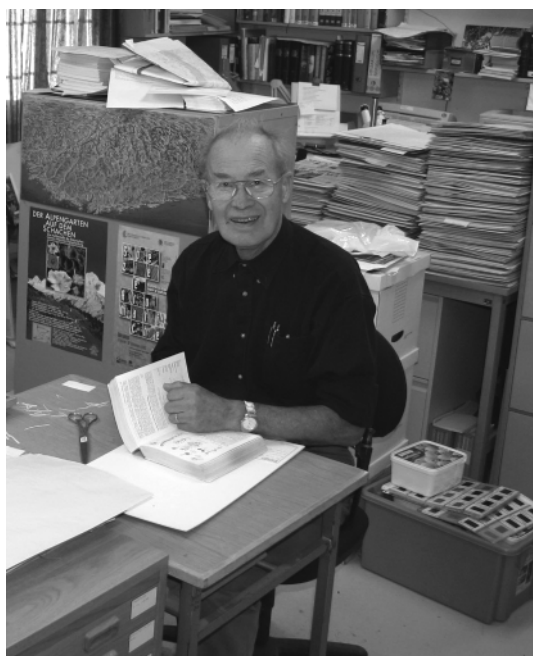
Per Arvid Åsen

Agder naturmuseum og botaniske hage,
Postboks 1887 Gimlemoen, 4686 Kristiansand.
per.aasen@kristiansand.kommune.no

Haakon Damsgaard døde onsdag 11. april 2007, 82 år gammel. Med ham er en nestor innen sørlandsbotanikken gått bort. Jeg husker med glede et av mine første møter med Haakon. Det var i 1967, og jeg var gymnasiast i 2. naturfag på Katedralskolen. Haakon Damsgaard var den gang lektor på Oddernes gymnas, det som nå heter Vågsbygd videregående skole. Saken var den at jeg hadde flere planter i mitt herbarium som var vanskelige å bestemme. Haakon ville mer enn gjerne se gjennom herbariet for å hjelpe til med bestemmelsene, og jeg som usikker gymnasiast ble helt overveldet over at en lektor ville komme til byen bare for å se på herbariet mitt! Vi møttes i lesesalen på det gamle biblioteket, jeg husker det som det var i går. Siden skulle våre veier møtes mange ganger.

Haakon Damsgaard tok hovedfag i biologi i 1952 ved Universitetet i Oslo med en oppgave over «Årringundersøkelser på furu fra Sørlandet og Setesdal». 46 år senere fikk han også gleden av å se sitt hovedfagsarbeid publisert. Tidlig delte han av sine kunnskaper. Allerede i 1952 skrev han i tidsskriftet *Naturen* om urtidstreet, bare 8 år etter det var blitt oppdaget i Kina. Det skulle bli flere publikasjoner som omhandlet botanikk på Sørlandet. I 1963 og 1964 hadde han fire artikler i *Fædrelandsvennen* i serien «Glimt fra Kristiansand Museum». I 1973 kom en artikkel om floraen på Tromlingene utenfor Tromøya, en viktig referanse i florumutviklingen. I 1977 skrev han en lengre artikkel om floraen i Agder-fylkene i bindet om Agder i Gyldendals serie om Bygd og by i Norge. Det siste skriftet fra hans hånd kom i 1997, da han skrev om interessante botaniske betraktninger fra Eikeland, hans hjemsted i Flosta.

Fra 1965 til 1974 var Haakon Damsgaard bestyrer av Botanisk avdeling ved Kristiansand Museum. I disse 9 årene bygget han opp grunnstammen til Agderherbariet, en vitenskapelig plantesamling som primært omhandler begge Agderfylkene. Vi skal tenke på at dette bare var en bijobb for Haakon, det var jo lektor han var, først på Oddernes gymnas, fra 1972 til 1993 på Kristiansand Katedralskole.

Haakon Damsgaard på sin faste arbeidsplass i 13 år ved Botanisk avdeling, Agder naturmuseum og botaniske hage i Kristiansand. Foto: PÅÅ.

Norsk Botanisk Forening – Sørlandsavdelingen ble stiftet i 1962, og Haakon var formann de 12 første årene. I denne tiden holdt han mange foredrag om Sørlandets flora. Han var æresmedlem i foreningen fra 1987. Haakon var en inspirator for mange, og fikk en egen art av asal oppkalt etter seg, nemlig *Sorbus haakoni*, fordi han «ved sitt arbeide har stimulert utforskningen av Agders flora», som Knut Halvorsen skrev i 1973.

Fra 1980 til 1994 var Haakon igjen ansatt på Kristiansand Museum, denne gang som bestyrer av Numismatisk samling, men så, etter han ble pensjonist, ble Haakon kalt til å arbeide i Agderherbariet. Fra 1993, og helt frem til våren 2006 hadde han sin arbeidsplass på museet. Og det har vært en glede og et privilegium å ha Haakon som en kunnskapsrik og erfaren kollega. Han hadde sin faste plass på en elevpult vi hadde overtatt fra hans gamle skole, Kristiansand Katedralskole. I hele 13 år var han dugnadsarbeidende botaniker her. Alltid medbrakt sitt gode humør og sine kunnskaper. Mange en gang ba jeg ham skrive ned sine opplysninger, disse er nå blitt verdifullt arkivmateriale. Ofte hadde han også med seg en bunke med herbarieark som han la inn i Agderherbariet. Det skulle bli 3320 ark med

hans signatur til slutt – hans siste herbarieark ble samlet inn 31. juli 2004. Haakon var selvsagt med og feiret da ark nummer 50 000 ble dataregistrert i 2003, og typisk nok, han husket selvfølgelig ark nummer 1, maigull, som han selv samlet 1. mai 1961! Agderherbariet har nå vokst til et moderne, dataregistrert herbarium på over 64 000 ark. Trofast var Haakon med på å bestemme og sortere tusenvis av alle disse herbariearkene.

Hans kunnskaper vil bli savnet, det var ikke den ting han ikke hadde greie på og ikke bare innen naturfag. Vi husker med glede da han innførte oss i Sachertochters ingredienser under en diskusjon ved lunsjbordet på Agder naturmuseum! Ofte kom han med en bok dagen etter som omhandlet temaet vi tidligere hadde snakket om.

Nå står det en tom pult igjen etter Haakon Damsgaard. Det er vemodig å tenke på at vi ikke lenger skal gå sammen til spisepausen. Men jeg kan ikke tenke meg noen bedre representant enn Haakon Damsgaard for botanikken, den elskelige vitenskap. Fred over hans minne.

Skriftlige arbeider av Haakon Damsgaard

1952

Bartreet *Metasequoia*, et nytt «levende fossil». *Naturen*(14): 418-431.

Årringundersøkelser på furu fra Sørlandet og Setesdal. Hovedoppgave i biologi Oslo, Universitetet i Oslo.

1963

Glimt fra Kristiansand Museum. Pestrot (*Petasites*). *Fædrelandsvennen*. 04.05.1963.

Glimt fra Kristiansand Museum [Kvann]. *Fædrelandsvennen* 03.07.1963.

1964

Glimt fra Kristiansand Museum. Hassel (*Corylus avellana*). *Fædrelandsvennen*. 15.02.1964.

Glimt fra Kristiansand Museum. Pors (*Myrica gale*). *Fædrelandsvennen*. 13.11.1964.

1969

Blomkålsopp (*Sparassis crispa*) (Wulf. ex Fr). Kristiansand Museums Årbok 1968: 24-28.

1970

Strid om hyllens gift – seier til begge parter. *Fædrelandsvennen*. 02.09.1970.

1971

Floraen på en Sørlandsholme. Kristiansand Museums Årbok 1970: 43-54.

1973

Floraen på Tromlingene på utsiden av Tromøya ved Arendal. Kristiansand Museums Årbok 1972: 36-53.

1974

Botaniske undersøkelser av Statens eiendom Hove på Tromøya; Tromlingene utenfor Tromøya og det lille tjernet ca. 500 m nordvest for Tromøy kirke; Skodd-tjern (MK 919,793). I: Hove Naturinventering, Rådet for Hove Leir og Friluftssenter

1977

Floraen i Agder-fylkene. Agder. A. Kristiansen (ed.). Oslo, Gyldendal Norsk Forlag: 74-89.

1988

Kort beskrivelse av floraen langs stien mellom Eg sykehus og Prestøyna. Upublisert rapport, Kristiansand Katedralskole.

1997

Noen botaniske betraktninger fra Eikeland. *Gammelt fra Flosta* 1997: 42-48.

1998

Årringundersøkelser på furu (*Pinus sylvestris*) fra Sørlandet og Setesdal, Sør-Norge. *AmS – Varia* 32: 65-108.

Årets kartleggingsseminar

SABIMA arrangerte for tredje år på rad kartleggingsseminar for de ulike medlemsorganisasjonene på Haraldsheim i Oslo helga 14.–15. april. Deltakelsen var stor: 50 deltagere som

representerte seks av SABIMAs elleve medlemsorganisasjoner og femten fylker. NBF var sterkt representert. Seminaret bød på et omfangsrikt program med foredrag og gruppeøvelser i bruk av GPS og klassifisering av naturtyper.

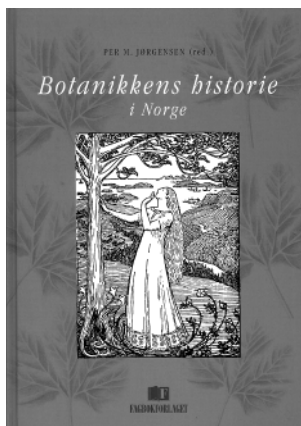

Godt stoff i feil innpakning!

Klaus Høiland

Biologisk institutt,
PB 1066 Blindern,
NO-0318 Oslo
klaus.hoiland@bio.uio.no

Jan Thomas Johansson
og Ronny Larsson «Livets
tråd. Organismernas
mångfald och fylogeni».
2006. CD-plate.

Akk, at så mye bra skal presenteres på en så håpløs måte! Anmeldelsen vil derfor mye bli en kritikk av presentasjonsform enn innhold.

Litt om CD-er som presentasjonsmedium: Dette er utmerket dersom det som skal formidles er (1) musikk, (2) film, (3) spill eller (4) tilleggsstoff til lærebøker. Dette siste kan da bestå av filmsnutter, bilder, animasjoner, enkle tekster, spørsmål med svaralternativer og automatisk korrigering osv. Det som derimot blir vanskelig er å presentere lærebøker med mye tekst, gjerne komplisert tekst, og lite illustrasjoner på CD.

CD-en har den fordelen at den kan lagre og presentere ting som ikke boka kan formidle, for eksempel musikk, film, serier med fargefotografier, animerte illustrasjoner, interaktive oppgaver osv. På CD-en kan vi med andre ord legge mye interessant, morsomt og lærerikt stoff som kan supplere ei lærebok, men ikke erstatte den. CD-en har derimot ulempen at den ikke kan leses før den puttes inn i en datamaskin. Brødtekst og enkle illustrasjoner leses forstatt best fra boka. Grunnene er mange:

Det er anstrengende å lese lang, sammenhengende tekst på skjerm. Istedenfor å bla mellom sidene, må man flytte teksten oppover eller nedover når vi skal lete etter noe, noe iallfall jeg finner tungvint. Eller vi må finne fram til ei anna fil, noe som er enda mer tungvint, iallfall for helheten. Det skal riktignok innrømmes at datamaskinen har fordelen at vi kan bruke søkefunksjonen for å raskt gjenfinne et bestemt ord eller uttrykk. Det er jo vanskelig på papir.

Viktigere er imidlertid at boka kan vi ha med oss overalt: i skauen, på bussen, trikken, toget eller i flyet, på hytta hvor det ikke er strøm, på ventetom-

met, flyplassen, kafeen osv., osv. Jeg har ikke tall på alle de lærebøker og bokanmeldelser jeg har lest og skrevet på buss, tog eller i fly. Nå vil sikkert noen motsi meg å si at laptopen kan da tas med på nevnte framkomstmidler. Ja, det er riktig, men personlig vil jeg helst slippe å balansere en laptop på knærne, samtidig som jeg drikker kaffe og gjerne vil bruke rødblyanten. Laptops og kaffe går dessverre mye dårligere sammen enn noe kaffesøl på papir. Og på flyplasser er det jo så mange paranoide sikkerhetsrutiner at jeg helt unngår å ta med datautstyr.

Så vil noen si at det er jo bare å trykke ut sidene ved hjelp av en skriver. Vips, har man jo boka. Men både papir og blekk ganske kostbart. Så prisen på CD-en pluss prisen på det papiret og blekket som forbrukes, gjør at dette kanskje ikke blir så mye billigere enn ei bok trykket på rimeligste måte.

På den aktuelle CD-en er innledning, innhold, de ulike kapitlene, avslutning og registrene (det er flere av dem) er samlet i hver sin fil. Jeg er som sagt ikke sikker på at dette letter oversikten, men det gjør det iallfall enklere dersom vi bare ønsker å skrive ut enkelte av kapitlene.

Jeg håper derfor inderlig at forfatterne overveier å lage ei god gammeldags bok av dette. De kommer riktignok med en del argumenter for CD, både når det gjelder pris og mulighet for raskt å rette feil og komme med korrigerte versjoner. Sjøl kaller de produktet sitt en slags testversjon, som for meg minner sterkt om et kompendium. Mest tekst og enkle svart-hvitt illustrasjoner. Forfatterne kunne i det minste presentert fargeillustrasjoner, det er jo «gratis» å legge ut på CD. Og skal det lages papirutgave, kan vi jo velge om vi vil trykke ut i farger eller svart-hvitt (om vi har fargeskriver – og det har vel etter hvert de fleste).

Når alt dette er sagt, er stoffet som presenteres aldeles utmerket. Forfatterne har fått med seg det meste som har skjedd av nytenkning i framstillingen av livets tre og organismenes fylogeni. Jeg liker også at fagets historikk og mye metodikk er tatt så grundig. På mange måter kan dette stå som en fyldig utdypning av mine egne artikler om emnet her i Blyttia. Jeg vil ikke gå inn på de enkelte kapitlene, og mye av det har jeg bare skimlet, dvs. studert overskrifter og kikket litt her og der (uten hittil å finne noen feil).

Så folk som er interessert i moderne fylogeni, og som enten liker å lese med laptopen på fanget, eller tar seg råd til en stor bunke blanke ark og (minst) et par blekkpatroner, vil ha glede av denne CD-en.

Årsmeldinger og ekskursjonsreferater

Blyttia har hittil hatt som tradisjon å trykke årsmeldinger og ekskursjonsreferater. Denne praksisen er fra nå av historie. Etter at referatstoffet ble tegnet ut for dette nummeret, lå det an til å bli så mye som 40 sider langt, eller nesten 2/3 av det planlagte heftet. Med flere grunnorganisasjoner og flere ekskursjoner vil det vokse videre også i framtida. Derfor er det fra og med nå innført en ny praksis:

- Årsmeldingene vil ikke bli publisert i Blyttias papir- eller pdf-utgave.
- Ekskursjonsreferatene vil bli publisert i Blyttia helt stikkordsmessig: overskrift med tid og sted, samt eventuelle høydepunkter (ikke alltid).
- Men foreningssidene, både årsmelding og fulltekstversjon av ekskursjonsreferatene, vil bli nettpublisert separat på Blyttias nettsider, nhm.uio.no/botanisk/nbf/blyttia.
- Turer under Villblomstenes dag vil bli nettpublisert på nettsidene til Villblomstenes dag.

Nordnorsk Botanisk Forening

- 10. mai: gullstjerne-jakt på Kvaløya.** ...Full blomstring av lerkespore *Corydalis intermedia*, selv om en del var avblomstret. Gullstjerna *Gagea lutea* var for det meste avblomstret... (153 ord)
- 13.–14. mai: hyttetur til Malangen.** ...Underveis i

Balsfjorden så vi blomstrende gulveis *Anemone ranunculoides*. Ved hytta var det rødsildre *Saxifraga oppositifolia* og lerkespore *Corydalis intermedia* i blomst... (197 ord)

- 16.–18. juni: helgetur til Arnøya.** ...Vi undersøkte de vestvendte strutsevingliene i Langfjorden og de viste seg å bugne av massevis av uoppdaget tyrihjelms *Aconitum lycoctonum* ssp. *septentrionale*... (399 ord)
- 1. juli 2007 til Nordreisa – Jav'reoaivit Naturreservat.** ...sørvest for Sappen i Reisadalen for å blant annet se etter den svært sjeldne sibirnattfiol *Lysiella oligantha*... Rett over skoggrensa, i fuktig og kalkrik dryashei med rynkevier, klarte vi å finne flere individer av blomstrende sibirnattfiol! (...) Utvalgte arter som ble sett på turen: brannmyrklegg *Pedicularis flammea*, lodnemyrklegg *P. hirsuta*, fjellsolblom *Arnica angustifolia*, sibirskoll *Armeria scabra*, lapprose *Rhododendron lapponicum*, issoleie *Beckwithia glacialis*, stuttsmåarve *Sagina caespitosa* og skjeggstarr *Carex nardina*. (245 ord)

Trøndelagsavdelingen

- 10. mai: fjæreekskursjon til Ringvebukta i Trondheim.** (177 ord)
- 3. juli til Sølendet, Brekken i Røros.** ...Både blodmarihand *Dactylorhiza incarnata* ssp. *cruenta*, skogmarihand *D. fuchsii*, lappmarihand *D. lapponica*,

Utlysning: Daglig leder i Norsk Botanisk Forening

Stillingen som daglig leder i Norsk Botanisk Forening blir ledig høsten 2007 eller ved årsskiftet 2007/2008. Stillingen omfatter administrasjon av medlems- og abonnentdatabase, kontingentkrav, korrespondanse, webadministrasjon og støtte til hovedstyrets arbeid.

Per i dag omfatter stillingen også regnskapsførsel og lageradministrasjon av Blyttia og Flora Nordica, men det utredes om disse funksjonene kan ivaretas felles for flere organisasjoner i regi av Samarbeidsrådet for biologisk mangfold (SABIMA). Det kan imidlertid være interessant å beholde dette i stillingen, og dette vil være en del av vurderingen av aktuelle kandidater.

Det er ønskelig at daglig leder kjenner organisasjonen godt. Det er videre ønskelig at daglig leder ikke bare kan bruke medlemsdatabasen og utføre tilhørende funksjoner fortløpende, men også har kompetanse til å sanere og effektivisere selve databasedesignen. Det er også ønskelig med kompetanse i webdesign.

Det er utarbeidet en mer detaljert beskrivelse av arbeidsrutinene som per i dag omfattes av stillingen, og denne kan fås ved henvendelse til dagens daglige leder.

Stillingen er i utgangspunktet dimensjonert til 30–50 %, avhengig av om regnskapsførsel og administrasjon av lager/salg av Blyttia og Flora Nordica blir skilt ut til SABIMA eller ikke.

NBFs kontor er lokalisert til Botanisk museum i Oslo.

Stillingen lønnes etter avtale.

Søknadsfrist: 1. september 2007

Tiltredelse: høsten 2007 eller ved årsskiftet 2007/2008, etter avtale.

Kontakt:

- NBF ved leder Mats Nettelbladt, mndt@online.no, telefon 416 38 037 (alt angående søknadsprosessen)

- NBF ved daglig leder Jan Wesenberg, blyttia@nhm.uio.no, telefon 908 88 683 (for spørsmål om stillingens innhold)

flekkmarihand *D. maculata*, grønnkurle *Coeloglossum viride* og stortveblad *Listera ovata* stod i full blomst. Også svartkurle *Nigritella nigra* ble demonstrert. Noen fikk også se kvitkurle *Pseudorchis albida*. Brudespore *Gymnadenia conopsea* var stort sett i knopp ennå, men noen individer i full blomst ble observert. (214 ord)

9. september: soppekskursjon til Mellingseter i Skaun.

...Den vakre fagerbrunpiggen *Hydnellum geogenium* vakte også interesse, den sto endatil skulder ved skulder med ferskenstorpigg *Sarcodon martioflavus*, den siste er rødlistet (...) Turens minste og vakreste sopp var bregnebørstesopp *Pterula scleroticola*, små hvite stjerner med lange armer...(433 ord)

10. september: sopputstilling på Ringve botaniske hage. (90 ord)

Vestlandsavdelingen

14. mai: Vårtur til Gravdal og Geitaknottane. ...I en smal sprekkedal like nordøst for Træstjørn står flere kraftige eksemplarer av kongsbregne *Osmunda regalis*. Bladene var så vidt begynt å rulle seg ut, fantastisk vakre i bispesavstadiet...(412 ord)

21. mai: Arboretets Dag. (98 ord)

20. august: På jakt etter munkerabarbra i Aurland. Tidligere professor Rolf Nordhagen beskrev den merkelige forekomsten av den sjeldne arten munkerabarbra *Rheum rhaponticum* i Onstadberget ved Aurlandsvangen i 1973. (...) I Onstadberget ser arten ut til å være forsvunnet, men vi gjorde et forsøk på å «mane fram» arten. (...) 400 m o.h.: mengder (!) av huldregras *Cinna latifolia*. (...) På nedturen noteres huldregras *Cinna latifolia* ned til 270 m o.h (arten er stedvis dominerende og ganske vanlig over 400 m)... (991 ord)

10. september: Dagstur til Gullfjellet. Denne turen måtte dessverre avlyses...(26 ord)

Sunnhordland Botaniske Forening

10. mai til Hystadmarka naturreservat, Stord. ...store bestand av ask *Fraxinus excelsior*, furu *Pinus sylvestris* og kristtorn *Ilex aquifolium*. (...) I vika etter Mjelkeviko finner vi dvergålegress *Zostera noltii*, som er svært sjeldent... (265 ord)

28. mai til Onarheim og Skorpo, Tysnes. ...Målet var å få oppleve kvit skogfrue *Cephalanthera longifolia* i blomst på Onarheim på østsiden av Tysnes. (...) Vi talte 43 enkeltplanter i området. Vi fant planten hovedsakelig i den mest lysåpne delen av skogen. (...) Ved et seinere besøk i august 2006 ble det også funnet ormetunge *Ophioglossum vulgatum* i området. Denne er blitt rødlistet i den siste rødlisten og er sjelden i Sunnhordland. (346 ord)

31. mai: botanikkur for barn i Gullberg, Stord. (152 ord)

20. august til Tveitabotn naturreservat, Kvinnherad. ...innslag av til dels storvokst barlind *Taxus baccata*...(182 ord)

27. september: sopptur i Vatnadalen. (138 ord)

Rogalandsavdelingen

25. april: kveldstur i Mosvannsparken, Stavanger. (316 ord)

22. mai: kveldstur i Melingsholmen, Tananger, Sola. ...Eit litt kalkrikt parti hadde mykje blåstorr *Carex flacca*, men og (...) blankburkne *Asplenium adiantum-nigrum*... (315 ord)

25. juni til Lysebotn, Forsand. (327 ord)

16. juli til Funningsland i Hjelmeland. Solblom *Arnica montana* er i tilbakegang i Rogaland, så vel som i resten av landet. (...) Hovedformålet med turen var å se hvor mye solblom som sto på den gamle enga. Me kom til 50 planter – fleire i knoppstadiet og andre med berre rosett, eller avblomstret, mens noen sto med utsprungne blomster (355 moh.)... (197 ord)

15. august: kveldstur i Østre bydel i Stavanger. (221 ord)

20. august til Borgøy i Tysvær kommune. ...blodtopp *Sanguisorba officinalis* (...) kystmaigull *Chrysosplenium oppositifolium* (...) over 20 eksemplarer av breiflangre *Epipactis helleborine* (...) skogfredløs *Lysimachia nemorum* (...) store, gamle barlinder *Taxus baccata*...(251 ord)

17. september til Røssdalen, Forsand kommune. (409 ord)

Agder Botaniske Forening

14. mai til Borøya i Tvedestrand kommune. ...Helt nede mot sjøen, fant vi hele 130 søstermarihand *Dactylorhiza sambucina* i blomst... (374 ord)

31. mai til Skjernøya i Mandal kommune. ...hvit skogfrue *Cephalanthera longifolia*, til sammen talte vi opp 14 flotte vakre fruer, de fleste bare i begynnende festdrakt, men enkelte også i full skrud. (...) firtann *Teucrium scorodonia* (...) store mengder av skjoldblad *Hydrocotyle vulgaris*... (441 ord)

27. august til Heddeviki, Åraksbø, Bygland. ...Slåt-teenga er i gjengroing, men fremdeles finnes her blant annet søstermarihand *Dactylorhiza sambucina* (...) Styvede alme- og lindetrær huser gode forekomster med lungenever *Lobaria pulmonaria*, sølvnever *L. amplissima* og andre krevende epifytter...(239 ord)

1. oktober til Fånefjell, Bygland. (313 ord)

Telemark Botaniske Forening

30. april: blåveistur til Heståsen. (174 ord)

3. mai: kveldstur til Mule Varde. (138 ord)

14. mai til Brunlanes. Fellestur med Larviksavdelingen. (439 ord)

28. mai til Finnvollen i Luksefjell. ...Det aller beste vi kunne oppnå med denne turen var å finne søstermarihand *Dactylorhiza sambucina* på nye steder. Dette skulle vi lykkes med.... (184 ord)

7. juni: kveldstur til Stavdal i Mælum. (214 ord)

11. juni: Hvasser-Sønstegård på Tjøme. Fellestur med Larviksavdelingen. ...Allerede fra parkeringen ble det observert store mengder av kubjeller *Pulsatilla pratensis*... (277 ord)

14. juni til Korsmyr. ...Året hadde ikke forløpt slik at det

var håp om blomstrende smalmarihand *Dactylorhiza traunsteineri*... (203 ord)

- 24. juni – 1. juli: Sommerekskursjon til Lista.** Utgitt som egen referat. Dette referatet ligger på TBF's hjemmeside.
- 8. juli: Knottblomsttur nær Holmestrand.** ...Her fant vi til sammen 12 individer av knottblom *Microstylis monophyllos* (...) trolig sumpmarihand *Dactylorhiza sphagnicola* (...) På veien tilbake til Hof ble det en stopp for å se på kjempesoleie *Ranunculus lingua*... (323 ord)
- 4.–6. august: Helgetur til Langelim.** ...Det står bra til med vadderota *Phyteuma spicatum* i denne dalen. Verre er det med åkerbærforekomsten *Rubus arcticus* ved Syftestad i Kviteseid. Gjengroing og til dels beiting ser ut til å ha blitt forekomstens endelikt! (...) En for oss kjent bekkedal ved Roeid var målet. I denne fikk vi se huldregras *Cinna latifolia*... (366 ord)
- 13. august: Hallevannet i Brunlanes.** ...Beste funn her var vasskryp *Lythrum portula*, som riktignok er kjent her fra før. (...) Ved noen svaberg ved vannkanten like nedenfor gården ble det også vist fram trefelt evjebloom *Elatine triandra*, som ble funnet her for få år siden på Vestfolds eneste kjente lokalitet av arten. (...) et drivende eksemplar av kranstusenblad *Myriophyllum verticillatum*, som er funnet flere steder i Hallevannet... (328 ord)
- 20. august til Barmøya.** (320 ord)
- 27. august til Gåserud ved Myklevann i Siljan.** (165 ord)
- 17. september: sopptur til Kilebygda.** (107 ord)
- 30.–31. september: Spesialsopptur til Håøya.** (210 ord)

Larvik Botaniske Forening

- 14. mai til Løvall, Brunlanes.** Fellestur for LBF og TBF. Se referat under TBF.
- 25. mai til Kjerringvik.** ...Lundhengeaks *Melica uniflora* var ikke tidligere registrert her. (173 ord)
- 11. juni til Sønstegård, Tjøme.** Fellestur med TBF. (146 ord)
- 2. august: ruderatmarkstur til Farriseidet.** (84 ord)
- 9. august til Ringane, Eftang.** ...Av sjeldne arter i dette området nevnes: vasskjeks *Berula erecta*, buesøtgras *Glyceria declinata*, kildegas *Catabrosa aquatica*, fjørhøymol *Rumex maritimus* ssp. *maritimus*, storveronika *Veronica longifolia*... (244 ord)
- 13. august til Hallevannet.** Fellestur med TBF, se under denne.

Buskerud Botaniske Forening

- 30. april: mogop-/blåveistur til Aklangen, Ringrike.** (42 ord)
- 24. mai til Skrovle i Lier.** ...enghaukeskjegg *Crepis praemorsa* (...) Et veldig fint område som dessverre er i ferd med å bli kvalt av platanlønn *Acer pseudoplatanus*, den kommer i enorme mengder. (138 ord)
- 4. juni til Gjesvalåsen i Hole.** ...turen bød ikke på noen overraskelser utenom smånøkkel *Androsace septen-*

trionalis, (...) Noen tidlige eks. av dragehode *Dracocephalum ruyschiana* ble også observert... (58 ord)

- 11. juni til Hengefossdalen, Drammen kommune.** ...en forekomst av marisko *Cypripedium calceolus* (...) Til sammen er det nå funnet ca 400 skudd med marisko i denne vesle dalen... (191 ord)
- 30. juli til Jonsknuten ved Kongsberg.** ...heisiv *Juncus squarrosus*, som her befinner seg helt på østgrensa i Sør-Norge... (323 ord)
- 6. august til Eggedal.** ...grønnsko *Buxbaumia viridis* (...) en eldre, kjent forekomst av urskogskjuka *Perenniporia subacida*, som nå så ut til å være på hell. (...) forekomsten av hodeskodelav *Menegazzia terebrata* den flotteste og mest spesielle. Grynfilltav *Pannaria conoplea* dukket også opp på et mosedekt berg... (161 ord)
- 13. august til Paradisgrenda i Rollag kommune.** (82 ord)

Østlandsavdelingen

- 30. april til Ullern.** ...en forekomst av lodnefiol *Viola hirta* og hybriden mellom lodnefiol og marsfiol, som nylig var kommet i blomst... (425 ord)
- 13. mai til Høgskoleparken, Ås kommune.** (310 ord)
- 16. mai og 13. august til Sollerudstranda, Lysaker, Oslo kommune.** ...I kalkfuruskog fant Tore også en stor busk eplerose *Rosa rubiginosa*. (...) noen smårosetter med bulmeurt *Hyoscyamus niger* ... (398 ord)
- 20. mai til Østre Bolærne, Vf Nøtterøy Vestfold.** ...fint blomstrende vårsalat *Valerianella locusta*. På en kampestein her ble det funnet oddbustehette *Orthotrichum diaphanum*, nær dens nordgrense ved Oslofjorden... (423 ord)
- 14. juni til Ekeberg nordskråning.** ...forekomst av vårveronika *Veronica verna*, som er svært sjelden i Oslo-området. (...) noen få individer av krattssoleie *Ranunculus polyanthemos*, som det er svært lite av på fastlandssida i Oslo, spesielt på grunnfjellet... (618 ord)
- 25. juni: orkidétur til Slåttemyra naturreservat, Nit-tedal.** ...To nye arter for reservatet ble registrert: Solblom *Arnica montana* og veikveronika *Veronica scutellata*... (104 ord)
- 2. juli til Bogstad gård.** ...helt ytterst en bestand av hybriden mellom blærestarr og flasketarr *Carex rhynchophylla* x *rostrata* (...) innimellom vokste det også litt myrstjerneblom *Stellaria palustris* ... (725 ord)
- 14.–21. juli. Sommerekskursjon til Tinn/Rauland.** ...Årets beste funn ble nok derfor søstermarihand *Dactylorhiza sambucina* (på ny høydegrense), rundstarr *Carex rotundata* med hybrider, den nettopp nevnte elvebunke *Deschampsia cespitosa* ssp. *glauca* ... (4160 ord)
- 22. juli til Skjervungfjell, Synnfjorden, Nordre Land.** ...Målet med turen var først og fremst å vise skjeggklokke *Campanula barbata* (...) Skjeggklokka hilste oss velkommen. (...) en god del trollav *Tholurna dissimilis*... (544 ord)
- 19. august til Brumundsetra og Åst dalen i Hamar/**

Ringsaker. ...dermed hadde vi nyfunn av begge de to mest eksklusive «beitesøtene»... (570 ord)

27. **august til myrene sør for Bjørnsjøen, Nordmarka.** ...Hovedformålet for turen var å gjenfinne myrkråkefot *Lycopodiella inundata* på myrene sør for Bjørnsjøen (...) den ble gjenfunnet på samme sted i mengder...(102 ord)
3. **september: mosetur til Grua i Lunner kommune.** ...den ytterst sjeldne levermosen tannpistremose *Cephaloziella massalongi*. (...) Områdets moseflora er så interessant at vi må fortsette mosiseringer på samme tid neste år. (548 ord)
16. **september til Solgårdområdet ved Moss.** (912 ord)
17. **september til Tofte i Hurum.** (616 ord)
24. **september til Øra ved Fredrikstad.** (370 ord)

Østfold Botaniske Forening

10. **mai til Mærrapanna i Onsøy.** ...fine forekomster av bendelløk *Allium scorodoprasum*. (...) Bittersøte *Gentianella amarella* forekom i større mengder enn noen gang tidligere ... (215 ord)
28. **mai til Eløya i Rygge.** ...de velkjente kubjelleengene *Pulsatilla pratensis* (...) sodaurt *Salsola kali*, hartmansstarr *Carex hartmanii* og jordbærkløver *Trifolium fragiferum*. (...) øyas store sjeldenhet, hestekjørvel *Oenanthe aquatica*, men som på denne årstiden er i et svært ungt stadium, dog absolutt gjenkjennbar... (295 ord)
1. **juni til Unum ved Sæbyvannet i Våler.** (257 ord)
17. **juni. Sykkeltur fra Holmegil kapell til Neverlund i Aremark.** ...griseblad *Scorzonera humilis* og solblom *Arnica montana* (...) marinøkkel *Botrychium lunaria*, som ble funnet her i 2004. Vi fant fine forekomster denne dagen også...(226 ord)
28. **juni – 2. juli. Floraregistreringer i Våler kommune.** ...Av rødlistearter ble solblom *Arnica montana* (VU) funnet på tre steder, myrstjerneblom *Stellaria palustris* (EN) på ett sted ved Vansjø, bukkebeinurt *Ononis arvensis* (EN) på to steder, kalmusrot *Acorus calamus* (NT) på to steder og stautstarr *Carex acutiformis* (EN) på ett sted hvor den har vært kjent i mange år... (303 ord)
20. **august til Stenerudmosen i Hobøl/Spydeberg.** ...Vi merket oss den lille orkideen myggblom *Hammarbya paludosa*, som må ha gått kraftig tilbake i fylket. (...) dikesoldogg *D. intermedia* på løsbunn i kanten av tjernet. Ute i tjernet langs kantene stod storblærerot *Utricularia vulgaris* i blomst. Like sør for tjernet fant vi myrkråkefot *Lycopodiella inundata* i eroderte partier...(200 ord)
26. **august til Ingerholmen i Hvaler.** ...til dels rikelig med saltsøleie *Ranunculus cymbalaria* flere steder i strandenger og strandkanter på nordvestsiden av øya. I disse strandengene vokste også en god del dverggylden *Centaureum pulchellum*, strandrødtopp *Odontites vernus* ssp. *litoralis*...(225 ord)
9. **september til Kattebuheia i Rømskog.** (192 ord)

Første funn av brokkurt *Herniaria glabra* i Hedmark

Anders Thylén

Jernbaneverket, Postboks 788 Sentrum, NO-0106 Oslo

anders.thylen@jbv.no

Brokkurt, som i Norge er knyttet til kysten, er for første gang funnet i Hedmark. Forekomsten er en nordøstlig utpost i forhold til den norske utbredelsen for øvrig, og den er også langt unna nærmeste svenske forekomst. Heller ikke noe tidligere funn av brokkurt i Norge er gjort så langt unna kysten. Forekomsten er på en jernbanestasjon, og arten har sannsynligvis spredd seg hit fra Oslofjorden eller Sverige med hjelp av jernbanen.

Et overraskende funn

Undertegnede arbeider som miljørådgiver i Jernbaneverket. I august 2005 gjorde jeg ved tilfældighet et interessant plantefunn langs jernbanen. I forbindelse med en befaring langs Kongsvingerbanen stoppet jeg og noen kolleger på Galterud holdeplass, rett vest for Kongsvinger. Der oppdaget jeg spredte rosetter av en krypende liten plante i gruset på plattformen og parkeringen inntil. Planten, som jeg er godt kjent med fra tidligere møter i Sør-Sverige, var brokkurt *Herniaria glabra*.

Jeg ble i grunn ikke så veldig overrasket over funnet, fordi jeg hadde tenkt at tørre, grusete og solvarme jernbanetomter burde passe artens økologiske krav temmelig bra. Jeg var da ikke klar over artens utbredelsesmønster i Norge. I Sørøst-Sverige har jo brokkurt ikke samme kystbundne utbredelse som her til lands. Vel tilbake på kontoret begynte jeg å kikke i litteraturen samt søke fram informasjon på nettet. Hulténs utbredelseskart (1971) viste for brokkurt hvite felter for Hedmark og omegn. Karplantedatabasen på nettet viste heller ingen funn i nærheten av dette området. Etter nærmere konsultasjon med herbariet ved Botanisk museum i Oslo stod det klart at dette var første funn av brokkurt i Hedmark. Dette var også både det nordligste og det østligste funnet av arten i Norge. I tillegg er det den forekomsten i Norge som ligger lengst unna kysten.

Galterud-forekomsten

Funnet er belagt ved Botanisk museum i Oslo. Funndataene er som følger:

He Sør-Odal: Galterud stasjon, Jernbanepattform på grusdekke og sprukken asfalt, ca 20–30 tuer. UTM (WGS 84): PM 596 768. 140 m o.h. 26.8.2005. Leg. & det.. Anders Thylén O 341481.

Funnstedet på Galterud består av plattformen på stasjonen og deler av tilhørende parkeringsplass. Underlaget på området er tettpakket grus og sand. Forekomsten er spredt over et område på ca 50 x 15 m. Det er ca 40 større tuer og minst 100 små planter fordelt på 5–6 kolonier på stasjonsområdet. En av koloniene er inntil grunnmuren på det gamle stasjonshuset. Det er lite annen vegetasjon på området, noe mose og noen få tuster av gress og tirltunge. I hovedsak er det bar grus.

Status for brokkurt i Norge

De første dokumenterte funnene av brokkurt i Norge er fra 1826 fra Vallø nær Tønsberg og Akerselva i Oslo (Grøstad & Halvorsen 1998). De fleste funnene er gjort i havner langs kysten fra Østfold til Telemark, med noen spredte funn lenger vest til Rogaland. Det er uklart om brokkurt er opprinnelig i Norge. Fægri & Danielsen (1995) angir brokkurt som innført. Både Lid (2005) og Grøstad & Halvorsen (1998) hevder at arten noen få steder langs kysten i Østfold, Buskerud og Vestfold muligens kan være opprinnelig på sand- og grusmark. De aller fleste forekomstene er uansett antropogene og opprinnelig knyttet til skipstrafikken på 1800-tallet. Norges største forekomst av brokkurt er trolig i Sarpsborg (Olsen 1998).

Brokkurt har en sørlig utbredelse. I Danmark og sørøstlige deler av Sverige er brokkurt indigen på åpen sand- og grusmark. Første funnopplysning i Sverige er fra 1600-tallet (Nordstedt 1920).

Brokkurt var rødlistet som sjelden i forrige rødliste (Direktoratet for Naturforvaltning 1999). 31 % av de dokumenterte funnene er imidlertid fra etter 1980 (Harald Bratli, pers.medd.). Arten er også i senere år funnet i flere kommuner hvor den ikke er kjent fra før. Dette kan muligens tyde på at arten er i spredning, og at den i hvert fall ikke er i tilbakegang. Arten er derfor ikke med i den reviderte rødlisten fra 2006 (Kålås m.fl. 2006).

Jernbanespredning av brokkurt

Fire av de kjente norske forekomstene av brokkurt er fra jernbaneområder:

Et funn fra 1967 er på jernbanespor ved kanalen i Tønsberg, nær flere gamle forekomster på ballast.

På Grorud / Nyland-området i Oslo ble brokkurt

funnet i store mengder mellom jernbanesporene på 1940-tallet. Her ble arten sist samlet i 1948.

I 1999 ble brokkurt samlet på Audnedal jernbanestasjon i Vest-Agder. Dette funnet er langt unna kysten.

Galterud stasjon i Sør-Odal kommune, Hedmark 2005.

Funnet fra Tønsberg er sannsynligvis knyttet til en dumpingplass for ballast ikke langt unna (Grøstad & Halvorsen 1998).

For Grorud/Nyland-forekomsten angir Grøstad & Halvorsen (1998) flytting av fyllmasser som trolig opprinnelse. Dette er ikke usannsynlig. Områdene rundt Alnabru og Grorud er jo til stor del bygd på gamle fyllmasser. Ravinesystemene i området ble fylt igjen, og det er godt mulig at noen av fyllmassene som ble brukt kunne føre med seg frø av brokkurt. Nyland har imidlertid under lang tid fungert som verksted og oppstillingsplass for tog. Tog fra fjern og nær kommer og går. En annen mulighet er jo derfor at brokkurt på en eller annen måte er kommet til området med togene.

Forekomstene i Audnedal og Sør-Odal er mer tydelige. De er begge langt fra kysten, og lokaliseringen er direkte på jernbanestasjonene. Den mest innlysende transportåren for frø til disse stedene er dermed selve jernbanen. Det er jo ofte brukt en del fyllmasser på et stasjonsområde, men de er helst hentet fra nærområdene. Det er derfor overveiende sannsynlig at brokkurten er kommet som blindpassasjer på togene fra forekomster ved kysten.

At arter spres ved hjelp av togene, er godt dokumentert i eldre nordisk litteratur, bl.a. Pedersen (1955), Suominen (1969 a, b) samt Almqvist (1957). Det gjelder gjerne arter med små, lette og i noen tilfeller klebrige frø som blir virvlet opp av vinddraget fra togene. Frøene fester på hjul og boggier og blir transportert med toget. Når toget stopper på en stasjon kan frøene falle av, for eksempel da toget rister litt ved nedbremsing, ved rangering eller når togene vaskes. Når disse artene i tillegg liker de økologiske forholdene på sandige, grusete og tørre arealer, så fungerer jernbanetomter godt som leveområde. Småtorskemunn *Chaenorhinum minus* og sandskrinneblom *Arabidopsis arenosa* er eksempler på slike «jernbanevandrere».

Til Galterud kan brokkurten ha kommet med jernbanen enten fra Oslofjorden eller fra Sverige. Mange av funnene ved Oslofjorden er gamle. Ved Bekkelaget er arten ikke samlet siden 1800-tallet. I området rundt Tøyen er seneste funn fra 1936. De seneste funnene på østsiden av Oslo er de fra Nyland/Grorud på 1940-tallet. Dette er jo også

langs jernbanelinjen mot Kongsvinger, og dermed en mulig opprinnelse for brokkurten på Galterud. Det er imidlertid et tidsgap på nesten 60 år mellom disse funnene. På Grorud angis brokkurt som «mellom jernbanespor på sann – i mengde». Hvis arten forekom «i mengde» er det vel ikke usannlig at den har stått der en del år videre, selv om den ikke er samlet etter 1948. Hvor gammel forekomsten på Galterud er, er ikke godt å si. Den er godt etablert i gruset og kan derfor ha vært der en god stund. Stasjonens beliggenhet er jo heller ikke sånn at det til stadig renner botanikere der. Det er vel ikke umulig at brokkurten kan ha levd i stillhet på Galterud i lang tid uten å bli oppdaget, og Grorud-forekomsten må derfor kunne vurderes som en mulig opprinnelse. Avstanden langs jernbanen mellom Grorud og Galterud er ca 80 km.

Kongsvingerbanen går østover via grenseovergangen ved Charlottenberg, videre via Karlstad på nordsiden av Vänern og videre østover mot Stockholm. Nærmeste forekomster av brokkurt på den svenske siden ser ifølge Hultén (1971) ut til å være rundt Karlstad respektive Hagfors i Värmland. Sør og øst for Vänern begynner den å bli vanligere. Nordøst for Karlstad/Hagfors er det enkeltforekomster i nordre Värmland og Dalarna. Fra Galterud er Hagfors nærmest i luftlinje (ca 80 km), men i forhold til mulige transportårer langs vei og jernbane er Karlstad nærmest på svensk side, ca 125 km bort. Forekomsten rundt Karlstad har jeg ikke noen ytterligere opplysninger om, men brokkurt er i hvert fall funnet i Kristinehamn litt øst for Karlstad i 1998 (<http://kristinehamn.snf.se/v98.html>). Østover fra Karlstad / Kristinehamn blir forekomstene av brokkurt som sagt hyppigere og mer stabile. Fra Stockholm eller trafikknutepunkter som Hallsberg kan frø av brokkurt når som helst ha blitt transportert vestover med jernbanen.

Konklusjon og sluttord

Til Galterud er avstandene større fra den svenske siden, men mulighetene i tid og sannsynligheten for at frø tilfeldig fester på et togsett og blir transportert videre er større fra Sverige enn fra Oslofjorden. Konklusjonen blir likevel at brokkurten trolig er kommet til Galterud med jernbanen, men at det per i dag er umulig å si om den er kommet fra øst eller vest.

I etterkant av funnet på Galterud har jeg vært innom de fleste stoppestedene på Kongsvingerbanen mellom Lillestrøm og Kongsvinger. Det er flere tilsynelatende egnede grusmarker her, men jeg har ikke funnet arten andre steder enn Galterud.

Det ville være interessant å sjekke Nyland/Grorud-området for å se om det fortsatt kan finnes egnede biotoper og muligens forekomster her. Likeså hadde det vært interessant å besøke stasjonene østover fra Kongsvinger og mot Karlstad på svensk side.

Hvis noen av dere er interessert i jernbanebotanikk eller sitter på opplysninger om interessante forekomster, så ta gjerne kontakt med artikkelforfatteren. Det er forbudt å ferdes i eller langs jernbanespor på egen hånd.

Takk

Takk til Jan Erik Eriksen ved Botanisk museum i Oslo for hjelp med utskrift fra herbariet, samt til Jan Ingar Båtvik, Harald Bratli og Anders Often for dialog og opplysninger for øvrig.

Litteratur

- Almqvist, Erik 1957. Järnvägsfloristiske notiser. Sv. Bot. Tidskr. BD 51, H1. 1957.
- Direktoratet for naturforvaltning. 1999. Nasjonal rødliste for truede arter i Norge 1998. DN-rapport 3:1-161.
- Fægri, K. & Danielsen, A. 1996. Maps of distribution of Norwegian vascular plants. III. The southeastern element. Fagbokforlaget, Bergen.
- Grøstad, T. & Halvorsen, R. 1998. Brokkurt *Herniaria glabra* i Norge. Blyttia 57: 15-24.
- Hultén, E. 1971. Atlas över växternas utbredning i Norden. Generalstabens litografiska anstalts förlag, Stockholm.
- Kålås, J.A., Viken, Å., & Bakken, T. (red.) 2006. Norsk Rødliste. Artsdatabanken, Norge.
- Lid, J. & Lid, D. T. 2005. Norsk flora. 7. utg. v/ Reidar Elven. Det norske Samlaget, Oslo.
- Nordstedt, O. 1920. Prima loca plantarum suecicarum. Första litteraturuppgift om de i Sverige funna vilda eller förvildade kärlväxterna. - Bilaga till Botaniska Notiser 1920: 1-95.
- Olsen, P. S. 1998. Brokkurt – ansvar for et levende kulturminne. Natur i Østfold 17 (1-2): 23-24.
- Pedersen, A. 1955. Indslæbte planter ved jernbanerne. Flora og Fauna 61:81-109.
- Suominen, J. 1969 a. The plant cover of Finnish railway embankments and the ecology of their species. Ann. Bot. Fenn. 6:183-235.
- Suominen, J. 1969 b. The vegetation of railway yards and adjacent storage areas in Finland. Ann. Bot. Fenn. 6:353-367.
- Sällskapet för naturskydd i Kristinehamn (<http://kristinehamn.snf.se/v98.html>).

Figur 1. Det nyoppdagede voksestedet for brokkurt på plattformen på Galterud holdeplass, Sør-Odal kommune. Foto: Anders Thylén.

Figur 2. Brokkurt *Herniaria glabra* i grusen på plattformen på Galterud holdeplass, Sør-Odal kommune. Foto: Anders Thylén.

B**RETURADRESSE:**

Blyttia,
Naturhistorisk museum,
Postboks 1172 Blindern,
NO-0318 Oslo

BLYTTIA 65(2) – NR. 2 FOR 2007:**NORGES BOTANISKE ANNALER**

- Kristina Bjureke: Russesvalerot *Vincetoxicum rossicum* på øyene i Indre Oslofjord
– fra rødliste-status til pest-status 76 – 85
- Andy B. Sortland, Søren Thamdrup og Reidar Elven: En omvendt viking
– *Senecio pseudoarnica* (strandvineblom) ny for Norge og Europa 86 – 90
- Torbjørn Alm: Kamfer *Cinnamomum camphora* i folketradisjonen i Norge 91 – 105
- Reidar Elven: Bakgrunn for endringer i Lids flora 2005. 2. Rosefamilien til skjermplantefamilien 106 – 113
- Eli Fremstad: Landøyda *Senecio jacobaea* erobrer nytt land 114 – 120
- Roger Halvorsen: Sinkurot, et gammelt lokalt plantenavn fra Drangedal, litt mer om artene
i storkonvallslekta *Polygonatum* og om gamle navn og folkemedisinsk bruk 122 – 132

FLORISTISK SMÅGODT

- Roger Halvorsen: Et rart Gevext 132 – 133
- Anders Thylén: Første funn av brokkurt *Herniaria glabra* i Hedmark 140 – 143

INNI GRANSKAUEN

- (red.) For god til ikke å deles 121
- (red.) Villmark som fy-ord 121

BØKER

- Torbjørn Alm: Nyttig og lesverdig verk om botanikkens historie 73 – 75
- Klaus Høiland: Godt stoff i feil innpakning! 136

NORSK BOTANISK FORENING

- Leder 73
- Forfatterinstruks for Blyttia 90
- May Berthelsen: Villblomstenes dag 2008 105
- (red.) Innlandet Botaniske Forening (IBF) stiftet 113
- Per Arvid Åsen: Minneord over Haakon Damsgaard 134 – 135
- Årets kartleggingsseminar 135
- Årsmeldinger og ekskursjonsreferater 137 – 140
- Utlysning: Daglig leder i Norsk Botanisk Forening 137

Forsida: En sannsynligvis spontan nylig transatlantisk immigrant, den nordamerikanske svineblomstarten *Senecio pseudoarnica*, er funnet på ei øy i Troms. Se artikkel av Andy Sortland m.fl. på s. 86.

Cover: An apparently spontaneous recent transatlantic immigrant, the North American species *Senecio pseudoarnica* was recently found on an island in Troms, N Norway. See article by Andy Sortland et al. on page 86.